

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

HACI BEKTAŞ-I VELİ'YE GÖRE
“İNSAN” KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. İsmail ERDOĞAN

HAZIRLAYAN
Gözde ETİK ACAR

ELAZIĞ-2018

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

HACI BEKTAŞ-I VELİ'YE GÖRE “İNSAN” KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. İsmail ERDOĞAN

HAZIRLAYAN
Gözde ETİK ACAR

Jürimiz .../.../ 2018 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezini başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri

1. Hamdi ONAY
2. İsmail ERDOĞAN
3. Enver DEMİRPOLAT

F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun .....tarih ve .....sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Hacı Bektaş-ı Veli'ye Göre “İnsan” Kavramı****Gözde ETİK ACAR****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı****İslam Felsefesi Bilim Dalı****Elazığ-2018; Sayfa: VIII+73**

Hacı Bektaş-ı Veli ile ilgili birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam edilecektir. Ancak biz bu çalışmamızda Hacı Bektaş-ı Veli'nin akıllı ve ahlaklı bir varlık olarak insana bakışını ele aldık ve insanın yaratılışına dair felsefi bir bakış açısı yakalamaya çalıştık. Hacı Bektaş-ı Veli'nin insana bakışını ele aldığımız bu çalışmamız iki bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümünde insan, beden ve nefsin tanımı, insan bedeni ve evren arasındaki ilişki ele alınmıştır. Ayrıca Hacı Bektaş-ı Veli'nin dört kapı kırk makam anlayışının evrenin yaratılışında etkin olan dört temel unsurla ilişkisine değinilmiştir.

İkinci bölümde insanın hem akıllı hem ahlaki olması bakımında özelliklerine değinilmiş ve bu konuda Hacı Bektaş-ı Veli'nin başta Makalat olmak üzere günümüze ulaşan eserleri incelenmiş ve bu doğrultuda insana düşen ödevler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş-ı Veli, Bektaşilik, insan, akıl, ahlak, dört kapı, kırk makam

ABSTRACT

Master Thesis

In Hac1 Bektas-1 Veli “Human” Concept

Gözde ETİK ACAR

The University of Fırat

The Institute of Social Science

The Department of Philosophy Islam

Elazığ-2018; Page: VIII+73

Many studies have been done and will continue to be done about Hac1 Bektas Veli but in this study we took the view of man Hac1 Bektas Veli and a moral entity and a philosophical view of human creation. This work, in which human beings are addressed, comes in two parts. In the first chapter, the definition of the human body and nafs, the relationship between the human body and the universe are dealt with. Than Hac1 Bektas Veli's mentions four parentheses of the fourteen-door parenthood in relation on the four basic elements that are effective in the creation of the universe.

In the second section, human beings are considered to be both intelligent and moral and in this subject, the works of Hac1 Bektas veli's, which reached to the day to day, especially Makalat and the tasks that are considered to be human

Keywords: Hac1 Bektaş-1 Veli, Bektaşilik, human, mind, morality, four doors, forty office

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
I. HACI BEKTAŞ-I VELİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	1
I.I. Menkabevî Hayatı	1
I.II. Tarihî Hayatı	4
I.II.I. Doğumu ve Eğitimi	4
I.II.II. Anadolu'ya Gelişi.....	5
I.II.III. Evliliği	6
I.II.IV. Çağdaşları.....	7
I.III. Hacı Bektaş-ı Veli'nin Eserleri.....	9
I.IV. Bektaşiliğin Oluşumu	10
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. HACI BEKTAŞ-I VELİ'YE GÖRE İNSAN VE ÖZELLİKLERİ	15
1.1. İnsan Nedir?	15
1.2. Hacı Bektaş-ı Veli İnsanı Nasıl Yorumlar?	15
1.3. İnsan Nasıl ve Niçin Yaratılmıştır?	16
1.4. İnsan ve Evren İlişkisi	17
1.5. İnsan ve Evrendeki Unsurlar Arasındaki Benzetmeler	20
1.5.1. Gönül-Şehir Benzetmesi.....	21
1.5.2. Gönül-Kâbe Benzetmesi.....	22
1.5.3. Burun-Mezarlık Benzetmesi.....	23
1.6. Beden ve Nefs Kavramları	24
1.6.1. Beden	24
1.6.2. Nefs.....	24
1.7. Hacı Bektaş-ı Veli'ye Göre İnsan Nefisinin Olgunlaşması Bakımından Nefisin Kademeleri	27
1.8. Dört Kapı Anlayışının Dört Unsurla İlişkisi	28

1.8.1. Şeriat Kapısı	28
1.8.2. Tarikat Kapısı	32
1.8.3. Marifet Kapısı.....	35
1.8.4. Hakikat Kapısı	41
İKİNCİ BÖLÜM	
2. HACI BEKTAŞ-I VELİ'YE GÖRE AKILLI ve AHLAKİ BİR VARLIK	
OLARAK İNSAN	49
2.1. Akıllı Bir Varlık Olarak İnsan.....	49
2.1.1. Aklın Tanımı ve Kısımları.....	49
2.1.2. Aklın Sınırları.....	50
2.1.3. İnsanın Akıllı Bir Varlık Oluşu	52
2.1.4. Düşünen Bir Varlık Olarak İnsan	55
2.2. Ahlakî Bir Varlık Olarak İnsan	56
2.2.1. Felsefî Bir Kavram Olarak Ahlak.....	56
2.2.2. Hacı Bektaş-ı Veli'ye Göre Ahlaki Bir Varlık Olarak İnsan	58
2.2.2.1. Bir İnsanda Bulunması Gereken Ahlaki Özellikler	59
2.2.2.2. Bir İnsanda Bulunmaması Gereken Özellikler	62
2.3. Ahlâk- Din İlişkisi.....	65
SONUÇ	68
KAYNAKÇA.....	70
EKLER	72
Ek 1. Orjinallik Raporu	72
ÖZGEÇMİŞ	73

ÖNSÖZ

Türklerin İslam dinini kabul etmesiyle birlikte birçok alanda olduğu gibi düşünce alanında da çok sayıda önemli şahsiyet yetişmiştir. Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacip, Edip Ahmet Yükneki ve Hoca Ahmet Yesevi bunlardan birkaçıdır. Bu şahsiyetler, Türkler Anadolu'ya gelmeden önce yaşamışlardır. Ancak onların etkisi Türklerin Anadolu'ya gelişinden sonra da artarak devam etmiştir.

Türkistan'da başlayan ilmî ve düşünce faaliyetleri, Anadolu'nun fethiyle birlikte yeni bir evreye girmiştir. Bu evre, Türk din anlayışının şekillenmesi ve İslam dininin yeni bir yorumunun oluşturulduğu evredir. Bu dönemde yetişen Mevlana, Yunus Emre, Ahi Evran ve Hacı Bektaş-ı Veli gibi şahsiyetler insan merkezli yeni bir İslam anlayışının doğmasına öncülük etmişlerdir.

Çalışmamıza konu olan Hacı Bektaş-ı Veli, Hoca Ahmet Yesevi çizgisinin Anadolu'daki ilk ve önemli bir temsilcisi olarak görülmektedir. Onun özellikle insan anlayışı hem eski Türk düşüncesinin hem de İslam dininin izlerini taşıdığı için İslam düşüncesinde önemli bir yer tutmaktadır.

Hacı Bektaş-ı Veli hakkında birçok kitap, makale ve tez yazılmıştır ve bundan sonra da yazılmaya devam edilecektir. Ancak onun yalnızca "insan" anlayışını her yönüyle ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu konuda kaleme alınan eserler daha çok Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayatı ve "*Makalat*" adlı eserinin bölüm bölüm veya baştan sona açıklamaları şeklinde yazılmıştır. Ancak bizim yaptığımız bu çalışmada Hacı Bektaş'ın bütün eserleri incelenecek ve onun düşünce dünyasındaki "insan" kavramı tüm yönleriyle ele alınacaktır. Bu sebeple söz konusu olan onun insan kavramını tam anlamıyla anlamak için Hacı Bektaş-ı Veli düşüncesini anlatan yazılı kaynaklar da incelenecektir. Onun düşünce dünyasını incelerken konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla "insan" kavramı "insanın madde olarak yaratılışı, hayata gelme amacı, akıl sahibi ve toplumsal bir varlık oluşu" şeklinde açıklamalar yaparak anlatılacaktır. Böylece insanın tüm yönleri hakkında bütüncül bir bakış açısı yakalamaya çalışılacaktır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilki Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayatı ve eserlerini incelediğimiz bölümdür. Bu bölümde Hacı Bektaş-ı Veli'nin doğumu, hocaları, Anadolu'ya gelişi ve buradaki faaliyetleri, dönemindeki önemli şahsiyetleri, öğrencileri ve vefatı gerek Menkabevî gerekse tarihsel bağlamda ele alınıp incelenecektir. Ayrıca yine bu bölümde Hacı Bektaş-ı Veli'nin öncülüğünü yaptığı ve

ondan sonra gittikçe yayılan Bektaşilik kültürünün oluşumu ve felsefî boyutuna değinilecektir. Söz konusu kültürün tam manasıyla anlaşılması için bu konuda yazılan eserler incelenecek ancak bu konudaki en doğru bilgiler elbette ki Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayatı ve eserlerinin incelenmesiyle elde edilecektir. Böylece Hacı Bektaş-ı Veli ve onun düşünce dünyasını daha yakından tanıma imkânı bulacağız.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Hacı Bektaş-ı Veli ve "insan" anlayışına yer verilecektir. Ayrıca onun öncülüğünü yaptığı dört kapı kırk makam anlayışı, insanın evrenin küçük bir modeli olduğu anlayışı ve bu konudaki benzetmeleri, akıl ve ahlak sahibi olması bakımından "insan" anlayışı ile birlikte ele alınacaktır.

Bu eserin meydana gelişinde bana her konuda yol gösterip yardımcı olan ve her türlü desteğini esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. İsmail ERDOĞAN'a ve Dr. Enver DEMİRPOLAT'a teşekkürlerimi sunuyorum.

ELAZIĞ, 2018

Gözde ETİK ACAR

KISALTMALAR

A. Ü. İ. F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
b.	: İbn
Bas.	: Basımevi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
Dia	: Diyanet İşleri Ansiklopedisi
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Kit.	: Kitabevi
M. E. B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
sad.	: Sadeleştiren
T. D. K.	: Türk Dil Kurumu
tkd.	: Takdim
Üniv	: Üniversite

GİRİŞ

I. HACI BEKTAŞ-I VELİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayatıyla ilgili birçok şey yazılmıştır ancak bu bilgilerin bir kısmı Menâkıbnamelerde anlatılan ve olağanüstü olaylar şeklinde tezahür eden bilgilerdir. Diğer bir kısmı ise tarihi bağlamla örtüşen daha somut şekilde ele alınan bilgilerdir. Bu nedenle biz de onun hayatını ele alırken önce Menkıbevi hayatından bahsedeceğiz. Daha sonra ise tarihi hayatını ele alıp inceleyeceğiz.

I.I. Menkabevî Hayatı

Menkabeler halk arasında efsane şeklinde dilden dile dolaşan ve doğruluktan uzaklaşp efsaneleşen bilgi anlamına gelmektedir. Tarihte ismi geçen bazı şahsiyetlerin hayatlarında menkabe tarzı bilgiler yaygın olmaktadır. Bunun sebebi bu önemli şahsiyetlerin hayatlarındaki bazı bilgilerin eksik olması veya bu bilgileri insanların kendilerine göre yeniden yorumlanma isteğidir. İnsanlar bu boşlukları zamanla dilden dile konuşarak doldururlar. Menkabeler bir nesilden diğerine geçerken zamanla büyürler ve en sonunda da bu tarihi şahsiyetlerin gerçek hayatlarını öğrenebilmek oldukça güçleşir. Bir kimsenin halk üzerinde tesiri ne kadar büyükse o kişi hakkındaki menkıbeler de o kadar fazla olur. ¹

Menkabeler bize devrin örf, adet, gelenek ve görenekleri ile birlikte dönemin dinî, siyasî ve iktisadî yapısına ait unsurlar hakkında da bilgi verirler. Bir şahıs hakkında görüş belirtirken esas alınacak temel nokta öncelikle onun eserleridir. Ancak söz konusu kişinin çevresinde nasıl görüldüğünü, algılandığını göstermesi bakımından menâkıbnâmelerin önemi büyüktür. İşte bu nedenle biz de Hacı Bektaş-ı Veli'nin tarihi kişiliğini anlatmadan önce onunla ilgili bize nakledilen menkabevî hayatına değineceğiz.

Menkabeye göre Hacı Bektaş-ı Veli İbrahim-al Sani diye anılan Seyyid Muhammed'in oğludur. Annesi Nişaburlu âlim Şeyh Ahmet'in kızı Hatem Hatun'dur. Annesi Hatem Hatun'un Hacı Bektaş-ı Veli'yi dünyaya getirirken hiç zorlanmadığı, Hacı Bektaş'ın da dünyaya geldikten yaklaşık altı ay sonra konuşmaya başladığı ve ağzından dökülen ilk sözlerin “*eşhedü en la ilahe illallahu vahdehu la şerike leh ve*

---

¹ M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 2003, s. 57.

eşhedü enne Muhammeden abduhu ve rasuluhu ve eşhedü enne Aliyyen veliyullah” olduğu menkabelerde anlatılır.²

“Velâyetnâme ve diğer kaynaklar Hacı Bektaş için baba tarafından Hz. Ali soyuna bağlı bir seyyid diye bahsetmektedir. Ayrıca onun babasının bir sultan olduğu ancak babası öldükten sonra Hacı Bektaş-ı Veli'nin sultanlığı reddederek Anadolu'ya gönderilmeden önce kırk yıl boyunca zamanını oruç, namaz, ibadet ve salih amelle geçirdiği ifade edilmektedir.³

Gayet zeki olan Hacı Bektaş-ı Veli'nin eğitime başlama yaşı dörttür. Bu yaşa geldiğinde babası ona ilim öğretmesi için öğretmen arar. Kendisine Ahmed Yesevi'nin halifelerinden Lokman Perende tavsiye edilir ve böylece Hacı Bektaş eğitimine başlar.⁴ Eğitim aldığı süre boyunca hocası Perende onunla ilgili çok sayıda keramet zikreder. Bu kerametlerden biri de onun "Hünkar" lakabını almasından hemen önce ortaya çıkmıştır. Velâyetnamelerde anlatılanlara göre Hocası Lokman Perende, bir gün Bektaş'a ders verirken abdest almak için onun dışarıdan su getirmesini ister. Bunun üzerine Hacı Bektaş-ı Veli: “Hocam, bir nazar etseniz de mektebin içinden su çıkarsa da biz de dışarıdan su getirmeye muhtaç olmasak.” cevabını verir. Lokman Perende ise ona “Benim buna gücüm yetmez, gücün yetiyorsa sen yap!” deyince Hacı Bektaş ellerini kaldırıp Allah'a dua eder. Daha sonra Hacı Bektaş-ı Veli elini yüzüne vurup secdeye kapandığında, mektebin ortasından bir pınar akmaya başlar. Hacı Bektaş'ın bu kerametini gören hocası Lokman Perende sevinçle ona “Ya Hünkar!” demiştir. Bu olaydan sonra Hacı Bektaş Veli “Hünkar” lakabını almıştır.⁵

Lokman Perende'nin Hacı Bektaş-ı Veli'nin olağanüstü yetenekleri ile ilgili anlattıkları bununla sınırlı kalmaz. Bir gün Lokman Perende hacca gider. Kâbe'yi tavaf ettikten sonra Arafat'a çıkar. Arafattayken yanındakilere “Bugün arefe günü, şimdi bizim Türkistan'da herkes ‘bişi’⁶ pişirir.” der. Bu söz Hacı Bektaş-ı Veli'ye malum olur ve o gün gerçekten de Lokman Perende'nin evinde bişi pişirilmektedir. Hacı Bektaş-ı Veli Lokman Perende'nin evine giderek hocasının hanımından, bir tepsiye bişi koyup kendisine verilmesini ister. O bu bişiyi göz açıp kapatıncaya kadar, Lokman Perende'ye

² Hamidiye Duran, "Velâyetnâmelere Göre Hacı Bektaş-ı Veli", Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş-I Veli Dergisi, S. 55. 2010, s. 132.

³ Hacı Bektaş-ı Veli "Velâyetname-i Hacı Bektaş-ı Veli" (Hazırlayan: Hamidiye Duran), 2007, Ankara s.9.

⁴ Hamidiye Duran, a.g.m. s. 134.

⁵ Hamidiye Duran, a.g.e. s. 82-85.

⁶ Hamurun küçük ekmek şeklinde yağda kızartılmış hâline denir.

götürür. Bundaki hikmeti anlayan Lokman Perende, arkadaşları ile beraber bu bişiyi yer. Lokman Perende hac dönemi bitip Hicaz'dan dönünce, Nişabur halkı onu karşılamaya çıkar. "Haccın kabul olsun!" diyerek onu tebrik ederler. Lokman Perende, gelen halka Hacı Bektaş'ın kerametini anlattıktan sonra, "Esas hacı olan Bektaş'tır." diyerek onu tebrik eder. Bunun üzerine Bektaş bir de "hacı" lakabını almış olur.⁷ Ancak Hacı Bektaş-ı Veli'nin Anadolu'ya geçmeden önce hacca gittiğini göz önüne alırsak "hacı" lakabının bu nedenle verilmiş olabileceğini de düşünebiliriz.

Velâyetnamelerde ayrıca Hacı Bektaş-ı Veli'nin dönemin en önemli ve Türkistan'ın doksan dokuz bin pirinin piri olduğu söylenen Hoca Ahmet Yesevi ile görüştüğü de anlatılır. Ahmet Yesevi ile onun görüşmesi Lokman Perende vesilesiyle olur. Bu dönemde Ahmet Yesevi manevi oğlu Kudbettin Haydar'ı Bedehşan halkına zulüm eden yöneticilerin üzerine gönderir ve Haydar burada esir düşer. Bunun üzerine Ahmet Yesevi manevi oğlunu ve Bedehşan halkını bu zulümden kurtarmak için Tanrı'dan yardım diler. Hızır vasıtasıyla onun bu isteği Hacı Bektaş'a iletilir. O da hemen Türkistan'a Yesevî'nin yanına gelir ve nihayet Haydar'ı kurtarır. Bedahşan halkı da Hacı Bektaş-ı Veli'nin gösterdiği kerametler sonucu Müslüman olur. Tüm bunlardan sonra Ahmet Yesevi Tanrı'dan Hz. Muhammed'e, Hz. Muhammed'den Murtaza Ali'ye ve Ali'nin soyundan gelip Ahmet Yesevi'ye verilmiş olan taç, hırka, çerağ, sofrası, âlem ve seccadeyi Hacı Bektaş-ı Veli'ye teslim eder.⁸ Daha sonra onu Rum diyarı (Anadolu diyarı) olan Sulucahöyük'e gönderir.

Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya geldiğini duyan Rum dervişleri onun yolunu kesmek isterler. Bu düşünceyle onların arkadaşlarından bir doğan kılığına giren Hacı Toğrul, güvercin olarak buraya gelen Hacı Bektaş'ı avlamak üzere uçar. Fakat Hacı Bektaş, hemen insana dönüşüp doğan'ı yakalar. Bunun üzerine Hacı Bektaş Toğrul'a "Ben size güvercin donunda geldim. Çünkü güvercini zayıf ve masum olduğu için onu seçtim. Sizse beni bir zalim görüntüsü ile karşıladınız." der ve "Horasan Erenlerindenim. Türkistan'dan geliyorum. Mürşidim Türkistan'ın doksan dokuz bin dervişinin Pir'idir. Soyum Muhammed-Ali'den gelir, nasibim Tanrı'dan." diye kendini tanıtır. Rum dervişleri, Karaca Ahmed'e dönerek, "Ahmet Yesevi bize bir dev göndermiş." derler.

Hacı Bektaş-ı Veli Anadolu'ya geldikten bir süre sonra bir çok insan onun yanında yerini alır. Bu süre zarfında Hacı Bektaş-ı Veli müritlerinden İdris ve onun eşi

⁷ M. Fuat Köprülü, *a.g.e.* s. 77.

⁸ Rıza Zelyut, *Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli Ali'nin Sırrı*, Ankara, 2016, s. 37.

olan Kadıncık'ın evinde kalır. Kadıncık aynı zamanda onun Anadolu'ya gelişini ilk müjdeleyen kişidir. Hacı Bektaş'ın onların evinde kaldığı süre boyunca da kerametlerinin devam ettiği bilinmektedir.

Hacı Bektaş-ı Veli Anadolu'da kaldığı sürece bir çok keramet göstermiş ve çok sayıda insan onun yanında yer almıştır. Anadolu'nun Türkleşmesine katkıda bulunmuş ve ünü de bir çok yere yayılmıştır. Onunla ilgili anlatılanlar ise nesilden nesile ulaşmıştır.

Hacı Bektaş-ı Veli öleceğini anlayınca Saru İsmail'i çağırır. Ona "Öldüğümde beni bir ceviz tabuta koyun. Kadıncık'ın oğlu, Hızır Lâle Cican benim yerimi alacaktır. Elli yıl sonra onun yerini, kırk sekiz yıl şeyhlik yapacak olan Mürsel alacak; sonra da Yusuf Bali, otuz yıl onun halefi olacaktır." diyerek vefat etmiştir.

I.II. Tarihi Hayatı

I.II.I. Doğumu ve Eğitimi

Bektaşilik tarikatının kurucusu olan ve Taşköprülüzâde tarafından velayet ve keramet sahibi olarak anılan⁹ Hacı Bektaş-ı Veli Horasan'ın Nişapur kentinde dünyaya gelmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin doğum ve ölüm tarihi ile ilgili kaynaklara baktığımızda bu konuda birbirinden farklı bilgilerle karşılaşmaktayız. Bazı kişiler onun yeniçerilerle görüştüğü ve yeniçerin piri kabul edildiği için doğumunu 1248, ölüm tarihini ise 1337 olarak kabul ederler. Ancak bu konuda ağırlıklı olarak kabul edilen görüş onun 1209 tarihinde doğup 1270 tarihinde vefat ettiği¹⁰.

Hacı Bektaş-ı Veli İbrahim al Sani diye anılan Seyyid Muhammed'in oğludur. Annesi Nişaburlu âlim şeyh Ahmet'in kızı Hatem Hatun'dur. Velâyetnâme ve diğer kaynaklar Hacı Bektaş'ı baba tarafından Hz. Ali soyuna mensup sayarlar.¹¹ Böyle düşünülmesinin sebebi o dönemde Arap ordugâhının Horasan'da bulunması ve Emevilerden kaçan Ehlibeyt soyunun bu topraklara yerleşmesidir. Böylece Ehlibeyt soyundan gelenler burada yaşamış ve zamanla Türkleşmişlerdir. Kanaatimizce Hacı Bektaş-ı Veli'nin ailesi de seyyid olarak buraya gelip zamanla Türkleşmiş olabilir.

Hacı Bektaş-ı Veli çocukluk çağlarına geldiğinde babası onu eğitim alması için Şeyh Lokman Perende'ye emanet etmiştir. Perende, Hoca Ahmet Yesevi'nin

⁹ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, (Çev. Muharrem Tan), İstanbul, 2007, s. 39.

¹⁰ M. Esad Coşan, *Makalat-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, İstanbul, 2010, s. 93.

¹¹ Hamidiye Duran a.g.m. s. 134.

halifelerindedir. Hacı Bektaş-ı Veli eserlerini kaleme aldığı ve büyük önem verdiği Türkçe dilinin bütün inceliklerini eğitimi sırasında öğrenmiştir.

Hacı Bektaş Veli çocukluğundan itibaren kırk yaşına kadar üst düzey bir eğitim almıştır. Büyük bir kültür çevresinde yetişmiş, Arapça bilmesinden dolayı ana kaynaklara vakıf olmuştur. İlerleyen dönemlerde Anadolu ve Anadolu dışına taşan tesirleri bunu açıkça göstermektedir.

I.II.II. Anadolu'ya Gelişi

Hacı Bektaş-ı Veli Nişabur'da eğitim alıp yaklaşık kırk yaşlarına geldiğinde Anadolu topraklarının yolunu tutmuştur. Onun Anadolu'ya gelişi konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre o dönemde çok zengin olan Horasan sırasıyla önce Gaznelilerin sonra 1046'da Selçukluların, 1153'te Oğuz boylarının eline geçmiştir. Bu yüzyıllarda Nişabur, iktisadî, dinî, tasavvufî, ilmî ve edebî olarak çok gelişmiş durumdadır. Ancak Harzemşahların hüküm sürdüğü sıralarda burası Cengiz Han'ın istilasına maruz kalmış ve özellikle Nişabur ve Merv'de katliamlar yapılmaya başlanmıştır. Moğol istilasıyla bölgedeki yerliler, âlimler, dervişler, zanaat sahipleri Anadolu'ya göç etmiş ve bu kişilerle birlikte ilim, sanat ve edebiyat merkezleri de Anadolu'ya akmıştır. İşte Hacı Bektaş Veli kardeşi Menteşî'i de yanına alarak bu gruplarla Anadolu'ya gelenler arasındadır.¹²

Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya gelişindeki ikinci görüş ise onu Anadolu'ya Ahmet Yesevi'nin bir takım görev ve sorumluluklar vererek göndermesidir. Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş-ı Veli arasındaki bağlantı kurulması muhtemelen Hacı Bektaş'ın hocası Lokman Parende vasıtasıyla olmuştur. Ayrıca bu iki büyük düşünürün bazı ortak noktaları da bulunmaktadır. Her ikisi de Türk'tür ve Türkçeye önem vermişlerdir. Ancak Ahmet Yesevi'nin 1166 yılında vefat ettiğini düşünürsek Hacı Bektaş-ı Veli'den daha önceki bir dönemde yaşadığı görülür. Bu iki görüş göz önünde bulundurulduğunda bize göre birincisi daha mantıklı görülmektedir. Çünkü Ahmet Yesevi'nin yaşadığı dönem Hacı Bektaş-ı Veli'den hemen öncedir.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin Anadolu'ya geldiği sıralarda Anadolu'nun içinde bulunduğu siyasî duruma bakacak olursak o dönemde Selçuklu Devleti Moğol saldırısına uğramış, devlet bölünme aşamasına gelmiş ve Anadolu Beylikleri dönemi

¹²Hamidiye Duran, "*Nişabur'dan Suluca Karaöyük'e Hacı Bektaş Veli'nin İzinden*", III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, 30-31 Ekim, 2009, Üsküp\Scopje. s. 365.

başlamıştır. Selçuklu Sultanı ve ahilerin koruyucusu olan Sultan I. Alaeddin'in, oğlu II. Gıyaseddin tarafından öldürülmesi sonucu ahiler ve Türkmenler ayaklanmıştır. Baba İlyas öndeliğinde ortaya çıkan Babai isyanında Hacı Bektaş'ın kardeşi Menteş şehit olmuştur. Hacı Bektaş-ı Veli bu isyan sonucu başsız kalan birtakım Türkmen topluluğunu da yanına alarak Kırşehir bölgesindeki Sulucahöyük köyüne yerleşmiştir.

Bu dönemde Anadolu'da gaziler fetih yapmış, veliler ise fethedilen bölgelerde yerleşik bir toplum oluşmasını sağlamıştır. Hacı Bektaş-ı Veli de bu yıllarda bir uç beyliği iken giderek büyüyecek olan Osmanlı Devleti'nin kurucusu sayılan Osman Bey'in babası Ertuğrul Gazi'yle tanışmış ve onunla iyi ilişkiler kurmuştur. Hatta ilk Osmanlı fethine katılan Gazi Evranos, Abdal Musa ve Kara Rüstem gibi kişiler de ahilik, gazilik ve Hacı Bektaş'ın ismi etrafında oluşmuş tasavvuf geleneği ile irtibatlı kişilerdir. Bunlar aynı zamanda Osmanlı'da Yeniçeri teşkilatının kurulmasını sağlayan kimselerdir. Yeniçerilerin kuruluşu Hacı Bektaş'tan sonra Orhan Gazi ve I. Murat devrine denk geldiği hâlde onların Hacı Bektaş-ı Veli'yi pir olarak kabul etmeleri işte bu kişiler sebebiyledir.¹³

Hacı Bektaş-ı Veli'nin Anadolu'ya geldiği sıralarda Anadolu'nun içinde bulunduğu düşünsel alana baktığımızda ise farklı düşüncelerin oluşturduğu bir devlet yapısı karşımıza çıkmaktadır. Felsefe alanında Aristoteles ve Platon düşünce anlayışı devam etmektedir. Doğa bilimlerinde yine Aristoteles'in geliştirdiği kuram geçerlidir. Yazın türünde İran aşılmaz bir örnek sayılmakta, özellikle Plotinos'un yorumlarından esinlenen tasavvuf biricik geçerli görüş sayılmaktadır.¹⁴ Tasavvuf yine bu dönemde çok değişik yorumlara uğramış, bu yorum farklılıkları da farklı tarikatları oluşturmuştur. Hacı Bektaş'ın bu dönemdeki felsefesi ise birleştirici unsurlardan oluşmaktadır. En başta onun görüşlerine hâkim olan insan sevgisi Anadolu'da birlik ve beraberliğin en temel niteliği hâline gelmiştir.

I.II.III. Evliliği

Hacı Bektaş-ı Veli'nin evliliği konusunda iki farklı görüşle karşılaşmaktayız. Bunlardan birinci görüşe göre Hacı Bektaş-ı Veli'nin Anadolu'ya geldikten bir süre sonra burada bulunan Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) adı verilen ahiliğe paralel kadın örgütü olarak bilinen bu teşkilatın ilk liderlerinden Seyyid Nureddin'in kızı,

¹³ Hacı Bektaş-ı Veli, *Makalat*, (Hazırlayan: Prof. Dr. Ali Yılmaz, Prof. Dr. Mehmet Akkuş, Prof. Dr. Ali Öztürk) Ankara, 2015, s. 17.

¹⁴ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş-ı Veli* İstanbul, 2012, s.86

Sivrihisar doğumlu Fatma Bacı ile evlendiğidir.¹⁵ Böylece onların soyundan gelenler Çelebiler olarak anılır.

Kaynaklarda geçen ikinci görüşe göre Hacı Bektaş-ı Veli hiç evlenmemiştir. Örneğin Firdevsi'nin Velâyetnamesi'nde Hacı Bektaş'ın evliliğinden söz edilmemektedir. Bunun sebebini ise şöyle açıklayabiliriz: Osmanlı askerlerinden olan Yeniçerilerin pir kabul ettikleri Hacı Bektaş-ı Veli aynı zamanda bu dönemde kendisi vefat etmiş olsa bile İran'da da ismi duyulan ve çok sevilen biriydi. İran Devleti'nin şahı Şah İsmail zaman zaman ona bağlılığını içeren Türkçe nefesler kaleme alıyor ve bunların Anadolu'ya ulaştırılmasını istiyordu. Padişah II. Bayezid ise Şah İsmail'in bu durumu kullanıp Anadolu'yu ve Yeniçeri ocağını Osmanlılara karşı kışkırtmasından endişe ediyordu. Bu sebeple Hacı Bektaş'ın hiç evlenmediğini, onun soyundan gelen kimsenin olmadığını belirtmek için padişah tarafından böyle yazdırılmış olabileceği ihtimaller dâhilindedir.¹⁶ Biz de Hacı Bektaş-ı Veli'nin evlenmediği görüşünü kabul ediyoruz.

I.II.IV. Çağdaşları

Hacı Bektaş-ı Veli birçok ünlü düşünür ile çağdaştır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Ahi Evran (ö. 1261): Hacı Bektaş-ı Veli ile aynı dönemde yaşayan bazı önemli düşünürlerden ilki Hacı Bektaş Anadolu'ya geldiği sıralarda Kırşehir'de yaşayan ve esnaf teşkilatı olan ahiliğin kurucusu Ahi Evran'dır.¹⁷ Onun Ahi Evran ile aynı dönemde yaşadıkları, buluşup sohbet ettikleri bilinmektedir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin geldiği Horasan bölgesinde de fütüvvet (ahilik) teşkilatı büyük önem arz ediyordu. Daha sonraki dönemlere baktığımızda Bektaşilik ve ahi teşkilatının bazı törenlerindeki uygulamaların aynı olduğunu söyleyebiliriz.

Mevlana (ö. 1273): Hacı Bektaş-ı Veli ile aynı dönemde yaşayanlardan biri de ünlü mutasavvıflarımızdan biri olan Mevlana'dır. Hacı Bektaş sınır boylarında tebliğ ve irşat faaliyeti yaparken Mevlana da Anadolu'da (Konya ve çevresi) aynı vazifeyi sürdürüyordu. Firdevsî'nin Menâkıbnamesi'ne baktığımızda bu iki önemli isim hakkında şöyle bir olay anlatılır: Hacı Bektaş-ı Veli, Mevlana'ya bir halifesini göndererek "Git şuna söyle ortalığı velveleye verdi. Nedir bu gürültü, patırtı? Eğer

¹⁵ Rıza Zelyut, *a.g.e.* s. 39.

¹⁶ Aziz Yalçın, *Makalat-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, İstanbul, 2010, s. 18.

¹⁷ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 17.

aradığını bulduysa, uslu uslu otursun... Eğer bulamadıysa bu gürültü patırtı hilâf-ı hakikat oluyor, gösteriş oluyor; yine yapmasın.” dedi.

Halife gitmiş, Mevlana'yı bir medresede görmüştür. O kapıdan girerken Mevlana bir yandan dönüp, bir yandan da şöyle bir şiir okuyormuş:

“Eğer yârin yok ise neden talep etmiyorsun? Eğer yârini buldunsa niçin tarab¹⁸ etmiyorsun?”¹⁹ Yani burada demek istiyor ki ben yârimi bulduysam sevinçten gürültü yapıyorum. Bulamadıysam da onu coşkulu bir şekilde aramak için gürültü ediyorum.

Tapduk Emre (ö. 1389-1402): Hacı Bektaş-ı Veli'nin çağdaşlarından biri de "Tapduk" lakabıyla anılan "Emre"dir. Tapduk; tapmak ve bulmak anlamına gelmektedir.²⁰ Onun tapduk lakabını alması ve Hacı Bektaş-ı Veli ile görüşmesi şu şekilde olmuştur: Hacı Bektaş-ı Veli Anadolu'ya geldiği sıralarda bütün Rum dervişlerini davet etmiş ve Emre haricinde herkes bu davete icabet etmiştir. Hacı Bektaş arkadaşlarıyla haber göndererek ona neden gelmediğini sordurmuştur. Emre bunun üzerine kendisine bir elin gelip dokunduğunu ve kendisine ilim verildiğini ancak ona ilim verenler arasında Hacı Bektaş diye birinin bulunmadığını söyler. Bunun üzerine Hacı Bektaş kendisine dokunan elin üzerinde bir işaret olup olmadığını sorduğunda Emre Hacı Bektaş'ın elindeki yeşil beni görür ve kendisine ilim veren kişinin Hacı Bektaş olduğunu anlayınca üç kere şaşırarak "Tapduk Padişahım" der ve o günden sonra onun lakabı "Tapduk Emre" olur.²¹

Yunus Emre (ö. 1320): Hacı Bektaş-ı Veli'nin dönem arkadaşlarından biri de Yunus Emre'dir. Esad Coşan'ın dediği gibi Yunus Emre'nin şiirleri sanki Hacı Bektaş-ı Veli'nin düşüncelerinin şiire dökülmüş hâlidir.²² Her ikisinin de fikirleri birbirine paraleldir.

Hacı Bektaş-ı Veli ile Yunus Emre arasında Velâyetnâmelerde şöyle bir olay anlatılır: “Yunus Emre o zamanlarda fakir bir insandır. O yıl Yunus'un yaşadığı bölgede kıtlık olunca Yunus Emre'nin aklına Hacı Bektaş Veli'ye gidip yardım istemek gelir ve ondan bir miktar buğday istemeye karar verir. Hacı Bektaş Veli ona iyi davranarak birkaç gün dergâhta misafir eder. Yunus Emre ise geri dönmek için acele etmektedir. Hacı Bektaş-ı Veli Yunus'un acele ettiğini dervişler aracılığıyla öğrenir ve ona “Buğday mı ister, yoksa himmet mi?” diye sordurur. Yunus ısrarla buğday isteyince

¹⁸ Sevinçli, neşeli, coşkun.

¹⁹ M. Esad Coşan, *a.g.e.* s. 70-71.

²⁰ Prof Dr. Fikret Türkmen Armağanı, *"Türk Mitolojisi İle İlgili Bir Tabir; Tapduk"*, İzmir, 2005, s. 763.

²¹ M. Fuat Köprülü, *a.g.e.* s. 247.

²² M. Esad Coşan, *a.g.e.* s. 133.

bunu duyan Hacı Bektaş Yunus'a buğdayı verir ve Yunus da dergâhtan ayrılır. Ancak biraz yürüdükten sonra buğday yerine himmet istemediği için pişman olur ve hemen dergaha geri dönerek kusurunu itiraf eder. Bunun üzerine Hacı Bektaş-1 Veli himmeti Tapduk Emre'ye verdiğini, bu yüzden eğer isterse ona gitmesi gerektiğini söyledi".²³

Hacı Bektaş-1 Veli'nin ve Yunus Emre'nin eserlerine baktığımızda her ikisinin de Ahmet Yesevi düşüncesinden yola çıktığını söyleyebiliriz. Bu anlamda Hacı Bektaş-1 Veli Ahmet Yesevi'yi, Yunus Emre ise Hacı Bektaş-1 Veli'yi adeta takip etmektedir.

I.III. Hacı Bektaş-1 Veli'nin Eserleri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hacı Bektaş-1 Veli'nin sekiz tane eseri bulunmaktadır.

Makalat: Hacı Bektaş-1 Veli'nin İslam dininin genel hükümlerini kendine has bir yorumla işlediği kitabıdır. Makalat'ın ana konusunu insan ve onun yetkinleşmesi anlamına gelen dört kapı ve kırk makam oluşturur. Bu anlayış Türk mutasavvıfların takip ettikleri bir süluk anlayışıdır. Hacı Bektaş-1 Veli bu yorumlarını ayet ve hadislerle de desteklemiştir.

Oldukça zengin bir nüsha özelliğine sahip olan eserin manzum ve mensur olarak kaleme alınmış nüshaları da bulunmaktadır.

Hacı Bektaş-1 Veli'nin dünyevi, dinî ve tasavvufî konulardaki duygularını, düşüncelerini ve nihayet bütünüyle "insan imajını" en açık, sade, anlaşılır söyleyişlerle ortaya koyduğu eseri hiç şüphesiz "*Makalat*"tır.

Hacı Bektaş Veli'nin en önemli ve en geniş kapsamlı eseri olan Makalat Sefer Aytekin ve Mehmet Yaman tarafından günümüz Türkçesine çevrilerek yayımlanmıştır.

Besmele Şerhi: Bir nüshası Manisa kütüphanesinde bulunan bu eser Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Eser, Hacı Bektaş-1 Veli'nin Besmele Tefsiri adıyla anılmıştır. Hacı Bektaş-1 Veli bu eserinde Bismelenin mana ve ruhunu yorumlar. Bunu yaparken de ayet, hadis ve birtakım kıssalardan deliller getirir. Eser, genellikle ilahi merhamet ve hoşgörü konusunu işlemektedir. Rüştü Şardağ tarafından 1985 yılında Manisa İl Halk Kütüphanesindeki el yazmaları arasından bulunarak, aynı yıl yayımlanmıştır.

Fatiha Suresinin Tefsiri: Hacı Bektaş-1 Veli'nin böyle bir eseri bulunduğunu ilk defa Fuat Köprülü haber vermiştir.

²³ M. Fuat Köprülü, *a.g.e.* s. 247.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin Nasihatleri: Hacı Bektaş-ı Veli'ye ait nasihat ve vasiyetlerin, bir nüshası Hacı Bektaş İlçesi Halk Kütüphanesinde kayıtlıdır. Ancak bu nasihatlerin gerçekten Hacı Bektaş'a ait olup olmadığı konusu kesinleşmemiştir.

Kitabu'l Feva'id: Feva'idname de denir. Eserin yazması Türkçeye çevrilmiş ve basılmıştır. Eser muhteva olarak *Makalat*'la çok büyük benzerlikler göstermektedir. Dinî, ahlakî ve tasavvufî konuları ihtiva eder.

Şathiyye:²⁴ Hacı Bektaş-ı Veli'nin iki sayfa kadar tutan bir şathiyyesi olduğunu Abdulkaki Gölpınarlı nakletmektedir.

Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye: Bu eserin Hacı Bektaş-ı Veli'ye ait olduğu söylene de esere dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Ayrıca Abdulkaki Gölpınarlı tarafından Hacı Bektaş-ı Veli'ye ait bir "Hadis-i Erbain Şerhi" bulunduğu nakledilmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin "Hunda-name" ve "Üssü'l Hakika" adlı iki eserinin daha olduğu belirtilmişse de şimdiye kadar bu eserlere rastlanılmamıştır.

I.IV. Bektaşiliğin Oluşumu

Bektaşilik, Aleviliğin Türk- İslam coğrafyasındaki ismidir ve tasavvuf felsefesini temel alan bir inanış biçimidir. Alevî kavramı ise; "Ali'ye mensup", "Ali soyundan gelen ve ona bağlı olan" gibi anlamlara gelmektedir.²⁵

Bilindiği üzere Hacı Bektaş-ı Veli Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş, Sulucahöyük' e yerleşmiş ve burada yaşayan birçok insanı düşünceleriyle etkilemiştir. Onun yetiştirdiği halifeler sadece Anadolu'da kalmayıp Rumeli, Arnavutluk, Romanya, Macaristan, İran, Irak gibi ülkelerde bu düşünceleri yaymışlardır. Bu kişilerin başında hiç şüphesiz Abdal Musa gelir. Batı Anadolu uçlarına giden diğer dervişler gibi o da Osmanlı Beyliği'ne gitmiş ve burada bazı fetihlere katılarak Hacı Bektaş menkıbelerinin gaziler arasında yayılmasını sağlamıştır.²⁶ Yine onun yetiştirdiği Kaygusuz Abdal da Mısır'a gitmiş ve orada bir Bektaşî tekkesi kurmuştur.²⁷ Onun kurmuş olduğu bu tekke sonradan gelenlere örnek teşkil etmiş ve böylece Bektaşî tekkeleri giderek yaygınlaşmıştır.

Hacı Bektaş-ı Veli'den sonra tarikatın başına Balım Sultan geçmiş ve Bektaşilik bu dönemde şekillenmeye başlamıştır. Bunun sonunda tarikat iktisadi bakımdan da

²⁴ Tasavvufta suffnin kendinden geçtiği bir sırada söylemiş olduğu sözlere denir.

²⁵ Hüseyin Yılmaz, "Alevilik-Sünnilik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri", C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi XIII/2, Sivas, 2009, s. 191.

²⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk İslam Ansiklopedisi*, C. 5, s. 374.

²⁷ Rıza Zelyut, *a.g.e.* s. 130.

güçlenmiş ve kendine bağlı zaviyeler üzerinde bir kontrol mekanizması kurabilmiştir. Böylece Bektaşilik II. Mahmud tarafından 1826'da Yeniçeri Ocağı'yla birlikte kapatılıncaya kadar varlığını kesintisiz sürdürmüştür.²⁸

Bektaşî tekkelerine girebilmek için birtakım unsurlar bulunmaktadır. Bektaşîliğe öncelikle ikrar ayiniyle girilir. İnanmak ve kabul etmek anlamına gelen ikrar; Bektaşîlikte “Muhammed-Ali yolu”na girmeyi ifade eder.²⁹ Bir mürşit huzurunda ikrar veren kişi artık o mürşidin evladı sayılmaktadır.

Bektaşîlik beş kademedir. Bunlar; muhiplik, dervişlik, babalık, mücerretlik ve halifeliktir. Muhiplik tarikata kabul edilen kişilerin almış olduğu isimdir. Muhip olan kişiler kendisine yol gösteren mürşitlerine uyarlar. Dervişlik makamına gelen kişilerin görevi tekkeye hizmet etmektir. Dervişliğe aday olan kişilerin kulağına mengûl adında bir küpe takılmaktadır.³⁰ Babalık, mürşit olma yolunda yeteneği ispat edilen dervişe bizzat halife tarafından verilen makamdır. Babalık Bektaşîliğin eğitici kadrosudur ve muhipleri yetiştirmekle görevlidirler. Mücerretler halifeye en yakın olan kimselerdir. Bu kişilerde ilk zamanlar evlenmemiş olma şartı aranmış ancak günümüzde böyle bir kural kalmamıştır. Evli olan kişiler de bu makama gelebilirler. Bektaşîlikte son makam ise halifeliktir. Halifelik icazeti alındıktan sonra ayin yapılır. Kırk kurban kesilir. Halifeye tuğ, alçın ve sofrta verilir.

Bektaşîlik felsefesinin unsurları arasında nefsinin arındırma gönlünü her zaman manevi kirlilikten uzak tutma, iyilik yapma, daima hakkı gözetme ve yaratılan her şeyi sevme gibi unsurlar bulunmaktadır. Bektaşîler için nefis ile mücadele en büyük savaştır. Nefis eğitimi, insan yetiştirme işinin temelidir.³¹

Hacı Bektaş-ı Veli'den sonra Bektaşîliğin tarikat şeklini almasıyla bazı değişik uygulama biçimleri görülmeye başlanmıştır. Bunun sebebi Bektaşîliğin yayıldığı Anadolu halkının çoğunluğunun okuma-yazmayı çok az bilmesi veya hiç bilmemesidir. Bu kişiler Hacı Bektaş felsefesini gereğince öğrenememiş, onun düşüncelerindeki kelimeleri simgesel anlamlarıyla değil de gerçek anlamlarıyla kullanır olmuşlardır. Bu duruma örnek olarak da tasavvufta çok kullanılan “şarap, sarhoşluk, aşk, meyhane ve meyhaneci” kelimelerini gösterebiliriz. Buradaki aşk; “Allah sevgisidir”, şarap; “coşku kaynağıdır”, sarhoşluk; “Allah'a duyulan sevginin vermiş olduğu coşkudur”, meyhane;

²⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk İslam Ansiklopedisi*, C. 5, s. 374.

²⁹ Ahmet Günşen, *Gizli Dil Açısından Alevîlik-Bektaşîlik Erkân Ve Deyimlerine Bir Bakış*, İstanbul, 2005, s. 335.

³⁰ Turan Bozkurt *Anadolu Müslümanları Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli*, İstanbul, 2011, s. 36.

³¹ Turan Bozkurt, *a.g.e.* s. 61.

“tarikat evi, tekke” meyhaneci ise; “tarikatın şeyhidir”.³² Bu kelimeleri tasavvufi anlamları yerine gerçek anlamlarını kullanarak yayan insanlar bugün Bektaşiliğin bazı kesimlerine maddesel olarak şarabı sokmuşlardır.

Şarabın Alevi- Bektaşi ayinlerinde görülmesinin sebeplerinden biri de hiç şüphesiz Orta Asya inançlarından “Şamanizm”in etkisindedir. Bektaşilik tarikatının içinde zaman zaman bu inanın etkileri görülür. Nitekim Şamanizm İlkçağ Anadolu’sunda yaşayan insanların inancıdır. Onlardan sonra aynı topraklarda yaşayan insanların bu inançtan etkilendiğini söyleyebiliriz.³³ Şamanizm dinî törenlerinde de tıpkı bugün bazı Bektaşi törenlerinde yapıldığı gibi bir tür içki olan “kımız”ın içildiği bilinmektedir.³⁴ Ancak Hacı Bektaş “*Makalat*”ında maddesel olan içkinin haram olduğunu bizzat kendisi söylemektedir.³⁵

Bektaşi geleneğinde ön plana çıkan unsurlardan biri de Hz. Ali’ye duyulan büyük sevgi ve aşırı ilgidir. Bektaşilerin Hz. Ali’ye karşı olan bu sevgisi öncelikle onun Peygamberimizin Ehlibeyt’inden olması ve Peygamberimizin soyunun ondan devam etmesi sebebiyledir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de “*Ey peygamberin Ehlibeyt’i! Allah sizlerden tüm günahları kaldırıp sizleri tertemiz kılmak ister*”³⁶ ayeti gereğince Ehlibeyt’inden bir olan Hz. Ali’yi ve onun soyundan gelenleri sevmek gerekir. Bu Hz. Ali’ye olan sevginin birinci boyutudur.

Bu sevginin bir diğer unsuru da Hz. Ali’nin oğlu Hz. Hüseyin’in Emevi hükümdarı Yezid’in adamları tarafından Kerbela’da şehit edilmesidir. Hz. Ali ve efradına yapılan bu zulüm hem Peygamberimizin onunla ilgili hadislerine hem de yukarıdaki ayete ters düşmektedir. Bu sebeple Hz. Ali’nin taraftarları yapılanlara sessiz kalmamıştır. Emevi hükümdarları da onlara karşılık vermiş, böylece Hz. Ali taraftarlarıyla Emeviler arasında zaman zaman çatışmalar yaşanmıştır. Ehlibeyt ve soyunu destekleyenler Emevi çatısı altında olmak istemediklerinden çeşitli ülkelere dağılmışlardır. İşte bu ülkelerden biri olan Horasan’da dünyaya gelen Hacı Bektaş-ı Veli’nin de Ehlibeyt soyundan gelen bir pir olduğu söylenir. Emevi hükümdarı saltanatı temsil ederken, Hz. Ali hilafetinde, dağdaki çobandan şehirlerdeki valilere kadar herkese eşit muamele gösterdiği için halkı temsil eder. Aslında Hacı Bektaş-ı Veli’nin

³² Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 426.

³³ Perihan Yalçın, “*Fransız Kaynaklarına Göre Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik*”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Ankara, 2010, S. 55, s. 211.

³⁴ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 427.

³⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* , s. 52.

³⁶ Ahzab Suresi, 33.

yaşadığı döneme baktığımızda buna benzer bir durumla karşılaştırmaktayız. Selçuklu Devleti ve hükümdarları saltanat ağırlıklı bir yaşam sürmeye başlayınca halk ile devlet arasında ciddi uçurumlar oluşmuş, halk bir kenara itilmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli sade yaşamıyla halktan yana olmuş, düşünceleri sevilmiş ve böylece fikirleri çok geniş bir alana yayılmıştır. Elbette onun Ehlîbeyt soyundan geldiğine inanılması da bu sevgide etkilidir.

Bektaşî tarikatının oluşumundan sonra bazı kimseler Ehlîbeyt sevgisini aşırıya kaçırarak Hz. Ali'yi ilahlaştırmaya çalışsalar da Bektaşîliğin özünde böyle bir şeyin varlığından söz edilemez. Hz. Ali ve Ehlîbeyt sevgisi yukarıda bahsettiğimiz sebeplerdendir.

Günümüzde Bektaşîler için kullanılan kelimelerin biri de “Kızılbaşlık”tır. Bektaşîler bu geleneklerini Hz. Ali'ye kadar dayandırırılar. Bunun nedeni Hz. Ali'nin Uhud savaşında Peygamberimizin etrafını kuşatanlardan onu kurtarmak için yaralandığında başındaki sarıgın kan olmasıdır. Rivayete göre Hz. Ali'yi bu şekilde gören Mekkeli müşrikler “Kızılbaş Ali geliyor” diyerek kaçmışlardır. Bu olaydan sonra Hz. Ali taraftarları "Kızılbaş" olarak anılmıştır. Bektaşîler de önder kabul ettikleri Hacı Bektaş-ı Veli'nin Hz. Ali'nin soyundan geldiğini kabul ettikleri için bu gelenekle anılmışlardır.³⁷

Türklerde de kırmızı kutsal sayılan bir renktir. Anadolu'ya gelen Oğuz Alpleri başlarına kırmızı börk takarlardı. Bu Türkmenlerin kökenleri ise Baba İlyas'a dayanır. Baba İlyas, etrafındaki Türkmenlerle Selçuklulara isyan ettiği için devlet tarafından hem kendisi hem de diğer Türkmenler dışlanmıştı. Daha sonra bu kızıl börklü Türkmenler Karamanoğlu Mehmet Bey'le birleşerek Konya'yı ele geçirmişlerdi. Osmanlı Devleti kurulduktan sonra Alpleri denetim altında tutmak için börklerin rengini değiştirip beyaz yaptırmıştı.³⁸

Bu dönemden sonra özellikle kırsal kesimde yaşayanlar hem Hz. Ali'nin bu lakapla anılması, hem de Türk adetlerinde kırmızı başlığın özel bir yerinin olması sebebiyle bu geleneğin bir parçası olarak “Kızılbaş Alevi- Bektaşî” olarak adlandırıldılar.

Selçuklu ve Osmanlı dönemine baktığımızda Bektaşîliğin hızlı bir şekilde yayıldığını görmekteyiz. Bu durumun bazı sebepleri vardır. Öncelikle Bektaşî tarikat

³⁷ Rıza Zelyut, *a.g.e.* s.142.

³⁸ Rıza Zelyut, *a.g.e.* s. 142.

mensuplarının halkla içi içe yaşaması, Bektaşî edebiyatını oluşturan eserlerin halkın anlayacağı şekilde Türkçe yazılması, tarikatta çeşitli grupların olması ve yeniçerilerin Hacı Bektaş-ı Veli'yi pir olarak kabul etmeleri bunlardan bazılarıdır. Ancak Sultan II. Mahmut döneminde yeniçeri ocağının kapatılmasıyla birlikte Bektaşî tarikatları da kapatılmıştır. Sultan Abdülaziz döneminde Bektaşî tarikatı yeniden canlansa da 30 Kasım 1925'te yürürlüğe giren kanunla tekkelerin kapatılmasıyla son bulmuştur.³⁹

Günümüzdeki Bektaşî tarikatın yapısına baktığımızda onun iki kolu bulunduğunu görmekteyiz. Bunlar; Çelebiler ve Babağan koludur. Hacı Bektaş-ı Veli'nin evli olduğunu kabul edersek Çelebiler onun oğullarıdır. Babağanlar ise Hacı Bektaş-ı Veli'nin bekar olduğunu kabul ederler ve ona bağlıdırlar. Kimi araştırmacılar Hacı Bektaş'ı sünnî bir mutasavvıf olarak göstermişlerdir. Bir kısmının görüşü ise, Hacı Bektaş'ın on iki imam şiiğine dayalı bir din ve tasavvuf anlayışına bağlı olduğudur.⁴⁰

---

³⁹ Turan Bozkurt, *a.g.e.* s. 35.

⁴⁰ Perihan Yalçın, *a.g.m.* s. 212.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HACI BEKTAŞ-I VELİ'YE GÖRE İNSAN VE ÖZELLİKLERİ

1.1. İnsan Nedir?

İnsan kelimesi Arapça bir kelime olup iki kökten türediği rivayet edilmiştir. Bunlardan biri ünsiyet yani yakınlık anlamına gelen “üns” sözcüğüdür. Diğeri ise “nesy” kelimesidir ki bunun da anlamı unutmak demektir. Bu nedenle de insanın unutkan bir varlık olduğu söylenir. İnsan sözcüğünün çoğulu ise “nas”tır.⁴¹ İnsan aynı zamanda ruh ile beden birleşmiş hâlidir.

İslam filozoflarına göre insan, ay altı denilen âlemde yaratılmış olan canlı bir varlıktır. İslam düşünürlerinin de dediği gibi kendilerinde nefis yani canlılık yetisi bulunan tüm varlıklar canlıdır. İnsanın da içinde yer aldığı bu canlı dünyasının ilk basamağında bitkiler, bir üst basamağında hayvanlar ve en üst basamağında ise insan bulunmaktadır. Bu ay altı âlemdeki varlık düzenidir. Bu kademeli düzen aynı zamanda Aristoteles'in üçlü ruh anlayışına benzemektedir. O canlılığı bitkisel, hayvani ve insani nefis olarak ayırmış, en üst basamaktaki insani nefste bu üç nefis türünün birleştiğini belirtmiştir. Ayrıca insanda üç yön bulunmaktadır. İnsanın maddi yönü tabiatına, ruhanî yönü psikolojisine ve aklî yönü ise metafiziğine karşılık gelmektedir.⁴²

İnsan sahip olduğu akıl sebebiyle diğer canlılardan ayrılmaktadır. İnsan bilme ve düşünme yeteneğine sahiptir. Bu nedenle nefis türleri arasında en üstünü insani nefstir. Ayrıca insanın natika yani konuşan bir varlık olması da onu diğer canlılardan ayıran özelliklerdendir.

1.2. Hacı Bektaş-ı Veli İnsanı Nasıl Yorumlar?

Hacı Bektaş-ı Veli kendi sistematiği içerisinde insana son derece önem vermiş ve onu merkez olarak almıştır.⁴³ Hacı Bektaş-ı Veli, dinî yaşayış, manevi mertebe ve erdemlilik bakımından insanları sınıflandırmış ve her bir sınıfa ayrı ayrı tavsiyelerde bulunmuştur.⁴⁴ Ona göre insan hayatı boyunca eğitilmeli ve geliştirilmelidir. Bu gelişim için de insan önce kendini tanımalıdır. Ayrıca insan hangi yaşta olursa olsun Tanrı'dan

⁴¹ İlhan Kutluer, "İnsan" Türk İslam Ansiklopedisi, C. 22, s. 320-321.

⁴² Yaşar Aydın, "İbn Bâcce", Türk İslam Ansiklopedisi, C. 19, s. 350.

⁴³ Volkan Bayar, Saadet Aylin Bayar, "Erdemli İnsan Yetiştirme Modeli: Hacı Bektaş-ı Veli Felsefesinden Çağcıl Eğitim Sistemleri İçin Bazı Çıkarımlar", Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi, Eskişehir, 2014, s. 25.

⁴⁴ Volkan Bayar, Saadet Aylin Bayar, a.g.m. s. 27

gelen emirleri yerine getirmelidir. Hacı Bektaş-ı Veli insanın gelişimini anlatmak için dört kapı kırk makam felsefesini geliştirmiştir.

1.3. İnsan Nasıl ve Niçin Yaratılmıştır?

Hacı Bektaş-ı Veli insanın maddi ve manevi yönden yaratılışını kendine has bir yorumla anlatmış ve bu konuda Cafer-i Sadık'ın rivayetlerinden yararlanmışır. Hacı Bektaş'a göre Yüce Allah yeryüzünde bir halife yaratacağını meleklerine bildirmiştir. Böylece ilk insan olan Adem'i yaratmıştır. Yüce Allah'ın Adem'i yarattığı toprak, tek bir yere veya bölgeye ait olmayıp dünyanın farklı bölgelerinden harmanlanmış topraktır. Hacı Bektaş'a göre bunun sebebi şudur: Eğer Âdem tek bir topraktan yaratılsaydı insanların hepsi birbirine benzerdi. Böylece insanlar arasında suçlu-suçsuz, doğru ve yanlış yapanlar ayırt edilemezdi. Ayrıca bütün insanlar aynı olsalardı birbirlerini tanımakta zorlanırlardı.⁴⁵ Bu görüş aynı zamanda insanın şeklinin ve davranışlarının yaşadığı toprağın özelliğini taşıdığı anlamına gelmektedir.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre Âdem çamurdan yaratıldıktan bir süre sonra kurumuş ve şekil almıştır. Bu süreçte çok uzun yıllar boyunca hareketsiz ve ruhsuz olarak yatmıştır. Daha sonra Allah'ın ona kendi ruhundan üflemesiyle canlanmıştır. Bu görüşünden de anlamaktayız ki, Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre beden önce, ruh daha sonra yaratılmıştır.⁴⁶ O bu düşüncesiyle Farabi ve İbn Sina gibi İslam filozoflarıyla aynı görüşü paylaşmaktadır.

Allah'ın Âdem'e kendi ruhundan üfleyp can vermesi insana verdiği değeri göstermektedir. Allah böylece insanı yeryüzündeki en değerli varlık kılmıştır. Hacı Bektaş'a göre Allah, Âdem'i daima harama bakmaktan kaçınmasını ve helal olanı yapması yönünde öğütlemiştir. Dudaklarını her an Allah'ın adını ansın, O'nu tespih etsin ve O'nu hatırlasın diye tespih nuruyla süslemiştir. Bir tek Allah'ın önünde eğilmesi, secde etmesi için dizlerini rükû nuruyla, her zaman Allah'ın varlığını ve birliğini kalbinde taşısın, O'nun sevgi ve saygısını kalbine yerleştiresin diye gönlünü tespih nuruyla süslemiştir. En son Âdem'i marifetin nuruyla süslemiştir ki bunun da anlamı onun her zaman doğruyu bulup bu yol üzerinde yürümesini istemesidir.⁴⁷

Hacı Bektaş-ı Veli'nin yorumuna göre Âdem'e can verilmesinden sonra melekler onu Allah'tan gelen her şeye rıza göstermesi için rıza suyuyla yıkamışlardır. Adem artık

⁴⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 101.

⁴⁶ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 117.

⁴⁷ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 363.

bu aşamadan sonra yeryüzünün halifesi olarak adlandırılmıştır. Allah tarafından ona yeryüzündeki bütün eşyaların isimleri öğretilmiştir.⁴⁸

Sıra Âdem'i birtakım manevi özelliklerle donatmaya geldiğinde Hacı Bektaş-ı Veli'nin yorumuna göre Âdem'in nefesine altı temel özellik verilmiştir. Bu özelliklerin üçü iyi konumdadır. Bunlar; edep ve hayâ, akıl, ilimdir. Bunlardan aklın konumu baş ile beyin arası, edep ve hayânın konumu yüz üstü, ilmin konumu ise göğüs içindedir. Kalan üç özellik ise olumsuz konumdadır. Bunlar; öfke, açgözlülük ve kıskançlıktır. Bu üç özellik de diğer özellikler gibi aynı yerde bulunmaktadır. İşte bu nedenledir ki insanoğlu öfkelendiği zaman aklı başından gider, mantıksızca ve istenmeyen şekilde hareket eder. Açgözlülüğün olduğu yerde edep ve utanma duyguları barınamaz. Kalbi kıskançlıkla dolu bir insanın ilim gibi önemli bir hasleti barındırması beklenemez.⁴⁹

Allah'ın insanoğluna verdiği bunca nimete, giysilere, süslere rağmen insanın O'nu Yaratıcı olarak tanımaması nankörlüğünde hayvani nefis seviyesine gelmesine sebep olmuştur.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre Allah Âdem'e eş olarak Havva'yı yaratmış ve bu çiftten insanlar çoğalarak yayılmışlardır. İnsan yaratılırken önce bir su hâlidir. Daha sonra ona sırasıyla et, kemikler, organlar, damarlar eklenir ve insan canlı bir varlık hâline dönüşür.⁵⁰

Hacı Bektaş-ı Veli insanın anne ve babadan nasıl dünyaya geldiğini, nasıl yaratıldığını ve çoğaldığını anlatırken Kur'an ayetlerinden de yararlanmıştı. Kur'an-ı Kerim'de insanın yaratılışı hakkında "Doğrusu biz insanı imtihan etmek için karışık bir nutfeden yarattık ve onu imtihan edeceğiz"⁵¹ ayeti delil getirilmiştir.

1.4. İnsan ve Evren İlişkisi

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre insan; evrenin küçük bir modelidir. O da bu konuda diğer tasavvufçular gibi düşünür. O insanı evrenin küçük bir modeli olarak gördüğü için insan bedeni ile evren (kâinat) arasında birtakım benzerlikler kuracaktır.

Hacı Bektaş'a göre insan bedeni bir evrene benzemektedir. Bu bedende evrendeki bütün parçalar bulunur.

⁴⁸ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 114.

⁴⁹ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* , s. 118.

⁵⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* , s. 125.

⁵¹ İnsan Suresi, 2.

Hacı Bektaş-1 Veli evrenin oluştuğu dört temel unsuru çeşitli örnekler vererek insan bedeni ile karşılaştırmıştır.

a) Hava Unsuru: Hacı Bektaş-1 Veli dünyada dört çeşit hava yani rüzgâr bulunduğunu söylemektedir. Bunlar batı, güney, kuzey ve saba rüzgârlarıdır. İnsan bedeninde de dört çeşit rüzgâr yani hava bulunur."⁵²

Hacı Bektaş-1 Veli burada insanla evreni kıyaslamaya ve onları birbirine benzetmeye devam eder. Ona göre insan bedeninde tıpkı dünyadaki gibi dört çeşit rüzgâr bulunur. Bunlardan ilki insanın yediklerini mideye doğru sürükleyen rüzgârdır. Hacı Bektaş-1 Veli bu rüzgarın adına câzip (cezbeden) demiştir. İnsanın yedikleri hızlı bir şekilde tabiri caizse rüzgâr gibi mideye gittiği için bu benzetme yapılmıştır. İkinci rüzgâr insanın midesine inen ve orada bekleyen hâzim (sindiren) adı verilen rüzgardır. Üçüncü rüzgâr çeşidi insanın yediği lokmayı parçalayan anlamına gelen kassam (öğüten) rüzgardır. Nasıl ki rüzgar çevresindeki tozu toprağı silip çevreyi temizliyorsa, midede gerçekleşen öğütme işlemi de faydalı besinleri kana gönderip zararlı besinleri dördüncü rüzgar olan dâfi (def eden) sayesinde dışarı atar. Dâfi adı verilen son rüzgâr çeşidi faydasız besinleri hızlı bir şekilde insan vücudundan atmaya yarar.⁵³

Görüldüğü gibi burada yeryüzündeki rüzgâr çeşitleri insan bedenindeki sindirim sistemine benzetilmiştir.

b) Ateş unsuru: Hacı Bektaş-1 Veli dünyada bulunan ateş ile insanda bulunan ateş arasında benzerlik kurar. Ona göre evrende ve insan bedeninde dört türlü ateş bulunmaktadır. Dünyadaki ilk ateş taşların çıkardığı ateştir. Taşlar birbirine sürtüldüğü zaman oradan ateş çıkar. Hacı Bektaş-1 Veli bu görüşünü "Yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden sakının."⁵⁴ ayetine dayandırmaktadır. Ağaçlar da yaprak ve gövdeleriyle ateşin yakılması ve ısının yükselmesi için önemli bir yakıt kaynağıdır. Hacı Bektaş-1 Veli bu sözlerine Kur'an-ı Kerim'deki "Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur."⁵⁵ ayetini delil göstermiştir. Dünyadaki üçüncü ateş çeşidi olan yıldırım, gökte bulutların çarpışması sonucu açığa çıkan enerjinin yere yansiyarak ateş çıkarmasıdır. Dördüncü ateş ise cehennem ateşidir. O, ateşler arasında en kuvvetlisi ve en fazla yakıcı özelliği bulunanıdır.

⁵² Hacı Bektaş-1 Veli, *a.g.e.* s. 101.

⁵³Hacı Bektaş-1 Veli, *a.g.e.* , s. 101.

⁵⁴ Bakara suresi, 24.

⁵⁵ Yasin Suresi, 80.

İnsan bedeninde bulunan ilk ateş ise mide ateşidir. İnsanlar kendilerini kontrol edemeyip çok fazla yediklerinde mide bunu kaldıramaz ve yemekleri sindirmek için fazladan salgı salgılar. Bu salgı insan midesinin yanmasına sebep olur. İkincisi şehvet ateşidir ki nefis-i levvame aşamasında olan insan bu ateşe hemen aldanır ve zinaya meyil gösterir. Bu ateş de tıpkı diğerleri gibi insan için zararlıdır. Üçüncüsü soğukluk ateşidir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin burada ateş ve soğuk sözcüklerini yan yana kullanması edebiyattaki tezat sanatının bir gereğidir. Buradan iki anlam çıkmaktadır. İlk olarak soğukluktan kasıt kendinden başka kimseyi sevmeyen, her zaman kendi çıkarlarını düşünen soğuk insanlardır. Bu insana zarar veren bir davranıştır. İkinci olarak bu ateşe somut bir bakış açısıyla bakacak olursak; insanlar kendilerini koruyamayıp soğuk aldıklarında bir süre sonra hasta olur ve ateşleri yükselir. Soğukluk ateşi denilen ateş budur. İnsanı rahatsız ve hasta hissettirir. Burada soğuğun ve sıcaklığın tezat olmasına rağmen insana zarar verdiğini görmekteyiz. Son olarak Hacı Bektaş-ı Veli insanda muhabbet ateşinden bahseder. Bu ise etrafındaki insanlara sıcak ve samimi davranan, yardımsever, iyi niyetli ve iyi düşünceli insanların karşılıklı olarak birbirlerine sıcak davranmalarıdır.⁵⁶ Bu sıcak ilişkiyi Hacı Bektaş-ı Veli muhabbet ateşi olarak yorumlamaktadır.⁵⁷

c) Su unsuru: Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre dünyada dört türlü su vardır. Bunlar; temiz su, acı su, koyu su ve yer suyudur. İnsan vücudunda da dört çeşit su vardır.⁵⁸

Hacı Bektaş-ı Veli bu kez de dünyadaki sular ile insan bedenindeki sular arasında bir benzetme yapmıştır. İnsan vücudundaki ilk su ağız suyudur. Ağız suyu tatlı su grubuna girer. İkincisi göz suyudur ve acıdır. Eğer göz suyu acı olmasaydı göz kokardı. Üçüncüsü kulak suyudur. Kulak suyu pis koktuğu için pis su kabul edilir. Son olarak insan vücudunda burun suyu vardır. İnsanlar ağladıklarında veya hasta olduklarında buradaki su dışarı çıkar.⁵⁹

d)Toprak unsuru: Hacı Bektaş-ı Veli insan tenini toprağa benzetmektedir. O, bu benzetmeyi yedi kat örneği ile açıklamaya çalışır. Ona göre yedi kat gökten kastedilen aslında dünyayı koruyan yedi katmandır. İnsanda ise bedeni ayakta tutan deri, et, ilik, kemik, kan, damar ve kıl yedi kat göğün karşılığı olarak görülmektedir. Hacı Bektaş'ın bu benzetmeleri yaparken sadece dinî değil aynı zamanda bilimsel

⁵⁶ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 296.

⁵⁷ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 98.

⁵⁸ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 101.

⁵⁹ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 304.

bilgiye de sahip olduğunu görmekteyiz. Dünyanın etrafındaki bu yedi katman nasıl ki dünyayı koruyor ve onu ayakta tutuyorsa, insanı koruyan, onun yaşamasını sağlayan onun bedenini oluşturan bu yedi unsurdur. Bunlardan deri insan vücudunun en dışında bulunur. Kan damarlarından geçerek vücuttaki ısıyı sağlar. Kemikler insan bedeninin dik duruşunu ve hareketini sağlar. Kıl ise dışarıdan gelen mikropların vücuda girmesini engeller. Dünyayı koruyan yedi katmanın da insanı oluşturan unsurlar gibi yedi farklı görevi vardır.⁶⁰

1.5. İnsan ve Evrendeki Unsurlar Arasındaki Benzetmeler

Hacı Bektaş evren ve insan ile ilgili benzetmelerine devam eder. Bu kez de insandaki kemik başlarını dağlara, onların gözyaşlarını ise ırmaklara benzetir. İnsanların kendisini ise köylere benzetir. Köylerin her biri farklı farklı kültür ve insan gruplarını oluşturur. İnsanlar da bu köyler gibi farklı farklıdır.⁶¹

Hacı Bektaş-ı Veli doğa olaylarıyla insanın ruh hâli arasında da bir takım ilişki olduğunu ileri sürmüştür. Örneğin, tasa yani keder de buluta benzer. Bunun sebebi yağmurlu havalarda insanın içine kasvet doğması ve kendini psikolojik olarak kötü hissetmesidir. Bulutlar kararır hava kasvetli bir hâl alınca nasıl ki bir süre sonra yağmur yağmaya başlar, işte insanın gözyaşları da psikolojik olarak kötü hissetmesinin sonucunda yağmurun yağması gibi gözlerinden akar. Bu nedenle bulutlu havalar keder ve tasaya, gözyaşı ise yağmura benzetilmiştir.⁶²

Hacı Bektaş-ı Veli ayrıca tasdik ve inkar bakımından olan kâfir ve mü'min ayrımını da insanın bazı duygularına benzeterek şöyle der: *"Ve dünyada mü'min var, kâfir var. İlham mü'mine vesvese kâfire benzer."*⁶³

İlham insanların kalbine aniden doğan, onlara yol gösterici bilgilerdir. İlhamın burada mü'mine benzetilmesinin sebebi, mü'min olanların diğer insanlara öncülük ederek yol göstermeleridir. Vesvese de şeytanın insanı olumsuz yönde düşünmeye sevk ederek kandırmasıdır. Kâfirler diğer insanları sürekli kötü düşüncelerle doldurarak onları doğru yoldan uzaklaştırırlar. Burada yine iki soyut kavram iki çeşit insana benzetilmiştir.

⁶⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 98.

⁶¹ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* , s. 98.

⁶² Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 316.

⁶³ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 101.

1.5.1. Gönül-Şehir Benzetmesi

Hacı Bektaş'a göre insanın gönlü bir şehre benzetilmiştir. Onun bu görüşünü şu ifadelerinden anlamaktayız: "*Gönül şehre, ten kaleye benzer. İçinin kalabalığı pazara benzer. Akıl iki tarafı keskin kılıca benzer. İman sermayeye benzer. Akıl aya, marifet güneşe, ilim yıldızlara benzer. Tasa buluta, gözyaşı yağmura benzer. Gönül kuşa benzer.*"⁶⁴

Ona göre nasıl ki her şehri koruyan surlar, kaleler var ise; insanın bedenini ve gönlünü de koruyan bir teni vardır. Ten, tüm iç organları içine alan bir organizmadır. Böylece insanın başta kalbi olmak üzere tüm iç organlarını korur. Bu iç organların en önemlilerinden biri de akıldır. Burada aklın keskin bir kılıca benzetilmesindeki amaç, onun doğru ile yanlış net bir şekilde ayırt edebilecek bir yetisi olan akıl sahibi olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda akıl aya da benzetilmiştir. Ay gecenin karanlığında ışık gibi doğru yolu gösterir ve karanlıkları aydınlatır. Akıl da aynı şekilde insana yol gösterir ve doğruyu bulmasına yardımcı olur.⁶⁵

Görüldüğü üzere Hacı Bektaş-ı Veli her zaman akla önem vermiş, aklın vücudun en önemli işletim sistemi olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle akıl vücudun en üstün yeri olan baştır. Doğru, yanlış, iyi kötü, faydalı ve zararlı her şey akıl ile ayırt edilir.

Aklın özelliklerinden biri de marifet sahibi olmasıdır. Marifet; Allah ve O'nun sıfatları, fiilleri, isimleri ve tecellileri hakkında manevi tecrübeyle doğrudan elde edilen bilgidir. Marifet kalbe doğan güneş gibidir. Gecenin karanlığından sonra her yeri aydınlatan güneş gibi marifet de insanı aydınlatıp ona yol gösterir. İnsana doğruyu gösteren aklın bir diğer özelliği olan ilim ise yıldızlara benzetilmiştir. Yine ay gibi gecenin karanlığını aydınlatan yıldızlar ilime benzerler. İlim akıl ve marifet ile birlikte insana ışık tutar. Yıldızlar sadece karanlığı aydınlatmakla kalmaz bazı yıldızlar insana yol gösterir. İlim de sadece insanı aydınlatmakla kalmaz aynı zamanda ona yön ve yol gösterir.

Hacı Bektaş-ı Veli gönlü kuşa benzetmiştir. Bunun nedeni gönlün Allah'ı bulma yolunda kuş gibi özgür olması ve sadece gönlümüzü dinlediğimizde bile bizi Allah'a götürebilecek yapıda olmasından kaynaklanmaktadır. Gerçekten inanan bir gönül

⁶⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 101-102.

⁶⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* , s. 101-102.

Allah'ı, onun isim ve sıfatlarını, evrenin sırlarını anlayabilir. Böyle bir gönül saf ve temiz olduğu için yolunu şaşırılmaz.⁶⁶

Hacı Bektaş-ı Veli insanın yapısını evrene benzetmeye devam ederek bu kez de cennet ile ana rahmi arasında bir benzetme yapar. Ona göre gerek ana rahmindeki bebeğin gerekse cennetteki kişilerin diledikleri gibi yiyip içtiklerini ve ne cennetin ne de ana rahminin büyük ve küçük abdest yapılmayan yerler olduğu konusuna değinir.⁶⁷

1.5.2. Gönül-Kâbe Benzetmesi

Hacı Bektaş-ı Veli'nin gönül üzerinde çok fazla durmasının sebebi onu Allah ile kul arasındaki temel bağ olarak görmesindedir. O bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmektedir: *"Müminlerin gönlü Kâbe'ye benzer. Hakk'ı batıldan ayırmak Kâbe'de ihram giymeye benzer. Geçmiş ömrümüz Safa'ya, kalan ömrümüz Merve'ye benzer."*⁶⁸

Hacı Bektaş'a göre Kâbe Allah'ın evidir. Oraya giden Müslümanlar her türlü manevi kirden arınmak isterler. Mü'minlerin kalbini kin, nefret, öfke ve kıskançlık gibi çeşitli manevi hastalıklardan koruması gerekir. Ancak iyiliklerle dolu bir insanın kalbi Kâbe'ye benzer. Böyle bir kişinin tavaflı da yine kendi gönlüne olur.

İslam inancına göre insanların Kâbe'ye varacakları sırada ihrama girmeleri gerekir. İhram hem Kâbe ve çevresinde birtakım yasakların başlaması hem de insanların avret yerlerini örttüğü giysiye verilen isimdir. Ayrıca bu giysi insanların kendini günahlara karşı koruması anlamında kullanılmıştır. İhram giyen biri bedenini güneşe karşı korur ve ihram yasakları denilen bazı davranışlardan uzak durur. Böylece doğru ile yanlış, hak ile batılı ayırt edebilecek fiiller sergiler. Bu nedenle hakkı batıldan ayırmak Kâbe'de ihram giymeye benzetilmiştir.⁶⁹

Kâbe'ye varan bir insanın yapması gereken birtakım ibadetler vardır. Bunlardan biri de Safa ile Merve tepeleri arasında gidip gelmektir. Hacı Bektaş-ı Veli bu ibadeti şöyle bir benzetme ile açıklamaktadır: Safa'dan Merve'ye doğru giderken geride bırakmış olduğumuz yol bizim geçen ömrümüzdür. Merve'ye doğru giderken önümüzdeki yol ise bizim kalan ömrümüzdür. Eğer geçmişteki hatalarımızdan pişman olup kalan ömrümüzü Allah'a kulluk ederek geçirmeyi istersek yani geçmişin

⁶⁶ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 102.

⁶⁷ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 102.

⁶⁸ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 105.

⁶⁹ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 332.

pişmanlıkları ve geleceğin umuduyla yaşarsak Safa ile Merve arasında gidip gelmiş oluruz.

Hacı Bektaş-ı Veli burada insanın manevi yapısına yönelik benzetmeler yapmıştır.

1.5.3. Burun-Mezarlık Benzetmesi

Hacı Bektaş-ı Veli'nin insana ait yaptığı çok boyutlu benzetmelerden biriside burun ve mezarlık benzetmesidir. O bu konu ile ilgili olarak şöyle bir ifade kullanmaktadır: *"Ve yine dünyada mezarlık vardır. Burun deliği mezara benzer. Burun deliği ikidir. Biri dimağa, diğeri boğaza gider. Mezar da iki türdür. Biri cennet diğeri cehenneme gider."*⁷⁰

Ona göre burun delikleri hem şekli hem de işlevi bakımından mezara benzemektedir. Öncelikle burnun kendisi bir mezarı andırmaktadır. Burunda bulunan iki delikten birinin işlevi iyi ve kötü kokuları ayırt ederken diğerrinin işlevi akciğere oksijen taşıyarak nefes alıp vermemizi sağlamasıdır. İnsan burnunu kötü ve pis kokuları dışarıda bırakıp temiz olanı soluyacak ortamlarda bulunmalıdır. Böylece burun pis havayı değil temiz havayı insanın bedenine taşımaktadır. Temiz havayla dolan akciğerlere sahip bir kişi sağlıklı ve mutlu olurken, pis koku ve kirli havayı soluyan bir kişi de sağlıksız ve mutsuz olur. Mezar da insanın burun deliklerinin işlevine benzetilmiştir. Eğer insan faydalı ve güzel ameller işlerse cennete; faydasız, boş ve zararlı davranışlarda bulunursa cehenneme gidecektir. İnsanın cennet veya cehenneme gitmesi bu dünyada hangi ortamın havasını soluduğuna bağlıdır.⁷¹

İnsanın organları ve manevi davranışlarıyla ilgili gerekli benzerlikler kurulduktan sonra Hacı Bektaş-ı Veli son olarak insanın bedeni üzerinde durmuştur. Ona göre insanın bedeni ağaca da benzer. O, bu ağacı marifet ağacı olarak adlandırır ve şöyle der: *"Marifet ağacının başı tevhittir. Özdeki imandır. Kökü tevekkül, budakları kötülükleri nehy, suyu korku ve ümit, yemişleri ilim, yeri Mü'minlerin gönlüdür. Baş arştan yukarıdır."*⁷²

Ona göre insan öncelikle Allah'ın varlığına, birliğine, büyüklüğüne ve kudretine inanmalıdır. Ancak tevhit gerçekleştikten sonra tam bir imandan söz edilir. İnsanın özü gönlüdür. İnsan gönlüyle iman eder. Tevhit kabul edilip, inanma gerçekleştikten sonra

⁷⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 106.

⁷¹ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 335.

⁷² Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 106.

sırasıyla tevekkül, kötülükten uzak durma, korku ve ümit arasında yaşama, ilim öğrenme gerçekleşir. Bunların hepsi ağacın dalları ve meyveleridir. Hak yolunda olgunlaşan insan meyve veren ağaçlar gibi insanlığa faydalı olur.

1.6. Beden ve Nefs Kavramları

1.6.1. Beden

Beden Arapça asıllı bir kelime olup, insanın görünen maddi şekli, gövdesi, cüssesi anlamına gelen "b-d-n" kökünden türemiştir.⁷³ Beden Türkçede "ten" anlamına gelmektedir. Beden insanın maddi yönünü oluşturur. Beden ruhumuzun hareket etmesini, yiyip içmesini sağlar. Yüce Allah insanın önce görünen yönü olan bedenini yaratmış, daha sonra ona ruh vermiştir.

Bedenin aslı topraktır. Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre topraktan gelen beden yine toprağa dönecektir. Ölüm anı dediğimiz bu zaman diliminde ruh bedenden ayrılır. Bu noktada beden için ölüm gerçekleşmiş olur.

1.6.2. Nefs

Nefs; "bir şeyin tamamı" anlamında olup çoğulu "nüfûs veya enfûs"tür. Nefsin Türkçe karşılığı "tin" dir.⁷⁴

Nefs hakkında filozoflar farklı yorumlar yaparak nefsi tanımlamışlardır. İslam filozoflarına göre nefsin açık bir tanımının yapılması zordur ancak onun tasviri yapılabilir. Bu tasvire göre nefis "tabii organik cismin ilk yetkinliği" olarak tanımlanmaktadır. Nefsin ilk yetkinliği varsa son yetkinliği de olmalıdır. İnsan bu son yetkinliği nazari bilgiler ile elde eder ve bu bilgiler doğrultusunda ahlakî fiiller sergiler.⁷⁵

İslam düşünürlerinin çoğunluğuna göre nefis deyince akla insan gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de nefis kelimesi iki yer hariç her yerde insan için kullanılmıştır. Nefs ve beden ayırımından pek söz edilmez.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre nefsin dört derecesi bulunmaktadır. Bunlar tabii nefis, nebâti nefis, hayvanî nefis ve insanî nefstir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin bu görüşü İbn-i Sina, Bataleyevsi ve Harputlu İshak hocanın ve nefsin işlevini en sistematik şekilde işleyen

⁷³ İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, C. 1, s. 232.

⁷⁴ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ü Lügat-ı Türk*, Türk dizini, s. 120.

⁷⁵ İsmail Erdoğan, İslam felsefesi, "*Magrib(Endülüs)'de Felsefe-II İbn Rüşd ve Aristoculuğun Yeniden Canlanması*", İstanbul, 2017, s. 307.

filozof Aristoteles'in görüşüne benzemektedir. Onun Aristoteles'ten tek farkı tabii nefsin de bu kategoriye almasıdır. Aristoteles'e göre de üç çeşit nefis bulunmaktadır. Bunlar; nebati (bitkisel), hayvani ve natık (insani) nefstir. Nebati nefis beslenme ve üremeyi, hayvani nefis his ve bereketi, insani nefis ise akıl ve diğer bütün nefis türlerinin işlevlerini içine alır.

İslam Filozoflarından Farabi de bu üçlü nefis anlayışını savunur. Ona göre göre nefis "Faal akıl"dan meydana gelmektedir. Ay altı âlemde nebati ve hayvani nefislerden sonra insani nefis meydana gelmiştir.

Hacı Bektaş-ı Veli nefis türlerini şöyle tanımlamaktadır:

a) Tabii Nefs: Tabii nefis insanın bedenini yani maddi yönünü anlatır.

b) Nebâti Nefs: Nebati nefis; insanın büyümesi ve gelişmesidir.

c) Hayvanî Nefs: Hayvani nefis insanda hareketi sağlar ve insani nefis de insanın duygu ve düşünceleri üzerine kuruludur.

d) İnsanî Nefs: Hacı Bektaş-ı Veli diğer filozoflar gibi insani nefsi ruh olarak algılamaktadır.⁷⁶

Ruh kavramı Arapça "rih" (r-h-y) kelimesinden türemiş olup çoğulu "ervah"tır. Ruhun kelime anlamı; havanın esintisi, rüzgârın serinliği, gönül rahatlığı, düşünce ve dinlenmedir.

Hacı Bektaş-ı Veli "Makalat" adlı eserinde sıklıkla kullandığı "can" sözcüğünü ruh ile aynı anlamda kullanmıştır. Ona göre ruh iki türdür. Bunlardan biri ölü konumunda kabul edilen ruh, diğeri ise yaşayan ruhtur.⁷⁷ Ölü olarak kabul edilen ruhlar bu dünyada tamamen kendi nefislerine göre yaşayan ve bu şekilde yaşadıkları için yaşarken ölü kabul edilen ruhlardır. Yaşayan ruhlar ise bedeni ölmüş olsa bile kendisi ölmemiş ruhlardır. Bu ruhlar âşıklara aittir. Âşıklar bu dünyada çok çalışarak insanlığa faydalı birçok iz bırakmışlardır. Böylece tenleri ölse bile ruhları yaşamaya devam eder.

Tasavvufta da can ve ruh aynı kavramlardır. Ruh kelimesi, Arapça soluk, rüzgar gibi anlamlara gelen "r-v-h" kökünden türemiştir.⁷⁸

Tasavvufî görüşe göre ruh ezeli âlemde Tanrı'nın Zat'ı ile bir ve beraberdi. "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve tüm âlemleri de bilinmek için yarattım" kutsi

⁷⁶ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 90.

⁷⁷ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 86.

⁷⁸ Erdoğan İsmail, *Bazı Felsefî Kavramlara Divânü Lüğati't Türk'ten Karşılık Olabilecek Terim Örnekleri*, Fırat Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 1, Elazığ, 2012, s. 27.

hadisine göre Tanrı'nın tecelli ilahisiyle, Zat'ında mevcut bulunan ruh-can adı verilen cevher de zahir olur.⁷⁹

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre ruhun bir manevi, diğeri de cisimler âlemi olmak üzere iki boyutu vardır.⁸⁰ Ruhun bir bu dünya hayatındaki hâli bir de Tanrı'nın Zat'ında bulunan aslı vardır. Asıl olan ruh Tanrı'nın Zat'ında olandır. Allah insanları yaratırken onlara kendi ruhundan üfleyip giydirmiştir. Bu da ruhun canlılar üzerindeki görüntüsüdür. Gerçek olanı ise Tanrı'da bulunandır. Canlılarda bulunan ruhun beş işlevi vardır. Hacı Bektaş-ı Veli " *amma can katımızda beştir.* " ⁸¹diyerek bunu ifade etmiştir. Ruhun bu görevlerinden birincisi işitme, görme gibi duyu organlarını, ikincisi yeme ve içme gibi beslenme faaliyetlerini, üçüncüsü ise dinlenme faaliyetlerini içermektedir. Dördüncü ruh marifettir. Marifet sahibi bir insan akıllı, düşünebilen ve kendini geliştirmiş insandır. Marifet sahibi bir kişi kendini ve niçin yaratıldığını bilen, bilgiyle donanımlı ve sevmeyi bilendir. Sonuncu can ise aşktır. Burada aşktan kasıt kişinin Yüce Allah'a karşı beslemiş olduğu sevgidir.

Ruhun ilk üç görevi tüm canlılara aittir. Kalan ikisi ise sadece insanlara özgüdür. İnsanlar ruhun bu son iki görevini yerine getirmezlerse hayvanlarla aynı seviyeye inerler.

Ruhun girdiği bir beden hareket etme, yeme-içme, üreme gibi işlevleri yerine getirir. Bunlar aynı zamanda insandaki nefs-i emmarenin işlevleridir. İnsanlar bu aşamada diğer canlılar olan hayvanlarla eşittir. Ancak insan bu nefsten sıyrılıp her zaman doğru ve iyi davranışlar sergileyerek Yaratıcısına ulaştığı insani nefse yönelmelidir. İşte böyle yapmayan ruhlar Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre ölü canlar kabul edilir.

Ruh bedeni kullanarak sürekli olarak hareket eder. Bunun amacı yaşadığını, var olduğunu göstermektir. Bu noktada tasavvuftaki "sema" anlayışına da değinmek gerekir. Coşkulu hareketlerle yapılan sema bazı kimseler tarafından eleştirilmiş, Allah'a bu şekilde ulaşamayacağı şeklinde söylemler olmuştur. Ancak Hacı Bektaş-ı Veli buna karşı çıkarak bedene bu coşkuyu, bu hareket emrini ruhun verdiğini söyler. Ruhun yani canın Tanrı'ya ait bir cevher olduğu bilinmektedir. Öyleyse Tanrı ruhun bu emrine izin vermektedir.⁸²

⁷⁹ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 259.

⁸⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 62.

⁸¹ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* , s. 86.

⁸² Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 267.

Birçok mutasavvuf gibi Hacı Bektaş-ı Veli de insani nefsi kendi içerisinde yedi kademeye ayırmaktadır.⁸³ Bunlar; nefs-i emmare, nefs-i levvame, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i radiyye, nefs-i merdiyye ve nefs-i kâmile'dir. Nefs-i emmare; kötü iş ve davranışları emreden, bu davranışları yapmaktan zevk alan nefstir. Burada nefis henüz temizlenmemiştir. Nefs-i levvame aşamasında artık nefisler yapmış oldukları kötü davranışlardan dolayı pişman olup, bu davranışlardan ötürü af dilemeyi öğrenmişlerdir. Tövbe eden kişiler bu mertebeye yükselmektedir. Nefs-i mülhimede nefis yavaş yavaş Allah'tan ilham almaya başlar. Bu kademedede nefis yavaş yavaş temizlenir. Nefs-i mutmainne ise her türlü şüpheden arınmış ve tatmin olmuş nefstir. Bu kademedede Allah'ın yardımı ile nefsindeki kötülükleri devre dışı bırakır ve Allah'ın kendisi için verdiği, fitratına uygun olan olumlu davranışların farkına varır. Nefs-i radiyye; Allah'ın vermiş olduğu her şeyden iyi veya kötü razı olmaktır. Nefs-i marziyye aşamasında nefis artık iyice doyuma ulaşmış, birçok alışkanlığından vazgeçmiş nefstir. Son basamak nefs-i kâmile'dir. Burada nefis tam arınmış ve kusursuz bir hâl olarak en üst noktaya oturmuştur. Benliğini eritmiş, Tanrı'da kaybolmuş ve O'nunla bir olmuştur. Nefs artık kemale ermiştir.⁸⁴

1.7. Hacı Bektaş-ı Veli'ye Göre İnsan Nefisinin Olgunlaşması Bakımından Nefisin Kademeleri

Yüce Allah kendi zatına en yakın olarak insanı yaratmıştır. İnsanın görevi hayatı boyunca öğrenmek, olgunlaşmak ve sonunda da Yüce Allah'a ulaşmaktır. Peygamberimiz insanın sürekli kendini geliştiren ve öğrenen bir insan olması gerektiğini belirtmiş ve bu konuda "ilim Çin'de de olsa bulup alınız." buyurmuştur. Hz. Ali ise bu konuda "bana bir harf öğretenin kırk yıl kölesi olurum" diyerek insanın yaşam amacına vurgu yapmıştır. İnsanın en yüce amacı olan Tanrı'ya ulaşması için ona birtakım görev ve sorumluluklar düşmektedir. İnsan bu görevleri yerine getirdikçe olgunlaşacak, kendini ve yaratıcısını bilecektir. İnsanın yapması gerekenler aşama aşama gerçekleşir ve her bir görev bir basamağı oluşturur. İşte Hacı Bektaş-ı Veli'nin eserlerinde ortaya koymuş olduğu dört kapı kırk makam Tanrı'ya ulaşmak için oluşturulan bir sistemdir. İnsan bu dört kapının her makamındaki adımları yerine getirirse sonunda en yüksek mertebeye ulaşacaktır.

⁸³ Hacı Bektaş-ı Veli, *Kitâbu'l Fevâid*, (Haz. Ahmet Tekin), s. 215-218

⁸⁴ Mevlüt Gani, "*Nefs Muhasebesine Psikolojik Açıdan Bakış*", Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s. 33.

Hacı Bektaş-ı Veli bu dört kapı kırk makamla bize olgun bir insan olmanın formüllerini de vermektedir. İnsanda bulunan özellikler her zaman geliştirilebilir durumdadır. Oysa diğer canlı ve cansız varlıklarda böyle bir özellik bulunmaz. Onlar sabittir insan ise ilerlemeci, onlar durağandır insan gelişen, onlar statik insan ise dinamik bir yapıya sahiptir. Bu nedenle insan gelişebilme ve olgunlaşabilme özelliğini kullanıp en yükseğe, en iyiye ulaşmalıdır. Burada en iyiden kasıt Tanrı'dır. İnsan O'na ulaşmalı ve O'nda kaybolmalıdır. Nitekim Hacı Bektaş-ı Veli "Makalat" adlı eserinde "biz Tanrı'yı kendi özümüzde bildik, kendi özümüzü de Tanrı'dan bildik"⁸⁵ demiştir.

1.8. Dört Kapı Anlayışının Dört Unsurla İlişkisi

Araştırmamızın konusu insan olduğuna göre elbette öncelikle Hacı Bektaş-ı Veli'nin insanı maddi ve manevi olarak nasıl yorumladığını ele alacağız. Hacı Bektaş'a göre insan dört türlü nesneden yaratılmıştır. Bu dört nesneden ilki toprak, ikincisi su, üçüncüsü ateş ve dördüncü nesne ise rüzgâr yani havadır. Hacı Bektaş bu dört unsuru hem insanın yaratılış hem de onun ahlaki gelişimi ve olgunlaşması bakımından ele almıştır. Dört sayısı aynı zamanda Türklerden önce Anadolu'da yaşayan halklar arasında da kutsal kabul edilirdi. Bu halkların dört esas olarak kabul ettiği dört yön vardır. Bunlar kuzey, güney, doğu ve batıdır. Ayrıca onların kabul ettiği dört yönün renkleri ise Doğuda gök renk, Batı'da ak renk, Güney kırmızı renk, Kuzey siyah renktir. Ayrıca dört erdem daha vardır ki bunlar; adalet, kudret, akıl ve itidal'dir. Osmanlı devlet yapısı da Bektaşilikte olduğu gibi "dört kapı" üzerine kurulmuştur. Bunlar Hünkâr Kapısı, Paşa Kapısı, Ağa Kapısı ve Şeyhü'l İslam kapısıdır. Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre evrenin yaratılışında etkili olan bu dört unsur insanın yaratılışında da etkilidir. Toprak, su, ateş ve yel (hava) unsurlarından her biri insanın olgunlaşmasında etkili olan basamaklara tekâmül eder. İşte bu kapı ve basamaklar insanın olgunlaşmasını sağlar.

1.8.1. Şeriat Kapısı

Hacı Bektaş-ı Veli dört unsurdan havayı şeriat kapısı olarak tanımlamaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli "*Makâlat*" adlı eserinde şeriat kapısıyla ilgili olarak şöyle demiştir: şöyle demiştir:

---

⁸⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 55.

“Evvel bölük abidlerdir. Bunlar şeriat topluluklarıdır ve asılları yeldir. İşte bu rüzgâr hem temizdir, hem güçlüdür. Çünkü rüzgâr esmeseydi ekin taneleri samanından ayrılmazdı ve eğer rüzgâr esmeseydi dünya kokudan mahvolurdu.”⁸⁶

Hacı Bektaş-ı Veli burada dört kapıdan ilki olan şeriat kapısından ve şeriat kapısını temsil eden insan topluluğundan bahsetmektedir. Şeriat kapısındaki insanlar “abid” diye isimlendirilmektedir. Abidlerin asıllarının rüzgâr olmasının sebebi Hacı Bektaş-ı Veli’ye göre onun temizleyici güç olmasıdır. Eğer rüzgâr esmeseydi ekin taneleri samanından ayrılmaz böylece insan sapla samanın karıştırarak yemek durumunda kalırdı. Rüzgâr esmeseydi havadaki kötü kokuları alıp götüremezdi. Böylece insan temiz havayla birlikte birçok kötü kokuyu da içine çekmek zorunda kalırdı. Rüzgâr burada aynı zamanda ayırt edici güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli’ye göre aslı rüzgâr olan abidler iyiyi kötüyü, temiz ile kirliyi ayırt ederek insanı doğruya, iyiye, güzele ve temize ulaşması için yardımcı olmaktadır.⁸⁷

Şeriat kapısı insanın olgunlaşması, yetkinleşmesi için gerekli olan ilk basamak, ilk kapıdır. Dünyayı bir okul gibi düşünürsek şeriat kapısı ilköğretim hayatına benzer. İlköğretimde insanlar başka bir öğretim programına geçmek için çalışıp birtakım temel bilgileri öğrenirler. Örneğin; okuma yazma gibi temel eğitimin yanı sıra insan ilişkilerinde anlayışlı, iyi huylu ve iyi ahlaklı olmayı da öğrenmeye başlarlar. Üst sınıflara geçmek için temel eğitim almak şarttır. Şeriat kapısı da erdemli bir insan olabilmek için temel bilgilerin öğrenildiği ilk kapıdır.

Şeriat kapısında bulunan abid topluluğunun öğrenmesi ve yapması gereken on tane makam vardır.

1. İman getirmek bu kapının ilk makamıdır. Hacı Bektaş-ı Veli imanı şöyle açıklamaktadır: O hâlde Tanrı'ya inanmak gerekir ki bu imandır, buyruğunu tutmak imandır. "Sakının" dediğinden sakınmak Tanrı'ya inanmaktır."⁸⁸ Yine Hacı Bektaş-ı Veli imanın sadece Allah'ın varlığına ve birliğine değil aynı zamanda meleklerine, peygamberlerine, kitaplarına gönülden inanmayı imandan saymıştır. İbadetlerin hepsini eksiksizce yerine getirmek imandır. Eğer bir kişi inandığını söylüyor fakat ibadetlerinden birini bile eksik yapıyorsa bu kimse gerçekten iman etmiş olmaz. Bu konuda Hacı Bektaş-ı Veli şöyle söylemektedir:

⁸⁶ Hacı Bektaş-ı Veli, a.g.e. s. 44.

⁸⁷ Aziz Yalçın, a.g.e. s. 68-69.

⁸⁸ Hacı Bektaş-ı Veli, a.g.e. s. 71.

" Sen bunca meleklerin arasında edepsizlik edersin ama senin gibi bir kişi yanında etmezsin. Nerde kaldı senin meleklere inandığın? Yine ulu Allah'ın Kur'an'ına ve kitaplarına inanmak imandır. Öyleyse şimdi kibir, hased, cimrilik, açgözlülük, öfke, gıybet, kakkaha ve maskaralık içinde bulunacağını hangi kitap buyuruyor?" O hâlde ey mü'minler siz inanmazsınız, helal haram ne bulursanız yersiniz, giyersiniz. Haksız yere nimetler yiyip sevinirsiniz. Yine sizin böyle inanmanız inanmak mıdır?"⁸⁹

Hacı Bektaş'a göre gerçek bir iman ihlâsla yapılan imandır. Kişi inandım dediği hâlde İslam'a aykırı eylemler yapıyorsa kendiyle ve çelişir. Eğer inandık dediği hâlde ibadetlerden birini bile eksik yapıyorsa böyle bir kişinin imanı tam olmaz. Allah'a inanmak çok boyutludur. Her açıdan ona hem aklen hem kalben inanılmalı ve dinin emir ve yasakları eksiksiz yapılmalıdır.

2. İlim öğrenmektir. İlim bir kişinin bilgi sahibi olması demektir. Bilgili insan her yönden donanımlı olandır. Dini ve ibadetleri daha iyi anlayarak kavrar. Toplum içerisindeki hak ve ödevlerini bilir. Kendine güvenir. İlim ile aydınlanan kişiler ileri görüşlü, başkalarının haklarına saygılı, insanlara karşı hoşgörülü olurlar. İlim ayrıca bilimsel açıdan da insanın kendini geliştirmesidir. Bilimsel çalışmalar ise toplumların refah düzeyini arttırıp daha huzurlu ve rahat yaşamalarını sağlarlar. Topluma hizmet etmek ise en yararlı ibadetlerdendir.

3. Zekât, oruç, hac, cihat yapmak ve cünüplükten temizlenmektir. Burada şeriat makamındaki kişilerin yapması gereken temel ibadetler üzerinde durulmuştur.

*"Şeriat makamındaki insanların öğrenmesi gereken temel ibadetler; namaz, oruç, hac, zekât, çağrıldığında savaşa gitmek, gusül abdesti almak, kendi arzularının peşinden gitmeyip, dünyayı terk etmek ve ahreti sevmektir. Bu grubun hallerinden biri de birbirlerini incitmemeleridir. Bunun yanında büyülenme, kıskançlık, nefret, cimrilik ve düşmanlık bunlarda her an görülür."*⁹⁰

Şeriat kapısındaki ibadetlerden ilki namaz kılmaktır. İnsan eğer olgunlaşıp gelişmek istiyorsa Allah ile arasındaki bağları güçlendirmelidir. Kul ile Allah arasındaki güçlü bağların temeli namaz kılmaktan geçmektedir. Hacı Bektaş-ı Veli namazın önemini anlatmak üzere " kitapta sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar."⁹¹ ayetini delil göstermiştir. İnsanın

⁸⁹Hacı Bektaş-ı Veli, a.g.e. s. 71-72.

⁹⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, a.g.e. s. 47.

⁹¹ Ankebut Suresi, 45.

amacı Allah'ı bilmek, O'nu övmek, her türlü kötülükten uzak durup ahlaki bakımdan en üst mertebeye ermektir. Bu amaca en uygun başlangıç ise namaz kılmaktır.

Başka bir ibadet abdesttir. Abdestte insan maddi kirlere arınmaktadır. Temiz olmak İslâm'ın temel şartlarından biridir. İnsanlar manevi kirlere arındığı gibi maddi kirlere de temizlenmelidir. Bu temizlik de abdestle yapılmaktadır.

Şeriat kapısında yapılması gereken ibadetlerden biri de oruçtur. Oruç sadece yemek ve içmekten uzak kalmak değildir. Oruç aynı zamanda sabırdır, nefsi terbiye etmektir. Orucun amacı sadece mideyi aç bırakmak değildir. Oruçlu insan nefsin düşmanı olan çokça yiyip içmek, kötü konuşmak, kötü davranmak, şehvet gibi davranışlardan uzak durur.

Dördüncü ibadet hac ibadetidir. Hac Allah'ın evi olarak adlandırılan Kâbe'yi insanların tavaf etmesidir. Dünyanın birçok yerinden Kâbe'ye gelen insanlar burada İslam birlik ve beraberliğini oluştururlar. Hac yapan insanların beyaz ihram giyerek toplu bir şekilde ibadet yapmaları mahşer provasına örnek oluşturmaktadır.

Zekât; insanlar arası yardımlaşma ve dayanışmanın en güzel örneklerindedir. Müslümanlar bu ibadeti yerine getirerek birbirlerini korumuş, gözetmiş olurlar.

Diğer bir ibadet gerektiğinde Allah yolunda savaşa katılmaktır. Osmanlı padişahları bu emir doğrultusunda gerek topraklarını savunmak gerekse İslamiyet'in yayılmasını sağlamak amacıyla gazaya katılmışlardır.

Gusül abdesti almak da önemli ibadetlerdendir. Bilindiği gibi abdest alırken maddi kirlere arınma sağlanır. Gusül abdesti ise tüm ibadetlerin başıdır. İbadetleri maddi olarak hazır hâle gelmektir.

4. Helal kazanmaktır. Yapmış olduğu hiçbir işte çıkarları doğrultusunda başkalarını ezerek değil dürüstçe, temiz yoldan para kazanmaktır.

5. Nikâh yapmaktır. Cahiliye döneminden kalma adetleri tekrar etmemek ve aynı zamanda kadına değer vermek, onu korumak için nikâh yapılması emredilmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli daha o dönemde kadının ikinci sınıf muamele görmesini istememiş ve ona hak ettiği değeri vermiştir. Bektaşilikte her zaman kadının ayrı bir yeri ve önemi olmuştur.

6. Hayız ve nifasta cinsel ilişkiyi haram bilmektir. Yine burada kadının bir eşya gibi istenildiği zaman kullanılmasının önüne geçilmiş, onun hak ve özgürlüklerine saygı duyulmuştur.

7. Sünnet-i Cemaattir. Toplumun kabul etmiş olduğu iyi ahlaki değerlere, dinî inançlara uymak ve toplum içindeki bireylere saygı göstermektir. Halk arasında ayırım yapmayıp herkesin yaşam alanına saygılı olmaktır. Yaşadığımız çevrede iyi ve güzel davranışları geliştirmek ve bir olmak için bu makam gereklidir. Hacı Bektaş-ı Veli her zaman toplum ahlakına önem vermiş ve bu doğrultuda yaşamasını istemiştir.

8. Şefkattir. Şefkat Allah'ın sıfatlarından biri olan merhamet ile eş anlamlıdır. Canlı ve cansız tüm varlıklara sevgi duymak demektir. Kalbinde şefkat bulunan insan hiçbir varlığa karşı kötü duygular besleyemez. Bu açıdan bakıldığında şefkat insan olmanın gereklerindendir.

9. Temiz giymek ve temiz yemektir. Allah'ın insanoğlu için vermiş olduğu tüm nimetlerin helal ve temiz olanlarını kullanmasıdır.

10. İyiliği emretmek ve yaramaz işlerden sakınmaktır. İyi alışkanlıklar edinen ve kötü davranışlardan kaçınan bir toplumda huzur ve rahat artar. İnsanların iyi olan ahlaki değerleri benimsediği bir çevrede herkes birbirinin haklarına saygılı olur. Hacı Bektaş-ı Veli "Onlar Allah'a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emreder, kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışırlar. İşte onlar sahihlerdendir."⁹² ayetini delil olarak göstermiştir.

Burada sayılan on makam ve ibadetlerin dışında dünya arzularına kapılmayıp bu arzuları terk etmek, ahretin sonsuz hayat olduğunu bilip ahreti sevmek, insanların birbirlerini incitmemesi ise yine ibadet sayılan davranışlardandır. İnsan sevgisinin Hacı Bektaş-ı Veli felsefesinde önemli bir yere sahiptir. İnsanların kalplerini kırmamak, onları incitmemek, namaz, oruç, hac gibi en temel ibadetler bu kapıda yer almıştır. Bu bir tesadüf değil aksine insanları incitmemek yapılması gereken temel davranışlardandır. Nitekim Hacı Bektaş'ın görüşlerini kendine esas edinen Yunus Emre de bu konuda "bir kez gönül kırdın ise bu kıldığın namaz değil." diyerek insana verdiği değeri anlatmıştır. İnsanları incitmemek İslâm'ın temel ibadetleriyle eşit öneme sahiptir.

1.8.2. Tarikat Kapısı

Hacı Bektaş-ı Veli dört unsurdan ateşi tarikat kapısı olarak tanımlamaktadır. İnsan hayatındaki birinci aşama olan şariat kapısı ve makamı tamamlandığında sıra bir üst eğitim kademesi olan tarikat kapısına gelir. Bu ilkokulu bitirip ortaokula geçmek gibidir. Burada tarikat kapısını ortaokula benzetebiliriz. Hacı Bektaş-ı Veli bu kapıyla

⁹² Ali İmran Suresi, 114.

ilgili olarak “İkinci bölüm zahidlerdir. Bunların aslı ateştir ve bunlar tarikat topluluklarıdır.”⁹³ demiştir.

Şeriat kapısında gerekli eğitim alınmıştır ancak bu insanın yaratıcısına ulaşmak için yeterli değildir. Bu kapı insanın biraz daha olgunlaşması ve gelişmesini sağlamak için bir geçiş kapısıdır. Tarikat topluluğundaki insanlara zahid adı verilmektedir. Zahidlerin asılları ise ateştir. Onların asıllarının ateş olması aslında kendi nefslerini yakmaları içindir. İnsanı kötülüğe, ahrette cehennem ateşine götüren kendi nefsidir. Eğer insan kendi nefsinin yakıp yok eder ise günah işlemeyecek ve hata yapmayacaktır. Yalnız buradaki korku insan yanmaktan korktuğu için değil, yaratıcısının emirlerini yerine getiremediği için O’nun huzurunda duyacağı pişmanlık ve utançtan kaynaklanmalıdır.⁹⁴ Bir insan kendi bedeninin ateşte yanacağından dolayı korku ve üzüntü duyuyorsa o kişi kendi benliğinden kurtulamamış demektir. Hâla kendi bedenini maddi ve manevi acılarını düşünüyor demektir. Oysaki tarikat kapısının amacı insanın nefsinden kurtulmasını sağlamaktır. Hacı Bektaş-ı Veli burada şöyle bir hikâye anlatır: Hz. İsa bir gün kırdan yürürken bir dağa rastlar. Dağ durmadan titremektedir. Bu dağdan çıkan suyun tadı da acıdır. Hz. İsa dağdan bu hâlin sebebinin sorar. Dağ ise şu cevabı verir: Bir gün bir yiğit geldi, “Ey insanlar! Kendinizi ve ailenizi cehennem ateşinden koruyun.” ayetini okudu. Ben o tarihten beri korkudan titrerim. Suyun acılığı ise, uzun süredir benim içimde yaşayan ve bu ayeti duyduktan sonra hiç durmadan ağlayan bir ihtiyarın gözyaşlarının suya karışmasındandır dedikten sonra, Hz. İsa’ya titremesinin durması için Tanrı’ya dua etmesi hususunda ricada bulunur. Hz. İsa Tanrı’ya dua edince dağın titremesi durur, ihtiyarın gözyaşları diner, böylece dağın suları da tekrar tatlılaşır. Hz. İsa ise bu hâli gördükten sonra, o anda üzerinde bulunan bir iğne, bir çanak, bir de asadan oluşan mal varlığını yere atar ve oradan ayrılır.” Burada Hz. İsa benlik ve çıkar simgesi olabilecek pek az eşyasını bile, o anda elinden atma gereği duymuştur.⁹⁵

Bu kapıda da aşılması gereken on makam bulunmaktadır. Bu makamlar şunlardır:

1. El alıp tövbe etmektir. Kişi bu makamda bilerek ya da bilmeyerek yapmış olduğu tüm günahlar için bir daha yapmayacağına dair söz verir. Buna tövbe denir. El almak ise bu yolda tövbe eden kişiye yol gösterecek başka bir kişiden hayatın anlamı, kâinatın sırları, Allah’ın zat ve sıfatları kısacası aklından geçen tüm soruların cevabını

⁹³ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 47.

⁹⁴ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 77.

⁹⁵ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 77.

bulmasıdır. Böylece insan yavaş yavaş basamakları çıkacak ve manevi yönden yükselecektir. Hacı Bektaş-ı Veli bu makam da "samimi bir tövbe ile Allah'a dönün."⁹⁶ ayetini örnek göstermiştir.

2. Mürid tasavvufta tarikat yoluna girip herhangi bir âlime (şeyhe) bağlanmasıdır. İnsan girmiş olduğu bu yolda iyiyi, güzeli, faydalı olanı bulmak ister. Bu nedenle de bir öğretmene ihtiyacı vardır. Mürid ise bir öğrencidir. Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre üç türlü mürid vardır. Bunlardan birincisi akla ve mantığa uygun davranan, gelişmeye, hoşgörüyü ve sevgiye önem verendir. İkincisinin amacı toplum içinde iyi bir yer sağlamak ve taraftar toplamak için bilgili olmak isteyenlerdir. Sonuncu müridler ise doğruyu ya hiç bulamamış ya da bulmak istememiş olanlardır. Kur'an-ı Kerim'deki "eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun."⁹⁷ ayeti bu sözlerin delilidir.

3. Saçlarını tıraş etmek ve tarikata uygun elbise giymektir. Burada saçları tıraş etmenin maddi olduğu kadar manevi de bir anlamı olmasıdır. "Saçlarınızı kazıtmış veya kısaltmış olarak Mescid-i Haram'a gireceksiniz."⁹⁸ ayetinde olduğu gibi hac görevini yerine getirirken saçlar kısaltılır. Başka bir anlamı ise aklında, beyninde o zamana kadar yanlış ve hurafe ne kadar bilgi varsa bunlardan arınıp yola tertemiz zihinle devam etmektir. Bu makamda her türlü dünyalık istek ve heveslerden arınmayı temsil için sade bir elbise olan libas giyilir.

4. Cihat aşkıyla yanmaktır. Cihat burada insanın hayvani nefsi olan nefs-i emmare ile savaşmasıdır. Çünkü insanın nefsi onu hırs, makam, mevki, mal gibi her türlü kötülüğe götüren bir düşmandır. Bütün ahlak dışı davranışlar nefs-i emmareden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle insan nefsiyle savaşmalıdır. Bu makamda Hacı Bektaş-ı Veli "o hâlde yakıtı insanlar olan ateşten sakının."⁹⁹ ayetini örnek vermiştir.

5. Hizmet eylemek beşinci makamdır. Hizmet etmek insanın şeyhine, öğrenim gördüğü tekkeye ve insanlara yardım etmesi, onların ihtiyaçlarını karşılamak için gayret ve çaba göstermesidir.

6. Korkudur. Korku Tanrı'nın yapılmasından hoşnut olmayacağı davranışlardan, insanları incitmekten ve kırmaktan kaçınmasıdır. Korku duyan bir insan hata yapmaktan ve Yaratıcısını üzmemekten sakınır.

---

⁹⁶ Tahrir Suresi, 8.

⁹⁷ Nahl Suresi, 43.

⁹⁸ Fetih Suresi, 24.

⁹⁹ Bakara Suresi, 24.

7. Ümitle yaşamaktır. İnsan Tanrı'ya ulaşma yolunda karşısına çıkan başta nefsi olmak üzere her türlü zorluktan geçmek için umutlu olmasıdır. Bu makam için Hacı Bektaş-ı Veli "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz."¹⁰⁰ ayetini delil olarak göstermiştir.

8. Hırka, zenbil, makas, seccade, tespih taşımaktır. Her şeyden ibret alıp hidayet üzere yaşamaktır. Hırka; gösteriştten uzak durmak, zenbil; doğru yolu bulmak için gezip dolaşmak, makas; boş söz ve davranışların akıldan atılması anlamında kullanılmıştır.

9. Nasihat sahibi ve muhabbet sahibi olmaktır. İnsanın çevresindeki herkesi sevebilmesi, onlara sevgiyi, dostluğu, iyiliği öğretmesi ve onlara nasihat edebilecek duruma gelmesidir.

10. Aşktır, şevktir, fakirliktir. Burada insan tüm ahlaki değerleri yerine getirip Kamil insan olma yolunda ilerlemeye devam eder. "Beni Müslüman olarak öldür ve beni salihler arasına kat."¹⁰¹ ayeti bu makamın delili olarak gösterilmiştir.

Tarikat kapısındaki zahidlerin yapması gereken birtakım ibadetler vardır. Bu ibadetler gece gündüz Tanrı'yı zikretmek, Bismillah demeyi hatırd tutmak, korku ve ümit arasında bulunmak, ahiret için dünya arzularını terk etmektir. Zahid durumunda olan kişilere henüz hidayet kapıları açılmamıştır. Bu kişiler Tanrı'yı kendi çabalarıyla, ibadetleriyle, amelleriyle ve düşünceleriyle bulmaya çalışacaklardır.

1.8.3. Marifet Kapısı

Hacı Bektaş-ı Veli dört unsurdan su unsurunu marifet kapısı ile eşleştirmektedir. İnsanın biraz daha yetkinleşmesi ve Yüce Tanrı'ya ulaşmasının üçüncü aşaması Marifet kapısına geçmesine bağlıdır. Tarikat kapısındaki makamlar tamamlanınca insan mükemmele yaklaşmak adına marifet kapısına geçer. Bu durumu ortaöğretimden liseye geçmeye benzetebiliriz. Ortaokulda yeterli eğitimini alıp orayı başarıyla tamamlayanlar bir üst seviye olan liseye geçerler. İşte tarikat kapısını başarıyla tamamlayanlar üçüncü kapı olan marifet kapısına ulaşırlar. Hacı Bektaş-ı Veli bu kapıyla ilgili olarak "*Üçüncü bölük ariflerdir. Bunların aslı sudandır ve bunlar marifet topluluğudur. İşte bu su temiz ve temizleyicidir. O hâlde arife de hem temiz olmak hem de temizleyici olmak gerekir.*"¹⁰² demiştir.

¹⁰⁰ Zümer Suresi, 53.

¹⁰¹ Yusuf Suresi, 201.

¹⁰² Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 48.

Marifet kapısına gelen insanlar yetkinlik, olgunluk ve düşünce bakımından daha iyi bir seviyeye gelmiştir. Bu kapıdaki kişilere “arif” denir. Arifler iyi ve kötüyü, doğru ve yanlış ayırt eden, kalpleri kibirden ve kıskançlıktan arınmış, ibadetlerinde istikrarlı, insanlara faydalı olabilmek için çalışan kişilerdir. Arifler aynı zamanda yaşamın içindeki incelikleri ve sırları çözebilen, yol gösterici, aydınlatıcı, öğretici, Tanrı dostu kişilerdir. Arif kendisini çok iyi yetiştirmiş, çevresinde bulunanların saygı ve güvenini kazanmış, her türlü çıkar duygularından uzak bir öğretmendir. Bir öğretmenin görevi, dünyanın ve kâinatın ne olduğunu, yeryüzündeki hayatın gerçek anlamını Tanrı'nın varlığı ile ilgili sırları anlatmak ve açıklamaktır. Arifler dostluğu, kardeşliği insanlara anlatmalıdır. Çünkü onların görevi sadece kendi benlikleri bakımından mükemmele ulaşmak değil, aynı zamanda insanlara da yol göstermektir. İnsanları uyarmak, onları güzel öğütleriyle olumlu davranışlara ulaştırmaktır. İşte ariflerin asıllarının su olması bu sebeptedir. Su dünyadaki en önemli temizleyicidir. Özellikle suyun yapısına baktığımızda onun saf, berrak, içi ve dışı aynı olan bir madde görürüz. Arifler de böyledir. Karakterleri sağlam, her türlü kibir, kıskançlık gibi kirlerden arınmışlardır. Suyun özü nasıl temiz ise ariflerin de özü öyledir. Su hem kendini hem de kötü, kirli, pis, paslı şeyleri temizler. Arifler de kendileri saf ve temiz olduğu gibi, aynı zamanda insanları da maddi manevi kirlerden arındırmakla görevlidirler. Onlar diğer insanlara yol göstermelidirler. İnsanlardaki olumsuz özellikleri düzeltip onlara sevgi, saygı, barış ve hoşgörüyü öğretmelidirler.¹⁰³

Ariflerin Allah dostu olduğunu, kalplerinin her türlü kirden arındığını söylemiştik. Bu sebeple ariflerin kalp gözleri de açılmıştır. Evrenin yaratılışındaki sırları ve incelikleri görebilirler. Allah'ın sözlerindeki derin anlamları kavrayabilirler. Olayların hem görünen hem de görünmeyen yüzlerini anlayabilirler. Zaten ariflerin öğretici konumundaki kimlikleri de bunu gerektirir. Varlıkları, olayları, evreni tüm yönleriyle ele alıp, tüm ihtimalleri düşünüp doğru olanı bulmak ve bu doğruyu insanlara öğretmek onlara düşen görevdir. Doğru birdir. Önemli olan o bir doğruyu bulabilmektir. Arifler buldukları makam gereği doğruya ulaşabilirler.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre cahil ve bilgisiz kimseler sözlerin sadece ilk anlamlarını bilirler. Çünkü onlar sözün arka planını göremezler. Bu nedenle de birçok kez söyledikleri şeylerden mahcup olurlar. Arifler ise sözcüklerde başkalarının göremediğini görerek sözlerin iç yüzünü bilirler. Onlar doğruyu görüp söylediklerinde

¹⁰³ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 83.

cahil insanlar gibi mahcup olmazlar.¹⁰⁴ İslam inancına göre Yüce Allah insanı saf ve temiz olarak yaratmıştır. İnsanlar kötülük, kıskançlık, cimrilik, tahammülsüzlük gibi kötü huyları sonradan edinmişlerdir. Oysa arifler kendilerini bütün bu kötü duygu ve düşüncelerden arındırmışlardır. Onların kalpleri Allah'ın ilk yarattığı gibi temizdir. Hacı Bektaş-ı Veli bu konuda “*O hâlde ariflerin temiz olması aynı zamanda temizleyici olmasıdır. Geri aslına döner ve birikir. Hem arifler katında şirk murdardır. İçlerine koymayıp dışarı bırakırlar. Böylece kendilerini arıtıp temizlerler. O hâlde şunu bilmek gerekir ki kendini temizlemeyen başkasını da temizlemez.*”¹⁰⁵ demiştir. Burada “aslına dönmek” ten kastedilen insanın kendini maddi manevi kirlilerden arındırıp Allah'ın yarattığı gibi tertemiz şekline dönmesidir. Asıl olan Tanrı'nın zatıdır. İnsan da Tanrı'dan geldiği için aslında yani özünde hiç kötülük barındıramaz. Öncelikle kendini her türlü maddi ve manevi kirlilerden arındıran arifler, daha sonra insanları arındırmaya başlarlar. Ariflerin kalpleri şirki asla kabul etmez. Arifler nefislerinden haram kabul edilen her şeyi arındırmışlardır. Bir kişi başkalarına yararlı olmak için önce kendine çeki düzen vermelidir. Kendine faydası olmayanın başkalarına da faydası olmayacaktır. Örneğin bir hoca kendi cimrilik yaparken başkalarına zekât vermekten bahsedemez. Ya da bir anne ve baba kendileri kıskançlık yaparken çocuklarına paylaşmayı öğretmez. Öğretmen görevi yapan arifler de böyledirler. Eğer kendi nefislerini arındıramazlarsa başkalarının kötü huylarını düzeltemezler. Bu nedenle Hacı Bektaş-ı Veli “kendini temizleyemeyen başkalarını da temizleyemez” demiştir.¹⁰⁶

Bu kapıda da on makam bulunmaktadır. Ariflerin bu on makamı başarıyla tamamlamaları gerekmektedir.

1. Edeptir. İnsanın yaşadığı sürece ahlaka aykırı davranmaması ve insanlara saygı duymasıdır.
2. Korkudur. İnsanın hata yapmaktan, Yaratıcısına karşı gelmekten ve nefsine uymaktan korkmasıdır. İnsanın aşırıya kaçan istek ve arzulardan uzak durmasıdır.
3. Perhizkârlık, kişinin insan sağlığına zararlı haram olan yiyecek ve içecekleri tüketmemesidir. Zararlı olan şeyler insanın beden sağlığını bozduğu gibi ruh sağlığını da bozar.

¹⁰⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 35.

¹⁰⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 51.

¹⁰⁶ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 51.

4. Sabır ve kanaattir. Sabır insanın nefsini kontrol etmesini sağlayan en önemli özelliklerdendir. Kanaat ise insanın elindekiyle yetinmeyi bilmesidir. Kanaatkâr insan Tanrı'ya her zaman şükredebilendir.
5. Utanmaktır. Utanmak insanı her türlü hilekârlık, ahlaksızlık ve kötü olarak anılan eylemlerden uzak tutar.
6. Cömertliktir. Cömertlik elindekileri başka insanlarla paylaşabilmektir. Cömert insan aynı zamanda benlik egosundan kurtulmuş insandır.
7. İlimdir. İnsan ilim sayesinde mutlak gerçek olan Yaratıcıya ulaşır. İlim sayesinde doğru ile yanlış, hak ile batılı ayırt eder. Bilgi kaynakları akıl, duyu organları ve sezgi de insana bu yolda yardımcı olur.
8. Miskinliktir. Alçakgönüllü ve hoşgörülü olma hâlidir.
9. Marifettir. Marifet; keşif ve ilhamla elde edilen manevi bilgidir. Bu makama gelen insan Tanrı dostu olmuştur.
10. Kendi özünü bilmektir. Peygamberimizin "kendini bilen kişi Rabbini bilir."¹⁰⁷ hadisini Hacı Bektaş-ı Veli bu makama delil olarak göstermiştir. Çünkü insan Tanrı'dan izler taşır. İnsan O'nun bir yansımasıdır. Bu nedenle kişi eğer kendini bilirse Rabbini de bilecektir.

Bu makamın temsilcisi olan arifler genellikle olayların görünen yönlerinden ziyade arka planlarıyla ilgilenirler. Misal verecek olursak, şariat ehline göre vücuda veya elbiseye herhangi bir kir dokunduğu zaman su ile yıkamak yeterlidir. Suyun temizleyici gücü kiri temizler. Ancak ariflere göre durum farklıdır. Onlar ibadetlerinde maddi temizliğin yanında manevi temizliği de şart koşarlar. Bu nedendir ki kalbi temiz olmayan kişilerin su ile beden ve elbiselerini yıkamaları hiçbir anlam ifade etmez. İçinde buğz, kin, kıskançlık bulunan bir insan istediği kadar kendini temizlesin. Böyle kişilerin içlerindeki kötülüklerden dolayı ne abdestleri kalır, ne de cünüplükten arınırlar. Arif olmak her yönüyle olgunlaşmayı gerektirir. Onların özlere de sözleri gibi, içleri de dışları gibidir. Eğer insan düşünce bakımından yetkinleşmek, Tanrı'ya ulaşmak, onu kendi özünde bilmek istiyorsa her türlü manevi kirlilikten kurtulmalıdır. Nefsin isteği olan tüm olumsuz düşünceleri yakıp eritmek gerekmektedir. Ariflerin asıllarının su olması işte bundandır.¹⁰⁸

¹⁰⁷ El- Acluni, *Keşfü'l Hafâ*, C. 2. s. 262.

¹⁰⁸ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 89.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre insanın kirli olarak adlandırılmasının temel sebebi insanın içinde bulunan olumsuz fiillerdir. Hacı Bektaş'a göre bu fiiller; kin, haset, cimrilik, tamahkârlık, öfke, gıybet, kahkaha ve maskaralıktır.¹⁰⁹

Kin, başkalarına karşı kötü duygular beslemektir. İçinde kin barındıran bir insanda sevgi bulunmaz.

Haset; kıskançlık demektir. Allah'ın haram kıldığı fiillerdendir. Kendi elde ettikleriyle yetinmeyen insan her zaman başkalarında olanı kıskanır. Kıskançlık bir kurt gibidir. İnsanın içini yer bitirir. En tehlikeli hastalıklardandır.

Cimrilik, elinde maddi imkânlar olduğu hâlde başkalarına yardım etmemektir. Bu insanlar mallarını biriktirmeyi tercih ederler. Oysa İslam dini ihtiyacı olanlara yardım etmemizi emreder. Yardımlaşma ve dayanışma bu sayede gelişir.

Öfke, insan davranışlarını kontrol edemeyerek insanın çevresine zarar vermesidir. Öfkeli insan kırıcı olur. Karşısındaki kişiyi anlaması çok zordur.

Gıybet, halk arasında bilinen anlamıyla dedikodu yapmaktır. Burada amaç insanları onlar yokken olumsuz bir şekilde eleştirmek ve çekiştirmektir. Oysa İslam dini gıybet etmeyi ölmüş kardeşinin etini yemeğe benzetir.

Tamahkârlık, bencillik demektir. Bencil insan yalnızca kendini düşünmektedir. Sevgi, dayanışma, yardımlaşma, başkalarını düşünerek hareket etme bu insanların fiilleri değildir. Hâlbuki toplum hâlinde yaşayan insanların birbirlerini düşünmeye ihtiyaçları vardır.¹¹⁰

Kahkaha, insanın sevdiği bir anı abartılı şekilde dışarıya yansıtacak şekilde sesli olarak gülmesidir. Kahkaha dünya ile ilgili geçici zevk ve hazlara karşı verilen tepkidir. Dünyanın hazlarından sıyrılmaya çalışan bir kişi için kahkaha olumsuz fiil konumundadır.¹¹¹

Maskaralık, halk içinde insana ait olan şerefli olma sıfatı aşağı çekecek şekilde insanın kendini gülünç duruma düşürmesidir.

Hacı Bektaş'a göre bu fiillerin hepsi kötü olarak adlandırılır. Ona göre eğer bir kişinin eylemlerinde bunlardan biri dahi olsa o kişinin ibadeti kabul olmaz. O bu durumu şöyle bir örnekle de özetlemektedir: "Eğer bir kuyuya bir damla içki düşse o kuyuyu temizlemek için, kuyudaki bütün suyu dışarı boşaltmak gerekir. Dışarı boşaltılan bu suda otlar büyüse ve bu otları bir koyun yese o koyunun eti bile takva ehli

¹⁰⁹ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 52.

¹¹⁰ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 96.

¹¹¹ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 99.

insanlara haram olur. Çünkü o kuyuya en başta Allah-u Teâlâ'nın haram kıldığı bir fiil karışmıştır."¹¹² İçki Kur'an-ı Kerim'de Allah tarafından yapılması yasaklanan davranışlardandır.

Bütün bu olumsuz fiiller insanın doğuştan temiz olarak yaratılan fitratını kirletmektedir. Ariflerin aslının sudan olduğunu düşünürsek, suyun kendisi içinde murdar bir şey barındırması düşünülemez. Hacı Bektaş-ı Veli ariflerin özelliklerine şöyle devam eder:

“Suyun aslı yeşil mücevherdendir. Mücevherin aslı Allah'ın kudretindedir. Bundan dolaydır ki arifler Yüce Allah'ı sever. Çünkü onların aslı O'ndandır. Aslın kendinden geldiği aslına sevmesine şaşılmaz.”¹¹³

Tasavvufi inanişâ göre bu dünyada bulunan canlı cansız her şey Tanrı'nın bir yansımasıdır. Yüce Allah bir kudsi hadiste “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim.” diye düşünerek âlemi yaratmıştır. Bu görüşe göre âlemde ne varsa görünmek ve bilinmek isteyen Tanrı'nın yansıması olduğu inancına tasavvufta “vahdet-i vücud” denir.¹¹⁴ Tüm varlıkların aslı Tanrı ise insanın da aslı elbette ki, O'dur. Hacı Bektaş-ı Veli bu durumu “ biz Tanrı'yı kendi özümüzde bildik, kendi özümüzü de Tanrı'dan bildik.”¹¹⁵ sözüyle açıklar. Öyleyse insan doğal olarak kendinden geldiği aslına sevecektir.

Tasavvufi inancın temel noktalarından biri de sevgidir. Gerek Hacı Bektaş-ı Veli, gerek onun izini takip eden Yunus Emre, gerekse Mevlana'nın felsefesinde sevgiye verilen değeri görmekteyiz. İnsan ancak sevdiği kişinin isteklerini yapabilir. Burada Allah korkusundan ziyade O'nun sevgisi ön plana çıkmaktadır. Çünkü insan sevdiği bir kişinin isteklerini aşkla, sevgiyle, mutlulukla yapar. Arifler Allah'ı severler. Çünkü asıllarının O'ndan geldiğini bilirler. Tüm benliklerinden arınıp Yüce Allah'ta kaybolmak isterler. Buna “fenâfillah veya bekâbillah” denilmektedir. Kişinin yaratıcısını çok sevmesi, sevdiğini üzüp incitmemesi ve en sonunda benliğinin tüm kirlere, bütün dünyalıklardan ruhunu arındırarak kâmil insan sıfatıyla Allah'ta kaybolmasıdır. Bu durum şuna benzemektedir: Nasıl ki bir su damlasının denize ulaştıktan sonra orada eriyip kaybolur, böylece aslına oluşturan denizden ayrı düşünülemez ise arifler de O'na ulaşıp O'nda kaybolmayı isterler.

¹¹² Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 52.

¹¹³ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 52.

¹¹⁴ Volkan Bayer, Saadet Aylin Bayer, *a.g.m.* s. 31.

¹¹⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 55.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre insanın Yaraticısına tefekkür etmesi gerekir. Tefekkür bir düşünme biçimidir. İnsanın tefekküre dalması kâinatı ve onun sırları üzerinde düşünmesi, Allah'ın zat ve sıfatları hakkında düşünüp tüm gerçeklere ulaşmasıdır. Ariflerin amacı tefekkür edip, kâinatın sırlarına ulaşmak, gerçekleri bilip Tanrı'da kaybolmaktır. Arifler bu amaçlarına ulaşmak için dünya hayatının geçici zevk ve hazlarına kapılmazlar. Çünkü mal, mülk, mevki hırsı insanda öfke, nefret, kibir, kıskançlık, kin, gıybet gibi kötü fiillerin oluşmasına sebep olur. Bu yüzden arifler dünyanın bu çekici, insana güzel görünen yüzünden kaçınırlar.

Dünyanın geçici zevklerinden uzak durmanın amacı aslında ahreti kazanmaktır. Çoğu insan ahreti kazanmak için çalışırlar. Oysa arif olmak ahreti de terk etmeyi gerektirmektedir. Çünkü ariflerin amacı; ahret, cennet, köşkler değildir. Ariflerin asıl amacı Tanrı'yı bulmaktır. Tanrı'yı bulmak, tek gerçek aşklarına kavuşmak onların en büyük arzusudur. Ünlü mutasavvıflarımızdan Yunus Emre bunu şu iki mısrayla açıklar:

“ Cennet cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç huri
İsteyene ver sen onu bana seni gerek seni.”

Arifler ibadetlerini cehennem korkusuyla yapmazlar. Eğer böyle yapmış olsalardı, kendi çıkarları için bunu yapmış olurlar ve öz benliklerini yok etmiş olurlardı. Arifler sadece Tanrı'yı bulmak isterler. Beklentileri, nefslerini yok etmeleri hep bunun içindir. Amaç en yüce sevgiliye kavuşmaktır. Arifler bu hallerinden memnundur ve bunu değiştirmek istemezler.

1.8.4. Hakikat Kapısı

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre yetkinleşme, olgunlaşma ve ruhî arınmanın tamama erdiği son kapı hakikat kapısıdır. Hacı Bektaş-ı Veli dört unsurdan toprak unsurunu hakikat kapısı ile eşleştirmektedir. İnsan ilköğretimini şeriat, ortaöğretimini tarikat, lise öğrenimini marifet kapısıyla tamamlamıştır. Artık insan yükseköğretimini tamamlamak için hakikat kapısına gelmiştir.¹¹⁶ Buraya gelebilmek için ilk üç kapıyı ve bu kapıdaki makamları başarıyla atlatmış olmak gerekmektedir. Burası Yüce Allah'a ulaşip O'nu bilmek, O'nda kaybolmak için son aşamadır.

Hakikat kapısına gelmiş olan kişilere muhib denmektedir. Muhib; seven, dost anlamına gelir. Bu makama ulaşan muhibler Allah gerçeğini bilme aşamasına gelmiş kişilerdir. Onlar Tanrı'nın dostudurlar. İyi ve kötü her şeyin Tanrı'dan geldiğini bilirler.

¹¹⁶ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 106.

Bu nedenle de büyük sevgi besledikleri yaratıcılarından gelen her şeyden razı olurlar. Hacı Bektaş- Veli bu konuda “*Dördüncü bölüm ise muhiblerdir. Bunların aslı topraktır. Toprak da rızaya teslim olmuştur. Bunun için muhibler de Hakk’a boyun eğmeli, O’ndan gelene razı olmalıdır.*”¹¹⁷ demiştir. Ona göre iyi-kötü, güzel-çirkin her şeyi Yüce Allah yaratmıştır. Kötü olmasa iyinin, çirkin olmasa güzelin kıymeti bilinmezdi. Allah’ın yarattığı her şey zıtlıklarıyla birlikte güzeldir. Muhibler de iyi veya kötü her şeyin O’ndan geldiğini bilir ve kendilerine gelen her şeyi tevekkülle karşılarlar. Güzeli şeylerde Allah’a şükrettikleri gibi kötü şeylerde de hem Allah’a sığınır, hem de bu durumu ortadan kaldırmak için üzerlerine düşen görevi yerine getirirler.

Muhiblerin aslı topraktır. Toprak yeryüzündeki en verimli elementlerdendir. İnsanlara, hayvanlara, bitkilere beslenme olanağı verir. Bitkilerin kökü topraktır. Bitkilerin büyümesine ve canlı cansız tüm varlıklar için hazır hâle gelmesine yardımcı olur. Ayrıca insanların içinde yaşadığı dünyayı güzelleştirmek, onların rahat bir nefes almasını sağlamak amacıyla çiçekler, ağaçlar, ormanlar, meyveler ve sebzeler verir. Toprak insanoğlu için bu kadar yarar sağlarken insanlar bazen onu hor kullanabilir. Toprak buna rağmen durumuna rıza gösterip faydalı olmaya devam eder.¹¹⁸ Muhiblerin aslının topraktan olması işte bundandır. Muhibler de Tanrı’dan gelene rıza gösterip, O’ndan gelene razı olurlar.¹¹⁹ Onlar bilir ki Yüce Allah’ın verdiği iyi- kötü her şeyin bir sebebi vardır. O’ndan gelene gösterilen rıza sonucu O’nun sevgisi ve büyük mükâfatlar vardır. Hacı Bektaş-ı Veli bu basamaktaki insanların özelliklerini anlatmaya şöyle devam eder:

*“Nitekim Peygamberimiz şöyle buyurur: “her nesne aslına döner.” Muhib olan kişi arif olan kişiye sorar: Yüce Tanrı Kur’an-ı Kerim’de “şundan yaratıldık, geri ona döner, sonra yine ondan çıkarız” buyurur. Öyleyse şimdi toprak toprağa, ateş ateşe ve rüzgâr rüzgâra gitti. Şimdi sen kimsin ki haber verirsin? Arif cevap verir: “Ben kimsem yine o olayım” dersin.*¹²⁰

Peygamberimizin buradaki “her şey aslına döner” sözü Kur’an-ı Kerim’de de benzer bir ifadeyle karşımıza çıkmaktadır. Yüce Allah “Siz cansız iken sizi diriltten Allah’ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En

¹¹⁷ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 52.

¹¹⁸ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 108.

¹¹⁹ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* , s. 52.

¹²⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* , s. 55.

sonunda O'na döndürüleceksiniz".¹²¹ Başka bir ayette ise "Sizi topraktan yarattık, sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi oradan çıkaracağız"¹²² buyurmaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli de ayetlerde anlaşılacağı üzere her şeyin aslına döneceğini söylemiştir. Peygamberimizin bu hadisi ve Kur'an ayetleri dikkate alındığında insanlar topraktan yaratılmıştır ve ona döneceklerdir sonucuna varırız. Ancak burada "asla dönmek" ile ilgili iki farklı yorum getirebiliriz. Birincisi topraktan yaratılmış olan insanın yaşamını tamamladığında yine toprağa gömülmesi ona dönmesidir. İkincisi tasavvufi felsefeye göre kâinattaki her şeyin Yüce Allah'ın Zat'ının yansıması olduğu söylenilmektedir. Bu inanışa göre insan da Tanrı'dan gelmiştir ve yine O'na döndürülecektir.

Bazı Alevi- Bektaşiler Tanrı'dan çıkıp tekrar Tanrı'ya dönme olayını sudur nazariyesi olarak yorumlamaktadır. Bu anlayışa göre Tanrı'nın yarattığı ruhlar "devir" denilen uzun bir yolculuğa çıkarlar. Beden artık bu ruhu taşıyamayarak öldüğünde ruhun aslına döneceğini ve bu aslın da Tanrı olduğunu iddia ederler.¹²³ Yine başka bir düşünceye göre bazı Alevi- Bektaşiler yukarıdaki ayetler ışığında tenasüh (ruh göçü)'e inanırlar. Tenasühün onlardaki adı "don değiştirme"dir.¹²⁴ İnsan dünyaya gelir, birtakım iyilikler veya kötülük yapmayı tercih eder. Sonra ölür ve yeniden dirilir. Eğer ağır basan şey insanın iyilikleriye onun ruhu başka bir bedende doğar. Eğer insanın kötülükleri ağır geliyorsa o ruh tekrar dirildiğinde bitki, hayvan veya daha aşağı bir varlık olarak dünyaya gelmektedir. Böylece ahretin olmadığı, hesap ve kitabın bu dünyada olduğu görüşü ortaya çıkmaktadır. Oysa Hacı Bektaş-ı Veli'nin eserlerinde "ahiret, cennet, cehennem" gibi kavramlar sıklıkla geçmektedir. Öyleyse Alevi- Bektaşiler neden don değiştirme (tenasüh)'e inanmaktadırlar? Bu durumu şöyle açıklayabiliriz: Öncelikle Bektaşilik her anlamda bir Türk topluluğudur. İslamiyet ile eski inanışlarını uzlaştırması söz konusu olabilmektedir. Diğer yandan Bektaşilerin bahsettiği tenasühle kastedilen bedenen değil, ahlak bakımından bir ilerleme ve olgunlaşmadır. Ruhun aynı bedende kalarak kendini geliştirmesidir. Böylece ruh alt basamaktan üst basamaklara doğru ilerlemektedir. Hacı Bektaş-ı Veli düşüncesindeki dört kapı kırk makam inanışını düşünürsek bu ifade mantıklı görünmektedir. Çünkü bu inanışa göre insan nefsi her bir basmakta kendini geliştirerek üst seviyeye yükselmektedir.¹²⁵

¹²¹ Bakara Suresi, 28.

¹²² Taaha Suresi, 55.

¹²³ Erdal Aksoy, Özcan Güngör, *Sosyoljik Açıdan Alevi Bektaşilerde Tenasüh İnancı*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 62, Ankara, 2012, s. 257

¹²⁴ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 114.

¹²⁵ Erdal Aksoy, Özcan Güngör, *a.g.m.* s. 258.

Tenasüh (don değiştirme) inancının var olduğu ile ilgili olarak bazı Bektaşiler Velâyetnamelerden örnek getirmektedir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin Anadolu'ya girerken ruhunun güvercin kılığına girmesini don değiştirmenin var olmasına yorarlar.

Bazı Bektaşi dervişlerine göre Allah dilerse bir kimsenin ruhunu başka bir kimsenin bedenine gönderebilir. Ancak bu sıradan insanlar için değil, seçkin insanlar için yapılmaktadır. Eğer ruh olgunlaşmamışsa yeniden dünyaya gelebilir. Bu düşünceyi şu ayetler temellendirirler: "Rabbin müstağni ve rahmet sahibidir. Dilerse sizi başka bir milletin soyundan getirdiği gibi, sizi yok eder, dilediğini yerine getirir."¹²⁶

Bu konuda Alevi- Bektaşilerinden alınan başka bir görüş de şöyledir: Allah katında "kâmil insan" olma özelliğindeki kişilerin özelliklerinin başka insanlarda görölmesi durumudur. Örneğin; Hz. Ali cesur, âlim, soylu, tevazu, abid gibi özelliklere sahiptir. Bu özelliklerin aynısı Hacı Bektaş-ı Veli'de de vardır. İşte Hz. Ali'nin bu özelliklerinin Hacı Bektaş-ı Veli'ye geçmesi bir çeşit don değiştirmedir.¹²⁷

Bütün kapılarda olduğu gibi hakikat kapısında da on tane makam bulunmaktadır. Bu makamlar şunlardır:¹²⁸

1. Toprak olmaktır. İnsanlar topraktan yaratılmıştır. Toprak üzerinde ekilip biçilenler sayesinde insana ürün vermektedir. İnsan da toprak gibi olmalı, acı çekse, üzölse dahi insanlığa faydalı olmak için çalışmalıdır.
2. Yetmiş iki milleti ayıplamamaktır. İnsanları hatalarından dolayı yargılamamayı gerektirir. Bu makamdaki insan yapıcı olmayı bilmelidir.
3. Elinden geleni men kılmamaktır. Bu makam insanın gücü yettiğince olayları çözüm bulması gerektiğini anlatır. İnsanın maddi ve manevi olarak elindeki imkanları gerek kendisi gerekse başkaları için kullanmasıdır.
4. Dünya içinde yaratılmış mecmu nesne ondan emin olmaktır. Bu makam güvenilir olmayı gerektirir. İnsanların her konuda ve tam anlamıyla güvenlerini kazanmak demektir.
5. Mülk ıssına yüzün sürüp, yüzü suyu bulmaktır. Mülkün gerçek sahibi yalnızca Allah'tır. Tanrı'ya yüz sürmek, kişinin dünya ile ilgili tüm bağlardan

¹²⁶ Enam Suresi, 133.

¹²⁷ Güngöz, Ö., Aksoy, E. "Sosyolojik Açıdan Alevi Bektaşilerde Tenasüh İnancı", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi, S. 62, Ankara, 2012 s. 260.

¹²⁸ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 78-81.

kendisini kurtararak Tanrı'ya ulaşip kendi özünü O'nda yok kılmayı gönülden istemesiyle mümkün olur.¹²⁹

6. Sohbetir, sohbette hakikat esrarın söylemektir. Olgunluğa erişmiş insanın ahlak kurallarını halka benimsetmek için yaptığı sohbetir. Bu sohbetler sırasında müridin hakikatin sırlarını yani Tanrı'yı, evreni, yaratışını, kâinatın sırlarını anlatmasıdır.
7. Seyirdir. Seyir; manevi yolculuk demektir. İnsan Tanrı'nın bir yansımasıdır. Bu nedenle insan dünyaya geldiğinde bunu unutmamalı ve Tanrı'ya yeniden ulaşmak için yaşamı boyunca erdemli davranışlar sergileyerek manevi yolculuğunu O'na kavuşmak için tamamlamalıdır. Bu seyirde O'na gerçek yolu gösterecek öğretmenler ise mürşitlerdir.
8. Sırdır. Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre gerçek olan tek varlık Tanrı'dır. Bu makamda amaç Tanrı'nın sırlarına ulaşmaktır. Burada insan O'nun zat ve sıfatlarına ait gerçekliği, yaşam ve olayların iç ve dış yüzlerini öğrenir. Bunun içinse akıl ve hikmet sahibi olmak gerekir.
9. Münacaattır. İstedğin bir dileğin gerçekleşmesi için Tanrı'dan ricada bulunmaktır.
10. Müşahededir. Müşahede'nin sözlük anlamı "bir şeyi görebilmektir". Tasavvuf dilinde ise Yüce Tanrı'nın cemâlini görebilmek ve o erişilmez zevki tadabilmenin sırrına ulaşmış olmaktır.¹³⁰

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre bir insanın bu dünyada üç önemli dostu bulunmaktadır. Bunlardan biri insanın elde ettiği maldır. Burada dikkatimizi çeken Hacı Bektaş'ın diğer dervişlik anlayışlarındaki gibi dünyadan tamamen el çeken bir yaklaşımının olmamasıdır. O, Peygamberin "hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışın." hadisindeki tavsiyesine bağlı kalmıştır. İnsanın bu dünyada çalışıp çabalayarak, helal yoldan kazanmış olduğu malın hiçbir sakıncası olmadığı gibi aynı zamanda ona faydası vardır. İnsanlar yaşamlarını, gerekli olan eğitimlerini, geçimlerini, ailesinin temel isteklerini karşılayabilmek için mal- mülke ihtiyaç duyarlar. Bu açıdan bakıldığında haram yoldan elde edilmemek, yetim malı yememek kaydıyla kazanılan mal insanın üç dostundan biri olarak gösterilmektedir.¹³¹

¹²⁹ Aziz Yalçın, *a.g.e.*, s. 231.

¹³⁰ Aziz Yalçın, *a.g.e.*, s. 236.

¹³¹ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 55.

İkinci dost olarak adlandırılan insanın ailesi ve akrabaları ise onların hayatında önemli bir yere sahiptir. İnsan toplum hâlinde yaşayan bir varlıktır. Toplumsal varlık olan insanların birbirlerine yardım etmeleri, destek olmaları, birbirlerini iyiye, doğruya ve güzele yönlendirmeleri gerekmektedir. İnsanlar yardım etmeye kendilerine en yakın olanlardan başlamalıdır. Kur'an-ı Kerim'de "Önce en yakın akrabayı uyar."¹³² buyrulmuştur. Peygamberimiz de bunu gereği olarak İslamiyet'i yaymaya önce ailesinden ve arkadaşlarından başlamıştır. Eğer aile içerisinde sevgi, saygı, yardımlaşma, dayanışma ve hoşgörü olursa içinde yaşadığımız toplum da aynı güzel ilkelerle temeli sağlam bir şekilde ilerler. Bu nedenle insanın üç iyi dostundan biri akrabalarıdır. Yalnız insan bu dünyayı terk ettiğinde onunla birlikte ne malı ne de ailesi ve akrabalarını beraberinde götürebilir. İnsanın ahret hayatına götüreceği tek şey iyilikleridir.

İyilik; Allah-u Teâlâ'yı hoşnut edecek her türlü düşünce ve davranıştır. İhtiyacı olana yardım etmek, yolda kalmışlara, çaresiz ve dertlilere yol göstermek birer iyiliktir. Bir ayette iyilikle ilgili olarak Allah-u Teâlâ "Doğru ve iyi olan; Allah'a, ahret gününe, meleklerine, kitaba ve Peygamberlere inanan; Allah sevgisiyle yakınlarına, yetimlere, düşkünlere yardım edendir"¹³³ buyurmuştur.

İnsan bu dünya hayatında iyilik yaptığı ve Allah'ın hoşnutluğunu kazandığı sürece, ahret hayatında Allah da onu yalnız bırakmayacaktır. Böyle bir insan o sonsuz denilen hayatta Allah'ın dostluğunu, huzuru ve mutluluğu kazanacaktır.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin sözünü ettiği bu üç iyi dost insana öncelikle sevmeyi, sevebilmeyi öğretir. Sevmeyi bilenlerin, bunu becerebilenlerin yolu Allah'a ulaşmaktadır. İyilik denilen şey budur. Kötülüğü ise Hacı Bektaş-ı Veli şöyle açıklamaktadır: Bir insanda kıskançlık, kin, nefret, gıybet gibi kötü özellikler varsa ve başkalarına da bu şekilde davranıyorsa tüm bu davranışları aynı şekilde ona döner. Misal verecek olursak kim ki eğer cimri ise kimse ona yardım etmez, kim üstünlük taşıyorsa aşağılanır, kötülük yapmışsa kötülük görür. Herkesin yapmış olduğu şey ona döner.¹³⁴

Hacı Bektaş-ı Veli'nin bu "asla dönmek" düşüncesine başka bir açıdan baktığımızda burada kastedilen kişinin huylarının anne veya babasına çekmesidir. Kişi

¹³² Şuara Suresi, 264.

¹³³ Bakara Suresi, 177.

¹³⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 55.

sahip olduğu kötü alışkanlıkları anne veya babasından öğrenmiştir. İnsanlar ailesinde ne gördülerse gerçek yaşamlarında da onları uygularlar. Peki, insan davranışlarında asıl olan anne midir yoksa baba mı? Bireylerin iyi veya kötü oluşlarında hangisi daha fazla etkilidir? Muhib olan kişi aslın baba olduğunu çocukların yetişmesinde büyük payın babada olduğunu söyler. Buradaki yaklaşım erkeğin kadından üstün olduğu şeklinde algılanmamalıdır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayatına baktığımızda kadın ve erkek ayrımını yapmadığını görmekteyiz. Bilakis burada bahsedilen çocukların yetiştirilmesinde anne kadar babanın da görevi ve sorumluluğu olduğudur. Çocuklar sadece annenin sorumluluğu altında değildirler. Babalar bu sorumluluğu daha fazla alıp annelere yardımcı olmalıdırlar. Anne ve babalar iyi ahlaka sahip olmazlarsa, çocuklar da asıllarına yani anne ve babalarına benzeyecektirler. Bu da toplumumuzda ahlak yoksunu bireylerin çoğalması demektir. Oysa ailesinden iyi davranışlar gören çocukların durumu farklıdır. Onlar sevmeyi, yardımlaşmayı, iyilikle davranmayı bilir ve yaşamlarını bu doğrultuda sürdürürler.¹³⁵

Hakikat kapısına gelen insanların artık yapması gerekenler seyir ve müşahededir. Seyir; kâinatta olup biten Tanrı'nın yarattığı tüm güzellikleri izlemektir. İnsanlar bunu mutlak varlık olan Tanrı'da yok olmak için yaparlar. Seyir; Tanrı'da yok olmak, O'nunla bir olmak için yapılan yolculuktur. Bu basamaktaki insanların artık dünya ile ilgili bir istek ve arzuları yoktur.¹³⁶ Onların amacı kul ve yaratıcı ikiliğini ortadan kaldırıp, Tanrı ile bir olmaktır. Bu kapıda artık kendi benliklerinden tamamen uzaklaşıp, ruhen yetkinleşmiş, kâmil insan durumuna gelmiş ve Yüce Allah'ı bulmuşlardır. Muhiblerin Tanrı'yı arama ve bulma biçimleri diğer insanlardan farklıdır. ¹³⁷ Muhiblere bu aşamaya nasıl geldikleri, Yaratıcıyı nasıl buldukları sorulduğunda kendi özlerinin zaten Yaratıcıdan geldikleri söylerler. Bu nedenledir ki kendi özünü bulan Rabbini de bulur. Tanrı'yı kendilerinde bulmak ile ilgili olarak Hacı Bektaş-ı Veli peygamberimizin şu hadisini delil gösterir: "Nefsini bilen Rabbini bilir". Kendini bilmeyen bir kişi Rabbini de bulamaz, yolunu şaşırır.¹³⁸

Allah-u Teâlâ " Biz ona sizden daha yakınız ama göremezsiniz."¹³⁹ buyurarak Allah'ı yalnızca iyi, olgun, ruhen arınmış, her türlü fenalık ve çirkinlikten uzaklaşmış, ilk yaratıldığı gibi saf, temiz ve günahsız kişilerin bulabileceğini söyler. Başka bir

¹³⁵ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 126.

¹³⁶ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 128.

¹³⁷ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 55.

¹³⁸ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 55.

¹³⁹ Vakıa Suresi, 85.

ayette ise “ Ve biz ona şah damarından daha yakınız.”¹⁴⁰ buyurmuştur. Bu ayetler aslında Tanrı'nın insana ne kadar yakın olduğunun, gerçekte O'nu bulmak isteyenin uzaklarda değil yakınlarda, kendi içlerinde aramaları gerektiğinin delilidir. İşte muhibler bunu başarmıştır. Artık onların yaratılış gayesi gerçekleşmiştir. Muhibler Allah'a tam bir teslimiyetle yönelmiş, dünyaya ait değerlere sırt çevirmiş, maddi veya manevi bir endişe duymaksızın Allah'ı arama yoluna çıkmışlar ve bunu başarmışlardır. Bu yolda birtakım sıkıntılı durumlarla karşılaşsalar da onlar Tanrı'yı bir dost olarak görmüş ve O'ndan gelen iyi veya kötü her şeyi huzurla kabul etmişlerdir. Dosttan gelen bize gelsin prensibiyle hareket etmişlerdir. Hâl böyle olunca emeklerinin karşılığını almışlardır. En büyük gayeleri olan Tanrı'yı bulup O'nda nefislerini yok edip Tanrı'yla bir olmuşlardır.

Tüm bu derece ve kademeleri tamamlayan nefis artık kemale ermiş, kâmil insan olmuş ve yaratıcısıyla bir olup sonsuz mutluluğa ulaşmıştır.¹⁴¹

---

¹⁴⁰ Kaf Suresi, 16.

¹⁴¹ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 131.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HACI BEKTAŞ-I VELİ'YE GÖRE AKILLI ve AHLAKİ BİR VARLIK OLARAK İNSAN

İnsan yaratılışı itibariyle diğer tüm varlıklardan farklı bir varlıktır. Onu farklı kılan özellik ise akıllı ve ahlaki bir varlık oluşudur.

İnsan Kur'an-ı, iman, Allah'ın varlığını, ahret hayatını ve vahyi bir taraftan akli, diğer taraftan ahlaki temeller üzerine inşa etmeye çalışır. Böylece tasdik, bilgi ve aynı zamanda mantıkî temelleri olan bir varlık meydana gelir.¹⁴² Bu varlık aklını kullanarak Yaratıcısına ulaşır ve O'nu sever.

İnsanın fitratına uygun olarak sergilemiş olduğu olumlu fiiller ise onun ahlakını oluşturur. Hacı Bektaş-ı Veli bu olumlu fiillerin hepsini imanın önderleri olarak kabul eder.¹⁴³ Bu eylemlerin eksik olduğu bir insanda ahlak da iman da eksik demektir. Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre bu eylemleri gerçekleştiremeyen insan sadece Tanrı'dan değil aynı zamanda O'nu ilimle kavramaktan bile uzak olur. Ahiret yolunda Allah'ın cemalini görmekten mahrum olur. Hacı Bektaş-ı Veli ahlak ve akıl sahibi olarak insanın neleri yapması gerektiği Rahmani fiiller olarak vurgulamıştır. Bu fiiller bir zincirin halkası gibi birbirlerine bağlıdır ve her biri diğerine geçiş için gereklidir.

2.1. Akıllı Bir Varlık Olarak İnsan

2.1.1. Aklın Tanımı ve Kısımları

Akıl kelimesi Arapça sözcüklerde men etmek, engellemek, alıkoymak ve bağlamak gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak akıl ise varlığın hakikatini yani bir şeyin iyi veya kötü olup olmadığını idrak eden, maddi olmamakla birlikte maddeye tesir eden basit bir cevher olarak tanımlanmıştır.¹⁴⁴

Divânu Lüğati't Türk'de akıl kelimesinin karşılığı olarak kullanılan birçok kelime vardır. Aralarında anlam farkı bulunan bu kelimelerden en çok kullanılanı "us"

¹⁴² Güler, İlhami, *İman Ahlak İlişkisi*, Ankara okulu, Ankara s. 20.

¹⁴³ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁴⁴ Zebîdî, *Tâcu'l Arus*, C. 30, Kuveyt, 1419/1998, 17-18; İbn Manzûr, *Lisanu'l Arab*, (neş. Ali Şîrî, Dâru İhyâ't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1992), IX/326-332. Felsefî olarak aklın tanımları bkn., Bolay, "Akıl", 238-39.

kelimesidir.¹⁴⁵ Hacı Bektaş-ı Veli de bir Türk olarak aklı Divânü Lügati't Türk'te geçen anlamlara yakın anlamda kullanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de akıl genellikle "akletmek" şeklinde kullanılmıştır. Bunun anlamı insanın Allah'ın yarattıklarına bakıp, en üst düzeyde bulunan Allah'ı bulması ve onun emirlerine uymasındır.

İslam düşüncesinde insan için en önemli yeti olan akıl iki kısma ayrılır. Bunlardan birincisi nazari, diğeri ise pratik akıldır.¹⁴⁶ Nazari akılda insan var etme gücüne sahip olamayacağı ama kendisinde makul olarak bulunabilecek varlıkları düşünür. Pratik akı ise insanın var etmeye güç yetirebileceği varlıkları düşünmesidir. Pratik akıl eylemsel boyutta üretimler yapar, tercihte bulunur, amaç ve sonuç üzerine yoğunlaşır.¹⁴⁷ Aklın bu şekilde ikiye ayrılması insanın ruh ve beden olarak ayrılmasına benzer. Akılda biri bilme, diğeri yapma olmak üzere iki yön vardır. Aynı şekilde insan da ruh ve bedenden ibarettir. Beden burada maddi yönü temsil eder. Akıl sahibi bir insanın gerçek mutluluğa, Tanrı'ya ulaşması için maddi olan her şeyden soyutlanması gerekir. Madde insanın yetkinleşmesi için bir engeldir. Bu nedenle akıl sahibi bilen insan için bir noktadan sonra beden gerekli değildir diye düşünülebilir. Ancak insanın bir de pratik yönü vardır. Pratik yön insanın yapan-eden bir varlık olmasını sağlar. Bu nedenle akılda hem bilmeye hem de bildiklerini uygulamaya yönelik iki bölüm bulunmaktadır. İnsan akıl ile eşyanın ortak yönlerini bilir, kavramları ve önermeleri oluşturur.

2.1.2. Aklın Sınırları

Tasavvufçulara göre insanın nihai amacı sonsuz mutluluğa erme, Tanrı'yla bir olma ve O'na kavuşmadır. Peki, insan bu amaca sadece aklını kullanarak mı ulaşır yoksa Tanrı'dan gelen bilgiler de O'na ulaşmak için gerekli midir? İnsan eğer kendi başına ilahi kitaplar ve kurallar olmasaydı sadece aklını kullanarak Yüce Tanrı'ya ulaşabilir miydi? İslam filozoflarından İbn-i Baccé'nin insan aklının sınırlarıyla ilgili yorumu şu şekildedir: "Geçmişteki iyi insanlar, imkânın iki sınıfa ayrıldığını söylemişlerdir: Bunlardan birincisi tabii, ikincisi ise ilahidir. Tabii olan şudur ki, ilim

¹⁴⁵ Erdoğan, İsmail, *Bazı Felsefi Kavramlara "Divânü Lügati't Türk"Ten Karşılık Olabilecek Terim Örnekleri*, Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, S. 1, Elazığ, 2012, s. 23.

¹⁴⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Akıl", DİA, C. 2, s. 245.

¹⁴⁷ Ali Çetin, , *Ahlak ve Kültür Üzerine Bir Değerlendirme*, Kırıkkale Üniv., C. 6, S:1, Kırıkkale, 2016, s. 67.

yoluyla elde edilir ve insan kendi başına onu almaya güç yetirir. İlahi olan ise, ancak ilahi imkânlarla elde edilebilir. Bu nedenledir ki, Allah biz insanlar topluluğuna ilahi imkânları buldurmak üzere elçiler göndermiş ve peygamberler görevlendirmiştir. Çünkü ismi yüce olan (Allah) insanlar nezdinde bağışların en yücesi olan şeyi, yani ilim tamamlamayı istemiştir.”¹⁴⁸

Bu görüşe göre İbn-i Bacce insan aklının sınırlı olduğunu, ilahi yönlendirmenin de insan için gerekli olduğunu belirtmiştir. Allah insanlara akıl yetisini kullanmak için vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de sürekli olarak “düşünmez misiniz, akıl etmez misiniz?” soruları sorulmaktadır. Akıl yetisini kullanan insan şeriat aracılığıyla Allah'ın gönderdiği bilgiyi tamamlar ve sonsuz bir mutluluğa erer. Aklını kullanamayan insan ise hayvandan daha aşağı bir seviye olarak görülür ve Allah o kimseden hoşnut olmaz. İnsan aklını kullanmak için çabaladığı sürece Tanrı da ona yardım edecektir.

İbn Bâcce'nin bu görüşü Hacı Bektaş-ı Veli'nin insanın mertebe mertebe yetkinleşmesi, insanın çabalamasıyla ve Tanrı'nın da onu bağışlamasıyla sonsuz mutluluğa ereceği düşünce sistemiyle uyuşmaktadır.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre Allah insana yol göstermesi için din peygamber göndermiştir. Bu iki müessesenin koruyuculuğunu da bizzat kendisi yapmaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli "*dahi âlemler gösterdim, uçmağım içinde kağırdım. Dizdarlarımız sizlere keramet birle gösterdim. Şadıman olasınız.*"¹⁴⁹ diyerek Tanrı'nın insanlara bir yol gösterici olarak peygamberler gönderdiğini söylüyor. Allah peygamberleri aracılığıyla insanlara doğru ile yanlış ayırt etmeyi öğretmiş, onları iyiye ve güzele davet etmiştir. Buna rağmen eğer insanlar bile bile günah işlerlerse doğru yolu tercih etmemiş olurlar. Ancak bilmeden bir hata yapar ve sonra pişman olur, bu pişmanlıklarını da Yaraticılarına içten, samimi bir şekilde itiraf edip tövbe ederlerse, bir daha da aynı hataya düşmezlerse Allah da onları bağışlayacaktır.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre Yüce Allah'ı bilmek insanoğlunun fitratında vardır. O yaratılış gereği bir Yaraticıya inanmaya ihtiyaç duyar. Ancak bu yaratıcıyı tanımak, bilmek ve anlamak için peygamberlere ihtiyaç vardır. Bu nedenle Allah insanlara elçi olarak peygamberleri göndermiştir. Aksi hâlde insanlar Tanrı'yı bilir ancak niteliğini bilmekte aciz kalırlar. Hacı Bektaş-ı Veli Yüce Allah'ın görülmesi bile bilinebileceğini şöyle örneklendirir: Cennet, cehennem, arş, kürsü gibi kavramlardan bahsedilir ancak

¹⁴⁸Aydınlı, Yaşar, *İbn-i Bacce'nin İnsan Görüşü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı, İstanbul, 1997, s.209

¹⁴⁹ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 273.

bazı kimseler bunları görmediği için inanmak istemez. Oysa insanda akıl, ilham, hidayet, fikir ve endişe var ve bunlar da görünmez.¹⁵⁰ Bizler akli göremesek bile işlevlerine tanık oluyoruz. Göremediğimiz için aklın varlığını inkâr edemediğimiz gibi Tanrı'nın varlığını da inkâr edemeyiz. Çünkü kâinata dikkatlice baktığımızda, onu incelediğimizde bunları yoktan var eden bir Yaratıcı fikrini benimseriz. Ayrıca Hacı Bektaş Allah'ın varlığı ve birliğine Hz. Cebrail'in Hz. Muhammed'e gelmesini, Hz. Muhammed'e yol açıp İslam'ı yaymasını, Hz. Muhammed'in faziletini ve yaratılmış şeylerin tekrar dirilmesini delil gösterir.¹⁵¹

Hacı Bektaş-ı Veli Yüce Allah'ın bir zahiri bir de batini yönü olduğunu vurgular. Onun zahiri yani görünen yönü bu dünyadır. İnsanlar evrene bakıp Allah'ın varlığına tanık olurlar. Hacı Bektaş burada yeryüzüne bakarak Yüce Allah'ı nasıl bulacağımızı bize "Makalat" adlı eserinde anlatmıştır. Ona göre bir insan yeryüzüne, gökyüzünün nasıl oluştuğuna, dağlara, insana verilen nimetlere, insanların varoluşuna bakarak Allah'ı bulabilirler. Tüm bunlar Allah'ın gücünü ve büyüklüğünü göstermektedir. Allah yarattığı insanları sevdiği ve değer verdiği için onlara bu nimetleri bahşetmiştir.¹⁵²

Daha önce belirtildiği gibi Hacı Bektaş-ı Veli isteyen herkesin aklın sınırları sayesinde Yaratıcıyı bulabileceğini Allah'ın bize söylemiş olduğu şu sözlerle delillendirmiştir: "Beni ne zaman isterseniz isteyin bulursunuz. Zira bedeninizde canınızdan yakınım. Elinizin tuttuğundan, gözünüzün gördüğünden ve ayağınızın yürüdüğünden yakınım. Şu hâlde her kim kendini bilse bu bilgi gerçektir."¹⁵³ Bu sözleri de "Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz görmezsiniz."¹⁵⁴ ayetiyle delillendirmiştir.

2.1.3. İnsanın Akıllı Bir Varlık Oluşu

Ay altı âlemdeki varlık hiyerarşisinin en üst tabanını insan oluşturmaktadır. Bu nedenle insan canlı türlerinin arasında en değerlisidir. Çünkü insan akıl denilen yetiye sahiptir. Sahip olduğu akıl sayesinde düşünür ve bilir. İnsan aynı zamanda daha alt seviyedeki nefis türlerinin (bitkisel, hayvansal) tüm özelliklerini taşımaktadır. Aristoteles'e göre nefis türlerinden önce gelenin tüm özellikleri sonra gelende kuvve olarak bulunmaktadır. İnsan varlığından sonra herhangi bir nefis türü gelmediği için en yetkin nefis insani nefistir.

¹⁵⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 106.

¹⁵¹ Makalat, *a.g.e.* 106-109

¹⁵² Makalat, *a.g.e.* s.109

¹⁵³ Makalat, *a.g.e.* s. 110

¹⁵⁴ Vakıa Suresi, 85.

Akıl insanı diğer nefis türlerinden ayırdığı gibi, aklın kullanılmama durumu da insanı diğer nefis türlerinden daha aşağıda olmaya iter. Aklını kullanamayan, onu geliştiremeyen insan hayvandan daha aşağı bir seviyededir.

İnsan sahip olduğu akıl sayesinde insanların en üstünü sayılmıştır. Ahlak da akıl sayesinde gelişir. Akıllı insan düşünmeyi, doğru ile yanlış ayırt edebilmeyi öğrenir. Akıl sahibi kişi nefsi arzu ve isteklerine dur diyebilir ve davranışlarının sonuçlarını düşünerek hareket eder. İnsanı can yapan akıldır. İnsan aklını kullanarak evrene, yaratılışına ve içinde yaşadığımız dünyada olan olayları dikkatle inceler.

İnsana ahlaki ilkeleri, bilmeyi, düşünmeyi, yapmayı sağlayan akıldır. İnsan aklını kullanabildiği sürece kendini geliştirebilir. Ancak bu onun kişisel gayretlerine bağlıdır.

İnsanı yöneten en üst yeti akıldır. Akıl insanın iyi, doğru, güzel fiilleri yapmasını sağlayarak insanın Tanrı'ya ulaşma yolculuğunda ona rehberlik eder. Ancak akıl sağlam bir inançla desteklenmelidir.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre akıl vücudun en üst kısmı olan baş tarafındadır. Bu nedendir ki akıl diğer organlara göre üstün kılınmıştır. Ona göre aklın üç tane koruması vardır. Aklın birinci koruması sabır, ikincisi utanmak, üçüncüsü ise kanaattir.¹⁵⁵ Aklını kullanabilen insanda bu üç yardımcı bulunur. Kendisinde sabır, utanma duygusu ve kanaat gibi özellikler bulunan bir insanda şeytan bulunmaz. Bu özelliklere sahip olan kişileri şeytan kötülüğe davet edemez. Sabırlı olan kişi başına gelen her şeyde bir hayır arar ve şikâyet etmez. Utanma duygusuna sahip olan kişi utanacağı söz ve eylemlerden kaçınır. Kanaatkâr olan biri ise sahip olduklarıyla yetinmeyi bilendir. Başkalarının malını, mülkünü diline dolamaz ve elindekilerin kıymetini bilir.

Aklın diğer büyük yardımcıları ise kalp ve vicdan, ilim, sabır, vicdan, cömertlik, perhizkârlık, korku, edep gibi sıfatlardır.¹⁵⁶ Aklın doğru bildiklerini hayata geçirmek ve bu doğruların sonuçlarını irdelemek için bu yardımcıları ihtiyaç vardır. İnsan vicdanı sayesinde yaptığı davranışların iyi veya kötü olmasını sorgulayabilir. Davranışların iç muhakemesi ise vicdanla yapılır.

Aklın diğer bir yardımcısı ise sezgidir. Sezgi bir çeşit ilhamdır. Burada insanın bilmek istediği şey içine ansızın doğar. Bu tür bilgi ancak nebilerin, velilerin kısacası

¹⁵⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁵⁶ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 85.

gerçek Tanrı dostu olan kâmil insanın bilmesidir. Hacı Bektaş-ı Veli her zaman bilmeye vurgu yapmıştır. Çünkü kendini bilmeyen yaratıcısını da bilemez.¹⁵⁷ İşte insan tüm bilgilere, yaratılışla ilgili tüm gerçeklere akli sayesinde ulaşır.

Hacı Bektaş-ı Veli her zaman akla üstün görevler yüklemiş ve ona değer vermiştir. Onun "Makalat" adlı eserindeki sözleri aklın konumunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. O'na göre iman ten yani beden üzerine değil akıl üzerine kurulmuştur.¹⁵⁸

İmanın ten üzere olması demek kişinin yapmış olduğu bedensel ibadetler olan namaz, oruç, hac ve zekâttır. İnsan bu ibadetlerini yaparak imanlı olduğunu göstermeye çalışır.

İmanın can üzere olması ise insanın imanın getirdiği manevi özellikleri içselleştirmesidir. Böylece insan somut ve soyut iman etme biçimini kendinde taşımış olur. Ancak Hacı Bektaş-ı Veli bu iki inanma biçimini de gerçek bir iman olarak kabul etmez. Ona göre iman akıl üzerinedir. İnsan evrenle ve yaratışıyla ilgili düşünebildiği, Tanrı'nın zat ve sıfatlarını kavrayabildiği ve tüm kâinatı gözden geçirip Yaratıcısını bulduğu sürece gerçekten iman etmiş olur. Akılla inanan bir kişi başkaları tarafından kandırılmaz. Böyle bir kişi sağlam bir imanla donanmış olur.

Akıl sahibi olan insan evrenden hareketle bir yaratıcının varlığını anlayabilir. Evrene baktığı zaman her şeyin kendi kendine olamayacağını anlar. Yaşadığımız dünyadaki her şeyin bir sebebi vardır. Bir taş hareket ettirebilmek için bir hareket ettirici, bitkinin yere düşüp büyümesi için tohumun toprağa düşmesi gerekir. Evrendeki hiçbir şey sebepsiz değildir. Bunlar sağlam bir akılla kavrandığı zaman artık kimse o kişiyi imanından vazgeçiremez. Ancak düşünmeyip sadece taklidî iman şeklinde inananlar kendilerine karşıt bir fikirle gelindiğinde düşüncelerini değiştirebilirler. Zıt yönlü baskın karakterli kimseler bu kişilerin taklidî imanlarını yok edebilirler. Bu nedenle gerçek iman akılla düşünüp gönülden inanılan imandır.¹⁵⁹

Hacı Bektaş-ı Veli'nin yaşadığı 13. yy. düşünüldüğü zaman onun akla bu denli değer vermesi oldukça dikkat çekicidir. Bu Hacı Bektaş-ı Veli'nin aynı zamanda öngörülü olduğunu da göstermektedir. Çünkü bundan yedi asır sonra 20. yy. da akılcılık akımı ortaya çıkacaktır. O akılcılığı yedi asır önce görmüş ve imanın temel şartı olarak belirtmiştir.

¹⁵⁷ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁵⁸ Makalat, *a.g.e.* s. 68.

¹⁵⁹ Makalat, *a.g.e.* s. 68.

İmanın akıl üzere olduğunu söyleyen Hacı Bektaş-ı Veli bununla ilgili olarak şöyle bir örnek de vermektedir: *"Akıl sultandır ve beden içinde vekili şeytandır. Ne zaman sultan gelse vekil durur. Mesela iman bir hazinedir; şeytan ise bir hırsızdır. Hazine bekçisi gidince hırsız hazineyi ne yapar? Başka bir söze göre de iman koyundur, akıl çoban, şeytan da kurttur. Çoban gidince kurt koyuna ne yapar? Yine başka bir sözde ise iman süttür, akıl bekçi, şeytan ise köpektir, denilmiştir. Bekçi gidince köpek süte ne yapar?"*¹⁶⁰

Hacı Bektaş-ı Veli akılla ilgili birçok kez benzetmeler yaparak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamış, aynı zamanda akla verdiği önemi sürekli olarak dile getirmiştir. Ona göre akıl denilen yeti aynı zamanda Allah'ın yeryüzündeki terazisidir. Bunun anlamı şudur: İyiyi ve güzeli, doğruyu ve yanlışını akıl sayesinde ayırt ederiz. Ayrıca yine akıl dört türlü nurdan yaratılmıştır. Bunlardan ilki ay nuru, ikincisi gün nuru, üçüncüsü Sidretü'l Münteha nuru ve dördüncüsü arş nurundandır.¹⁶¹

Aklın bu nurlardan yaratılması nurun aydınlatıcı, karanlıkları giderici bir yönünün bulunmasındandır. Akıl da dört farklı nurdan yaratıldığına göre bize en zor, en karanlık anlarda yardımcı olacak, bize yol gösterecek ve bizi aydınlatacak anlamına gelmektedir. Hacı Bektaş akıl nurundan yoksun kişilerin kendisine dahi faydası olmadığını savunur.¹⁶²

Allah insanı yarattıktan sonra onun yolunu aydınlatması için önce akli, sonra ilmi, sonra da marifeti vermiştir. Bunların hepsi Yüce Allah'ın verdiği değerlidir.

Diğer bir yandan akıl aya benzer. Ancak ay nasıl ki bazen dolunay şeklinde tamam olur, bazen hilal şeklinde yarım olur. Yani ay bazen artar, bazen eksilir Akıl da böyledir.. Ancak insanda akıl tamam olduğu vakit ne artar ne eksilir.¹⁶³

2.1.4. Düşünen Bir Varlık Olarak İnsan

İnsan idrak edebilen bir varlıktır. Bu idrak yetisi onun düşünebilen bir varlık olduğunu göstermektedir. İnsan düşünerek iyi ve kötüyü, faydalı ve zararlıyı, güzel ve çirkini bulabilir. Akıl sahibi bir insanın düşünme yetisini kullanabilmesi tabii bir sonuçtur. İnsan dilediğini yapma özgürlüğüne sahiptir ancak düşünerek davranışlarının sonuçlarına göre hareket etmelidir.

¹⁶⁰ Makalat, a.g.e. s. 70–71

¹⁶¹ Makalat, a.g.e. s. 129.

¹⁶² Makalat, a.g.e. s. 129

¹⁶³ Makalat, a.g.e. s. 101.

Hacı Bektaş-ı Veli akla verdiği önemi düşünceye de vermiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette geçen "düşünmez misiniz?" ifadesi Yüce Yaratıcının da bizden bunu istediğini göstermektedir. Evrene, yaratılışımıza, çevremize baktığımızda ve bunlar üzerine düşündüğümüzde aslında bunların hiçbirinin tek başına oluşamayacağını ve bir yaratıcı tarafından yaratıldığını bulabiliriz. Bize bu yetiyi veren Yaratıcının amacı da akıl edip düşünerek hem davranışlarımıza çeki düzen vermeyi hem de kendisinin evrendeki eserlerine bakıp O'nu bulmamızı istemiştir.

2.2. Ahlakî Bir Varlık Olarak İnsan

2.2.1. Felsefî Bir Kavram Olarak Ahlak

Ahlak kelimesi Arapça "h-l-k" kelimesinden türemiş olan "hulk" kelimesinin çoğulu olup, huy, seciye, karakter ve gidişat gibi anlamlara gelmektedir.¹⁶⁴ Ahlak kelimesinin karşılığı olarak Divânü Lügati't Türk'te "yorık" kelimesi kullanılmıştır. Yorık ile eş anlamlı olarak bir de kılık (kılık) kelimesi vardır. Bu kelime de huy, gidiş, halkla geçinme anlamlarına gelmektedir.¹⁶⁵ Bu bağlamda düşünecek olursak ahlak insanların birbiriyle ve toplum içinde olan davranışlarını düzenlemek amacıyla oluşturulan ilkelerdir.

Ahlak iyi ve kötü eylemlerin pratikteki değeri şeklinde de tanımlanabilir. Burada iyi ve kötü davranışlardan kasıt insan için değerli, değersiz, onun faydasına veya zararına olan davranışlardır ve insan bu davranışlar hakkında yargılarda bulunur.¹⁶⁶ Misal vermek gerekirse hırsızlık yapmak, yalan söylemek gibi eylemler toplumca kötü kabul edilirken başkalarına yardım etmek, dürüst olmak gibi davranışlar iyi olarak kabul edilirler. İnsanlar iyi veya kötüyü seçmekte özgürdür. Özgürlük insanların iradesini kullanarak doğruyu veya yanlış seçebilmesidir. Bu seçimlerden dolayı insanlar kendi eylemlerinin sonuçlarını üstlenirler. İyi veya kötü eylem sadece toplum tarafından böyle kabul edildiği için değil aynı zamanda insanın akıl ve vicdan sahibi olmasıyla da ilgilidir. Vicdan, insan için iyi ve kötüyü ayırt edici güç olarak tanımlanmaktadır. Öyleyse birey hem akli ve vicdaniyle hem de toplumsal yönlendirmeye kendisi ve diğer insanlar için yararlı ve zararlı olan davranışları ayırt edebilecektir. Böylece kendi özgür iradesiyle ahlak kurallarına uygun davranacaktır.

¹⁶⁴ İsmail Erdoğan, *a.g.m.*, s. 27.

¹⁶⁵ Divanü Lügati't Türk, III/18.

¹⁶⁶ Ali Çetin, *a.g.m.*, s. 67.

Ahlak deyince aklımıza sadece tek bir yön gelmemelidir. İş hayatında, siyasette, aile içerisinde, kısacası hayatın tüm alanlarında ahlaktan söz edebiliriz. Bu bağlamda ahlak felsefesi de insanın bütün eylemlerini ve bu eylemlerin dayandığı ilkeleri konu edinir.

Bazı filozoflar ahlakla ilgili birtakım tanımlar yapmışlar ve görüşler ileri sürdürmüşlerdir. Ahlak deyince aklımıza gelen filozoflardan ilki Sokrates'tir. Sokrates insan davranışlarını belirleyen birtakım norm ve değerler olduğunu savunmuştur. Bu değerler ışığında insan davranışlarının nasıl olması gerektiğine karar verecek olan yeti akıldır. Akı sayesinde insan iyi ve kötü eylemleri birbirinden ayıracaktır. Sokrates yaşamı boyunca ahlaki eylemleri temel prensip hâline getirmiştir.

Ahlakla ilgili bir diğer görüş Platon'a aittir. Ona göre bir eylemin iyi veya kötü olarak adlandırılması "iyi ideası"na uygun olup olmamasıyla alakalıdır. Platon insanın amacının iyi ideasına ulaşmak olduğunu söylemektedir ki bu da Hacı Bektaş-ı Veli'nin insanın kâmil insan olarak Yaratıcıya ulaşmasının nihai amacına ulaşmasına benzemektedir.

Aristoteles ahlaki mutluluğa ulaşmanın yolu olarak tanımlamaktadır. O mutluluğa ulaşmak isteyen insanın bütün davranışlarında ölçü olarak "orta yolu" benimsemesini ister. Bu ise İslam dinindeki davranışlarda orta yolu bulma prensibine benzemektedir.¹⁶⁷ Peygamberimiz hayatı boyunca dünya ve ahiret dengesini orta yolu bularak kurmuştur.

Ahlak deyince aklımıza gelen önemli filozoflardan biri de Emmanuel Kant'tır. Kant için akla uygun davranışlar önemli olmakla birlikte o ödev ahlaki denilen yaklaşımıyla ahlaki buyruk doğrultusunda yaşama düşüncesini savunmuştur.¹⁶⁸ Kant ahlak konusunda "ödev" sözcüğünü tercih etmiştir. Ona göre ahlaki eylemlerin amacı mutluluk değil ödev olmalıdır. Ödev ise sadece iyiyi istemektir. İyi davranışların gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi değil önemli olan onu istemiş olmaktır. Bu istek eylemin kendisinden ve sonucundan daha önemlidir. İnsanın sürekli "iyiyi isteme" ilkesinden hareket etmesini ister. Ahlak yasaları tüm insanlar için geçerli olduğu için onların evrensel olduğunu savunur.

¹⁶⁷ Mehmet Aydın,, "Ahlak", DİA, C. 2, İstanbul.1989, s. 1vd.

¹⁶⁸ Ali Çetin, a.g.m., s. 69.

2.2.2. Hacı Bektaş-ı Veli'ye Göre Ahlakî Bir Varlık Olarak İnsan

Hacı Bektaş-ı Veli'nin düşüncelerine genel olarak baktığımızda bir davranışı iyi veya kötü olarak adlandırabilmek için öncelikle akla ihtiyacımız vardır. Bunun yanında vicdan ve dinî kurallar da bizim davranışlarımızın doğru veya yanlış olmasını yönlendirirler.

Hacı Bektaş-ı Veli her zaman akla önem vermiş, insanı diğer varlıklardan ayıran ve onun davranışlarını kontrol eden yetinin akıl olduğunu söylemiştir. Aklı, vicdanı ve din kuralları sayesinde insan ahlaklı yolu tercih edecektir.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin özellikle "Makalat" adlı eseri gerçek bir ahlakî öğüt kitabıdır. O, yaşamı boyunca ahlaklı bir birey olmak için çalışmış, insanlara da bunun yolunu göstermiştir. Eserlerinin bütünlüğüne baktığımızda ahlaklı davranışların yıllarca yapılan ibadetlerden daha fazla öneme sahip olduğunu görürüz. O daima alçakgönüllü olmayı, cömert olmayı, insanları incitmemeyi, kin, nefret ve kibirden kaçınmayı öğütlemiş ve kendisi de bu prensipleri hayatında düstur edinmiştir. Sadece insan değil, tüm canlı varlıklara değer vermiş, merhamet göstermiştir. Ancak insan, Allah onu eşref-i mahlûkat olarak yaratmasına rağmen kimi zaman kendi değerini bilememiş, şeytanın fillerini kendine yol edinmiş ve aşağı varlık kademelerine indirgemıştır.

Hacı Bektaş-ı Veli ahlaksız ya da ahlak dışı olan tüm davranışları eserlerinde şeytan işi fiiller olarak göstermiştir.¹⁶⁹ Her kim dinen ve toplumca hoş görülmeyen bir davranışı yapar ve bunu yapmaya devam ederse zamanla başka kötü fiillerini de hayata geçirir. Her kim iyi bir eylem gerçekleştirir ve bu eylemlerini devam ettirirse bu kez de zamanla bütün iyi davranışlarını hayata geçirecektir. Bu noktada Hacı Bektaş-ı Veli şeytanı bir imparatorluğa benzetmiş ve şeytanın vekili olarak da nefsi göstermiştir. Çünkü nefsi emare aşamasında olan nefsler şeytanın en önemli yardımcıları konumundadır. Yine şeytanı bir imparatorluk olarak düşündüğümüzde bu gücün komutanları yani diğer yardımcıları olan kibir, haset, cimrilik, açgözlülük, öfke, kahkaha ve maskaralıktır.¹⁷⁰

Allah hiçbir insanı yaratıp başıboş bırakmamıştır. Şeytanın ahlaksız davranışlara yönlendirmesinin insanlar üzerindeki etkisini yok etmek ve insanı hak ettiği değere ulaştırmak için ona yardımcıları göndermiştir. İşte şimdi insanın önünde iki yol vardır.

¹⁶⁹ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 63.

¹⁷⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 63.

Ya kendini tamamen nefesine teslim edecek ya da ahlaki bakımdan kademe kademe ilerleyerek insan-ı kâmil mertebesine ulaşacaktır.

2.2.2.1. Bir İnsanda Bulunması Gereken Ahlaki Özellikler

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre en yüksek iyiye ulaşma yolunda insanın kalbini koruyan muhafızlar ve her bir muhafızın da yüz bin komutanı vardır. Bu muhafızlar alçakgönüllülük, ilim, korku, akıl, marifet, sabır, cömertlik gibi ahlaki özelliklerdir.¹⁷¹ Bunlar insanın insan olma, her yönden tamam olma yolundaki yardımcılarıdır. Hacı Bektaş'a göre bu nesnelere biri bile tamam olmazsa gerçek bir iman, gerçek bir ahlak olmaz. Bu yardımcı nesnelere birbirlerine halka gibi bağlıdır.

Hacı Bektaş-ı Veli iyi ve kötü davranışları zıtlarıyla birlikte almıştır. Eylemler de zaten iyi ve kötü arasındaki niyet ve karara göre ahlaklı veya ahlaksız olarak adlandırılırlar. Buna göre alçakgönüllülük iyi kibir ise kötüdür. Haset kötü, ilim iyidir. Buhl yani cimrilik kötü, cömertlik ise iyidir. Burada iyi veya kötü olarak anılan eylemler bireyin ahlaki değer, ilke ve yargılarıdır. Alçakgönüllülük, ilim, cömertlik gibi eylemler herkes tarafından kabul edilebilecek evrensel ahlaki normlardır. Aslında Hacı Bektaş-ı Veli eserlerinde tam da bunu anlatmak istemiştir. O düşüncelerinde evrensel ahlak kurallarını benimsemiş ve bu yönde bir yaşam sürmüştür. İnsan ve millet ayrımı yapmadan sadece doğru ve iyi eylemlerin ilkelerini anlatmak istemiştir.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre insanda bulunması gereken ahlaki özelliklerden önemlilerini şöyle sıralayabiliriz:¹⁷²

a) Sabır: Hacı Bektaş-ı Veli eserlerinde sabrın önemini vurgulayarak onun en önemli ahlaki özelliklerden biri olduğunu dile getirmektedir.¹⁷³ İnsanın ahlaki bakımdan olgunlaşma yolundaki en büyük yardımcısı sabır olacaktır. İnsan önce yaratıcısından gelen iyi veya kötü her şeye sabreder. Sonra şeytanın isteklerini engellemek, nefesine uymamak için sabreder. Dünyayı terk edip, ahreti ve Yaratıcısıyla bir olacağı günü bekleyerek sabreder. Bunların hepsi de imana çıkar.

b) Alçak gönüllülük ve Cömertlik: Alçak gönüllülük başkalarını küçük görmeyen, büyülenmeyen, mütevazı kimselere denir.¹⁷⁴ Alçak gönüllülük ahlaki yapıya uygun, doğru bir eylemdir. Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre alçak gönüllüğün kaynağı

¹⁷¹ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 85.

¹⁷² Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 85.

¹⁷³ Hacı Bektaş-ı Veli, *Besmele Tefsiri*, (Haz. Ahmet Tekin), İstanbul, 2014, s. 267.

¹⁷⁴ Tdk, "alçak gönüllü" mad.

Yüce Allah'tır. Hacı Bektaş-ı Veli alçak gönüllüğün karşıtı olarak kibri görür ve kibrin olduğu bir insanın asla mütevazı olamayacağını söyler.¹⁷⁵ Nitekim şeytan Allah'ın onun meleklerin secde etmesini istediğinde miskin olmamış, büyülenmiştir. Alçak gönüllü olamayan şeytan bu davranışı yüzünden Allah'ın huzurundan kovulmuştur. Hacı Bektaş-ı Veli yaptığımız iyilikleri dilimize dolayarak değil içten gelerek ve mütevazı bir şekilde yapmamız gerektiğini burada vurgulamak istemiştir.¹⁷⁶

Cömertlik ise para ve malını esirgemedен veren, eli açık kimselere denir.¹⁷⁷ Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre cömertliğin karşıtı buhl yani cimriliktir.

Cömertlik herhangi bir kişiye karşı üstün olmak için yapılmaz. Cömertlik içten gelerek ve alçak gönüllülükle yapılmalıdır. Ancak Hacı Bektaş-ı Veli bize cömertliğin farklı şekilde de gösterilebileceğini öğretmiştir.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre dört çeşit cömertlik bulunmaktadır.¹⁷⁸ Bunlardan ilki maddi durumu yerinde olan kişilerin maddi yönden daha zayıflara yardım etmesidir.

Cömertlik her boyutta insanın yaşamını kapsayabilir. Bu nedenle cömertliğin ikinci mertebesi gazilere aittir. Onlar Allah yolunda savaşarak ona olan sevgilerini, bağlılıklarını göstermişlerdir.

Üçüncü cömertlik can cömertliğidir. Bu cömertliğin âşıklara ait olması manidardır. Çünkü seven kişi sevdiği için her şeyini vermeye hazırdır. Can ise onun verebileceği yegâne son parçasıdır. Âşıkların aşkı Tanrı'yadır. Hep O'nu ararlar, O'nu bulmak için çalışır ve O'nda kaybolmak isterler. Bu uğurda canlarını seve seve feda edip cömertlik gösterirler.¹⁷⁹ Cömertliğin son boyutu ise ariflere ait olan gönül cömertliğidir. Arif olan kişi hayatını sevmeye, kimseyi kırmamaya, incitmemeye, gönül sevgisini insanlara dağıtmaya adanmıştır. Tanrı katındaki en makbul cömertlik budur. Sevgi insanları birbirine bağlar. Hacı Bektaş-ı Veli birçok kez kalp kırmakla ibadetin tamam olmayacağını söylemiştir. Aynı şekilde Yunus Emre de "bir kez gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil" diyerek ibadetlerden bile önce insan sevgisinin, gönül cömertliğinin geldiğini defaatle vurgulamıştır.

c) Edep: İyi ahlak, incelik, terbiye anlamlarına gelen edep kelimesinin terim anlamı ise toplum töresine uygun davranmaktır.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 60.

¹⁷⁶ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 60.

¹⁷⁷ Tdk, "cömert" mad.

¹⁷⁸ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 60.

¹⁷⁹ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 60.

¹⁸⁰ Tdk, "edep" mad.

Hacı Bektaş-ı Veli eserlerinde gerçek bir ahlaki öğretinin ve eylemlerinin tarifini yapmıştır. Buradaki ahlaki kavramlardan biri olan edep insanın yanlış bir eylem gerçekleştirmekten ya da yanlış bir söz söylemekten çekinmesi ve bu nedenle böyle bir davranış sergilememesidir. Hacı Bektaş-ı Veli eserlerinde edep ile ilgili olarak bazı öğütler de vermiştir. Ona göre edepli kişi herkesle dost, kimseye karşı kin tutmayan, kötü duygu ve düşüncelerden uzak olan kişidir.¹⁸¹

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre ki edepli olan kişi korkuyu sever. Çünkü insan edebe aykırı bir davranış gerçekleştirmekten korkar. İnsanın yaşadığı bu korku onu hayâsızca bir eylem gerçekleştirmesini engeller. Dolayısıyla içinde korku bulunan, kötü bir davranış sergilemekten veya kırıcı, incitici söz söylemekten korkan kişi hata yapmaktan da sakınır. İnsan hata yapmamak için nefsiyle mücadele eder, sabır gösterir. Hatadan çekinmeyi dileyenin sabrı sevmesi işte bu yüzdendir.¹⁸²

d) Sabır: Tanrı'dan gelen iyi veya kötü, yaşadığımız her şeye tahammül göstermektir. Sabır tasavvuf geleneğindeki başlıca sıfatlardandır. Sabırlı olmayı başarabilen bir kişi aynı zamanda utanmayı da biliyor demektir. Çünkü sabırlı bir insan utanacağı herhangi bir işi yapmaz. İnsan her açıdan tahammül etmeyi bilmelidir. Diline sabreden insan kötü, kırıcı, incitici bir söz söylemekten sakınır. Eline sabreden insan yanlış bir davranış sergilemekten sakınır. Beline sabreden insan her türlü edep dışı, zina tarzı davranışları yapmaktan çekinir. Bu nedenle sabır her işin başıdır. Sabırlı olan insan aynı zamanda aç, susuz, muhtaç durumda olan insanları gördüğünde kendi insanlığından utanarak diğer insanlara yardımcı olur. Komşu açken tok yatamaz çünkü utanma duygusu buna izin vermez ve insan harekete geçer. Yetim, miskin, fakir gördüğünde sahip olduğu imkânlardan utanarak paylaşmayı öğrenir

e) İlim ve Marifet: Bilmek ve bilim anlamlarında kullanılan ilim kelimesi Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre insan hayatında önemli bir yere sahiptir. Çünkü ilim sahibi olan kişi bildikleriyle amel edeceğinden yanlış eylemde bulunma olasılığı azalacaktır.

Antik Yunan filozoflarından Sokrates insanı mutluluğa götürecek bütün eylemlerin erdem olduğunu söylemekte, erdem ise bilgidir demektedir. Burada bilgi önce insanın kendini bilmesiyle başlar. Bu nedenle Sokrates "kendini bil" demiştir. Hacı Bektaş-ı Veli de bu görüşe paralel olarak "Kendini bilen Rab'ini bilir."¹⁸³ hadisini örnek

¹⁸¹ Hacı Bektaş-ı Veli, *Kitâbü'l Fevaid*, (sadeleştiren Ahmet Tekin), İstanbul, 2014, s. 169.

¹⁸² Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 143.

¹⁸³ El- Aclunî, *a.g.e.* s. 262.

göstermiştir. İnsan kendiyle ilgili bilgi sahibi olmadığı sürece doğruyu veya yanlış ayırt edemez.

Bilerek, isteyerek ve çaba sarf ederek öğrenilen ilim sonucunda marifet ortaya çıkar. Marifet; keşf veya ilhamla ortaya çıkan bilgidir. Marifet ehli kişiler başka bir öğreticiye gerek duymadan manevi bir güç veya iç tecrübeyle ilim öğrenirler. Burada insan ilim öğrenme yolundaki çabalarının karşılığını almıştır. Artık bilgisine sahip olmadığı konularda marifet sayesinde ulaşır. Marifet herkesin sahip olamayacağı üst düzey bir bilgidir. Bu bilgiye sahip kişi olan marifet ehli can sever.¹⁸⁴

Buradaki anlamıyla can; insan başta olmak üzere tüm canlıları içine alan bir sözcük olarak kullanılmıştır. Marifet ehli olan kişi canlı-cansız tüm varlıkları sever. Tanrı'nın yaratmış olduğu bütün varlıklara değer verir. Görüldüğü gibi Hacı Bektaş-ı Veli temel felsefesine uygun olarak burada her alanda sevgiyi ön plana çıkarmıştır.

2.2.2.2. Bir İnsanda Bulunmaması Gereken Özellikler

Hacı Bektaş-ı Veli imana götüren fiilleri sırasıyla söyledikten sonra bu kez de küfre götüren ahlakdışı fiilleri saymıştır. O bu fiilleri şeytani fiiller olarak adlandırır. Ahlaki eylemler nasıl ki Rahman'a götürüyorsa, burada sayılan eylemleri yapan bireyler de yavaş yavaş şeytanileşmeye başlar. Burada "kötülük kötülüğü doğurur" prensibiyle ahlakdışı eylemler ele alınacaktır. Kötülükler birbirini gerektiren bir bütünün parçaları gibidir.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre ahlak yolunda yapılmaması gerekenler fiiller şunlardır:¹⁸⁵

a) Maskaralık: İnsanın toplum içinde kendini komik duruma düşürecek davranışlar sergilemesidir. Allah'ın yaratmış olduğu en şerefli varlık olan insanın kendini bu duruma düşürmesi hoş karşılanmaz. İnsan kendi üzerindeki sorumluluğu ve değeri bilmelidir. Kendi sorumluluğunu bilmeyip, Yaratıcısının kendisinden nasıl davranmasını istediğini göremeyen insan, kendine yüklenen değer altında kalmış olur. Böylece gülünç duruma düşer. Böyle bir kişinin göstermiş olduğu davranışlar ne kadar yanlışsa, o kişiye gülenler de aynı gaflet içindedirler. İnsanların bu hâllerinden yararlanıp onlara doğru yolu göstermek yerine uzaktan bakıp eğlenmeyi tercih ederler.

¹⁸⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 60.

¹⁸⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 63.

Kişiyi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak yerine, onun arkasından çekiştirmeyi yani onun dedikodusunu yapmayı tercih ederler.¹⁸⁶

b) Dedikodu: İnsanların birbirleri hakkında olumsuz söz söylemesine dedikodu denir. Dedikodunun diğer adı gıybetir. Gıybet Kur'an-ı Kerim'e göre de hoş karşılanmayan fiillerdendir. Hacı Bektaş-ı Veli dedikodunun ahlak dışı bir fiil olduğunu Kur'an'ın şu ayetlerini delil göstererek açıklamıştır. "*Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinizin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz.*"¹⁸⁷.

Dedikodu yapmamak sadece İslam dininde kötü sayılmaz, o aynı zamanda evrensel bir ahlaki normdur. Bugün dünyanın neresinde olursak olalım kimse kendinin kusurlarının başkaları tarafından konuşulmasını istemez. Çekiştirilen insanın bunu duyduğunda verdiği doğal tepki öfkedir.

c) Öfke: İnsanın olaylar karşısında aklını devre dışı bırakarak sonucunu düşünmeden gösterdiği tepkilerdir. Hacı Bektaş-ı Veli insan iradesinin temel kaynağı olan aklı her zaman her zaman ön plana çıkarmıştır. Ancak öfkeli olan insan bu önemli yetiden uzak olur.

d) Açgözlülük ve kıskançlık: Kendisiyle ilgili bütün çıkarları gözetken kişilere açgözlü denilmektedir. Kimseye güvenemeyeceğini düşünen insan açgözlü bir şekilde sadece kendine odaklanır. Bu açgözlü davranışlar aynı zamanda onu kıskanç olmaya teşvik eder. Böyle bir insan her türlü imkânın sadece kendisinde olmasını ister. Başkalarının malı, mülkü ve yaşam tarzını yakından takip eder ve kıskanır. Kıskançlık çok kötü bir hastalıktır. İnsanın içini bir kurt gibi kemirir. Sürekli diğer insanların hayatıyla ilgilenen insan bir süre sonra sahip olduğu bu kıskançlık özelliğinden dolayı kimseyi görmek istemeyecek hâle gelir. Kıskançlık insanı tek başına kalmaya zorlar.

Kıskançlık haset etmeyi de beraberinde getirir. Aslında her ikisi de aynı anlamda olmasına rağmen Hacı Bektaş-ı Veli bu davranışın ahlakdışı en kötü davranışlardan biri olduğuna vurgu yapmak için ayrı ayrı ele almıştır. Haset etmek aynı zamanda Yaratıcının vermiş olduğu şeylere razı olmamak demektir. Kendinden aşağıda daha az varlıklı olanı göremeyen insan her zaman kendisinden daha varlıklı olan insanlara bakıp

¹⁸⁶ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 154-155.

¹⁸⁷ Hucurat Suresi, 12.

sahip olduğuuyla yetinmeyi bilmez. İnsan ancak haset etmekten vazgeçtiği zaman rahata ve huzura kavuşur.

d) Kibir: Büyüklenmek, kendini her şeyden üstün sanarak başkalarını hor görmektir. Kibir bir kimsenin sadece kendini önemseyerek kendini çevresindeki herkesten üstün görmesidir. Kibirli insan davranışları toplum tarafından hoş karşılanmayan, rahatsız edici ve ahlak kurallarına aykırı bir davranıştır. Kibrin zıttı ise alçak gönüllülüktür.

İnsanı kendinden üstün durumda olanlar nasıl haset etmeye iterse, maddi imkân yönünden daha aşağı seviyede olan insanlar da onu büyüklenmeye iter. Böylece kişi her bakımdan buhran içinde olur.

Şeytan da Allah'ın huzurundan büyükleği için kovulmuştur. Kendisi ateşten yaratıldığı için topraktan yaratılan Hz. Âdem'e Allah'ın emrine rağmen secde etmemiştir. Böylece Allah'ın gazabını üzerinde toplamıştır.

Büyüklenmenin sonucu olan insan vücudunu sevmeye başlar.¹⁸⁸ Burada vücuttan kasıt tendir. Bu kişi kendi nefsinin tüm istek ve arzularına uyarak başta zina olmak zere nefsin emrettiği davranışlara uyar. Nefs insanı kötü eylem yapmaya yönelik teşvik eder. Böyle kimseleri olumsuz özellikler tamamen sardığı için Hacı Bektaş-ı Veli onu şeytan olarak adlandırmıştır. Böyle bir kişi artık Allah'ı sevmez.

Bu fillerin yanında Hacı Bektaş-ı Veli benlik davası gütmenin de insanın yapmaması gerekenler arasında olduğunu söyler. O sadece Allah'a güvenmemizi Allah'tan başka nesnelere veya varlıklara güvendiğimizde olabilecek şeylerle ilgili olarak bizi uyarır. Hacı Bektaş-ı Veli burada üç nesneye dayanan üç kişiyle ve onların akıbetiyle ilgili örnekler vermiştir. Bunlardan ilki şeytandır. Şeytan ateşe güvenmiş ve ona "dostum" demiştir. Sonunda güvendiği ateş onu yakmıştır. İkincisi Karun'dur. Karun her zaman malına güvenmiş, dünyadaki her şeye sahip olduğunu ve hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını düşünmüştür. Ancak sonunda malı ile birlikte yok olmuştur. Sonuncusu ise Hz. Muhammed'tir. O sadece Allah'ın dostluğuna güvenmiş ve O'na inanmıştır. Böylece Allah "dostu dostundan ayırmayayım" diye buyurarak onu yanına almıştır.¹⁸⁹

Ahlaklı olma yolunda insanlar önce kendilerini bilmelidirler. Kendini tanımayan insan rahman ve şeytan farkını bilmeyecektir. İnsan olumlu ve olumsuz eylemleri

¹⁸⁸ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 63.

¹⁸⁹ Hacı Bektaş-ı Veli, *a.g.e.* s. 64.

bilmeli, iyi eylemleri içselleştirerek ahlaki bir yol elde etmelidir. Eğer insan kendi benliğini tanımaz, nefsin heves ve hevâlarına uyarsa o kişi Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre artık insan mertebesinde değildir.

2.3. Ahlâk- Din İlişkisi

Din insanların yaratıcıya, kutsal olana veya manevi güçlere inanmasıdır. Eski Yunancada din “korku ile karışık bir saygı” anlamına gelmektedir. Romalılar ise dini “kutsal kabul edilene saygı, dürüstlük gösterilmesi aynı zamanda ayinlerin titizlikle yerine getirilmesiyle oluşan ilahi bir bilinç olarak tanımlamaktadır. Bu tanım aynı zamanda günümüz batı dünyasının da din tanımıdır.

İslam dünyasındaki din kelime olarak “itaat etme, boyun eğme” anlamlarına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de geçen din kelimesinde dört unsur ortaya çıkar. Bunlar: hâkimiyet, en üstün otorite; bu yüksek otorite ve hâkimiyete boyun eğme ve itaat etme; bu hâkimiyetin otoritesi altında meydana gelen ameli ve fikri düzen; bu düzene uyma, ihlasla bağlanma veya karşı gelme suretiyle isyan etmekten dolayı üstün otoritece takdir edilen ödül veya cezadır.¹⁹⁰

Ahlak ise daha önce bahsettiğimiz gibi kişilerin doğru veya yanlış birbirinden ayırarak her zaman iyiyi, güzel ve faydalı eylemleri seçmesidir. Tartışmasız ahlak ve din arasında birçok ortak nokta vardır. Bu benzerlikleri şöyle sıralayabiliriz:

Her ikisi de insanlar arası ilişkileri düzenleyerek onlara öğüt verir.

Din de ahlak da insanın bu dünyaya geliş amacını sorgular.

Din ve ahlakın ortak amaçlarından biri de insanın nihaî mutluluğa ermesidir. Bunun için gerekli olan eylemler insanı iyiye ve doğruya götürenlerdir. İnsan bu iyi eylemleri sayesinde nefsin arındırarak sonsuz mutluluğa kavuşacaktır.

Her ikisi de toplumda huzur, barış ve hoşgörü ortamı oluşturarak insanlar arası ilişkileri düzenlemeyi amaçlar. Ancak ahlak ve dinin ortak noktaları olduğu gibi birtakım farklı yönleri de bulunmaktadır. Bunları da şu şekilde sıralayabiliriz:

Dinde ölüme, ahrete, öldükten sonra yaşama inanma gibi birtakım esaslar vardır. Din insanlara yapması gerekenleri kurallar şeklinde anlatmıştır. Ahlak da bu tarz inanmalar yoktur. Kişi aklı ve vicdanı sayesinde güzel ve doğruyu bulur ve bunları eyleme döker.

¹⁹⁰ Farabi, *Kitabul Mille* (çev. F. Toktaş), S. 12 İstanbul, 2002/1 s. 258 s. 43.

Dinî inanç esasları toplumun inançlarına göre değişir. Ancak ahlak kuralları tüm toplumlarda geçerlidir. Örneğin Hıristiyanlık, Budistlik ve İslamiyet'in inanç esasları ve ibadetleri farklı olmasına rağmen, yalan söylememek tüm toplumlar için doğru kabul edilen bir eylemdir.

Ahlakı dinden ya da dini ahlaktan tamamen soyutlayamayız. Ahlak akıl, vicdan, toplum veya dinden kaynaklanıyor olabilir. Ancak bazı kesimler ahlakın tamamen dinden kaynaklandığı söyleyebilirler. Oysa ahlakı tamamen dine indirgediğimizde inançsız toplumların, Ateistlerin tamamen ahlak dışı davranmış olduğunu söylememiz gerekir ki bu doğru bir çıkarım değildir. Bunu söylediğimizde inançsız kesimleri ötekileştirmiş oluruz. Aynı şekilde ahlak dinden tamamen ayrı da diyemeyiz. Böylece dindar insanları sadece bir dine inanmakla ama ahlaklı olmamakla itham etmiş oluruz. Bu nedenle biz din ve ahlakın öğüt veren ilkeler olduğunu söyleyerek onları uzlaştırmayı tercih ediyoruz.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre Tanrı katında geçerli olan din İslam'dır ancak o din ve vicdan hürriyetinin baskıyla ve zorbalıkla tahdit edilemeyeceğini söylemiştir.¹⁹¹

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre iyi ve güzel davranışlar helal, nefsin kötü isteklerine uyması sonucu hem kendine hem de topluma zarar verecek davranışlar ise haramdır. Biz helali ahlaka uygun davranışlar haram olanları ise ahlak dışı davranışlar olarak değerlendireceğiz.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre halk mülkü adı verilen insanın manevi dünyası bulunmaktadır. İnsanın iç dünyası duygu ve düşünceler gibi konularda tanığa ihtiyacı yoktur. Çünkü onun tanığı vicdandır.¹⁹² İnsanların birbirini sevip güvenmeleri kimse hakkında olumsuz düşünmemeye gayret etmesi ve umut etmesi de erdemli davranışlardandır. Kendisini ahlak ve bilgi ile donatmış bir insan başkalarının hak ve özgürlüklerine de saygılıdır.

Hacı Bektaş'a göre hürmet etmek de iyi bir insan olabilmenin koşuludur. O bu konuda Nisa suresinin 23. ayetinde insanların hem Allah'ın buyruklarına uymaları, hem de toplum kurallarına saygılı olmaları gerektiğine işaret eden ayetleri örnek göstermiştir.¹⁹³

Hacı Bektaş-ı Veli güzel ahlaka her zaman önem vermekle kalmamış, aynı zamanda onu örneklerle anlatmış ve yaşamıştır. Ona göre akıl sahibi bir insanın önce

¹⁹¹ Hacı Bektaş-ı Veli, *Fâtiha Tefsiri*, (sadeleştiren Akmet Tekin), İstanbul, 2014, s. 223.

¹⁹² Hacı Bektaş-ı Veli, *Fâtiha Tefsiri*, (sadeleştiren Akmet Tekin), İstanbul, 2014, s. 223.

¹⁹³ Aziz Yalçın, *a.g.e.* s. 245.

kendini bilmesi gerekmektedir. Daha önce de değinildiği gibi ancak kendini bilen Rabbini bilebilir. İkinci olarak insanın toprak olması gerekir. Bunun amacı kendisinin topraktan yaratıldığını, yoktan var edildiğini bilmesi ve yine toprağa döneceğini hatırlamasıdır. Son olarak akli başında olan bir insanın kabri mesken edinmesi gerekmektedir. Bu da yine insanın ölüm gerçeğini her daim hatırlaması ve buna göre davranışlarını kontrol altına alması içindir. Eğer bu özellikler kimde varsa artık o Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre büyük ve erdemli kimsedir. Bu üç özelliğin bulunduğu kimsede aynı zamanda akıl da tam olarak vardır.

Dini bilen ahlak sahibi insan aynı zamanda insanları da sevmelidir. Hacı Bektaş-ı Veli yaşamı boyunca insan sevgisine önem vermiş, sadece insanların kırılmaması değil hiçbir varlığın incinmemesi için çalışmıştır. Hacı Bektaş ve onun takipçisi Yunus Emre evrensel sevgi anlayışıyla hareket etmişlerdir. Hacı Bektaş'ın tüm eserlerinde ve yaşamında sevgiden izlere sıklıkla rastlandığı gibi, onun takipçileri de aynı felsefeyle devam etmişler ve bu konuda dünyanın birçok farklı kesiminden insana örnek olmuşlardır.

SONUÇ

Gerek yaşadığı ve gerekse sonraki dönemlere damgasını vurmuş önemli bir düşünür olan Hacı Bektaş-ı Veli'nin yaşadığı dönemde insanlar onun fikirleri etrafında toplanmış ve onun düşüncelerinin günümüze kadar ulaşmasını sağlamışlardır. Bu geçen zamanda onun düşünceleri bazı kesimler tarafından ya yanlış anlaşılmiş ya da değiştirilmiştir. Bu nedenle Hacı Bektaş-ı Veli'yi insanlar iki farklı şekilde tanımışlardır. Bir taraf onun Ehl-i Sünnet düşünce ve davranışlarını sahip olduğunu söylerken diğer taraf onun söylediklerinin yüzeysel anlamında kalıp tam aksi görüşe sahip olduğunu savunmuştur. Bu görüşlerin sebeplerini anlayabilmek için çalışmamızda önce Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayatı, doğduğu yer, Anadolu'ya gelişi, yaşadığı coğrafya, yaşadığı dönemki kültürel ve siyasi çevre, dönemindeki önemli şahsiyetler, hocaları, öğrencileri hakkında bilgi verildi. Bunu yapmamızın sebebi onun düşüncelerini oluştururken yaşadığı dönemki olaylardan veya yaşadığı çevreden, çevresindeki önemli şahsiyetlerden nasıl etkilendiğini anlamaktı.

Öncelikle Hacı Bektaş-ı Veli'nin düşünceleriyle bugünkü Bektaşî tarikatının görüşlerinin farklı olmasının sebeplerine değindiğimizde bu görüş farklılaşmasının oluşmasında Bektaşî dedelerinin Hacı Bektaş'ın eserlerinde geçen birtakım kelimeleri (içki, şarap, meyhaneci vb.) somut anlamıyla alıp bu şekilde yaygınlaştırdıkları için olduğu kanısına varmış bulunmaktayız.

Araştırmamızın ikinci bulgusu olarak Hacı Bektaş-ı Veli'nin evrenin yaratılışında etkili olan dört unsurun (toprak, su, ateş ve hava) insanın yaratılışı ile olan benzerliği ortaya koyulmuştur. Ayrıca o insan bedeni ve evren arasında da benzerlikler kurarak insana felsefi bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. İnsan ve evrenin bu derece benzemesi sonucu "insan küçük alemdir" kanısının gerçekliğini ortaya koymaya çalıştık.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin akıllı ve ahlaki bir varlık olarak insana bakışını ele aldığımızda bu konuda insana düşen görevlerin neler olduğunu bütünsel bir bakış açısıyla ortaya çıkardık. Hacı Bektaş-ı Veli'nin insan aklına verdiği önemi ve bununla ilgili vermiş olduğu örnek ve benzetmeleri dikkate alarak aklın ve düşünmenin insan için en önemli yeti olduğu kanısına vardık.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin insana dair ortaya koyduğu tüm düşüncelerinde gerek felsefe, gerek tıp gerekse islami ilimler açısından birçok alanda bilgi sahibi olduğu

kanısına vardık. Onun yaşadığı dönemi düşünecek olursak Hacı Bektaş-ı Veli'nin ne derece bilgili olduğunu anlamakta zorluk çekmeyiz.

Görülüyor ki Hacı Bektaş-ı Veli hakkında bu zamana kadar birçok kitap, tez, makaleye konu olduğu gibi bundan sonra da olmaya devam edecek ve Hacı Bektaş-ı Veli zengin düşünceleriyle birçok kesimi etkilemeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

- BAYAR, Volkan, BAYAR, Saadet Aylin, "*Erdemli İnsan Yetiştirme Modeli: Hacı Bektaş-ı Velî Felsefesinden Çağcıl Eğitim Sistemleri İçin Bazı Çıkarımlar*", Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi, C. 5 Sayı: 9, Eskişehir, 2014,
- BİRDOĞAN, Nejat, *Alevi Kaynakları*, 1. Baskı, kaynak yayınları, İstanbul, 1996.
- BOZKURT, Turan, "*Anadolu Müslümanları Hüsnkar Hacı Bektaş-ı Velî*" Yılmaz Basın ve Yayım, İstanbul, 2011.
- COŞAN, Mahmut Esat, *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik*, 1. Baskı, Server İletişim Yay, İstanbul, 2013.
- DEMİR, Necati. "*Türk Kültüründe Hacı Bektaş-ı Velî*", Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi, sayı. 57, Ankara, 2011.
- DURAN, Hamidiye, "*Velâyetnâmelere göre Hacı Bektaş-ı Veli*", Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi, 55. Sayı, Ankara, 2010,
- ERDEM, İlhan, "*Alevilik (Bektaşilik, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar*", Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, X/32, Kış, Ankara, 2004.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki, *Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş-ı Veli*, 4.Baskı, Özgür Yayınları, İstanbul, 2012.
- FARABİ, *Kitabul Mille* (çev. F. Toktaş) s.12 İstanbul, 2002. S. 43
- GANI, Mevlüt "*Nefs Muhasebesine Psikolojik Açıdan Bakış*", Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2010.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Velâyetname-i Hacı Bektaş-ı Veli*, İnkılâp kitabevi, İstanbul, 2016.
- GÜLER, İlhami, *İman Ahlak İlişkisi*, Ankara okulu, Ankara
- GÜNGÖZ, Özcan, AKSOY Erdal, "*Sosyolojik Açıdan Alevi Bektaşilerde Tenasüh İnanıcı*" Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi, Ankara, 2012/62.
- GÜNŞEN, Ahmet, *Gizli Dil Açısından Alevilik-Bektaşilik Erkân Ve Deyimlerine Bir Bakış*, İstanbul, 2005. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezince 13-14 Nisan 2005 tarihleri arasında düzenlenen uluslararası "Gizli Diller Sempozyumu"nda sunulan yayımlanmamış bildiridir.
- HACI BEKTAŞ-I VELİ, *Makalat 6*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015.

- HACI BEKTAŞ-I VELİ, *Besmele Tefsiri 5*, (Haz. Ahmet Tekin) Kelam Yayınları, İstanbul, 2014.
- HACI BEKTAŞ-I VELİ, *Fatiha Tefsiri 5*, (Haz. Ahmet Tekin) Kelam Yayınları, İstanbul, 2014.
- HACI BEKTAŞ-I VELİ, *Kitâbu'l Fevâid 5*, (Haz. Ahmet Tekin) Kelam Yayınları, İstanbul, 2014.
- HACI BEKTAŞ-I VELİ, *Vilâyetname* (haz. Hamiye Duran), Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara, 2007.
- HACI BEKTAŞ-I VELİ, *Vilâyetname 5*, Can yayınları, İstanbul, 2015.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar 2*. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.
- MELİKOFF, İrene, *Hacı Bektaş- Efsaneden Gerçeğe*, 2. Baskı, Haziran, 1999.
- NOYAN, Bedri, *Alevilik Bektaşilik Nedir?* 2. Baskı, Ankara, 1987.
- OCAK, Ahmet Yaşar, Türk İslam Ansiklopedisi, *Hacı Bektaş-ı Veli*, C. 14, Ankara, 1991.
- ÖZGÜL, Vatan, “Kızılbaşlık ve Türkmenler”, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, X/32, Kış Ankara, 2004.
- TAŞKÖPRÜLÜZÂDE, *Osmanlı Bilginleri*, İz yayıncılık, İstanbul, 2007.
- YALÇIN, Aziz, *Makalat-ı Hacı Bektaş-ı Veli 5*, Derin Yayınları, İstanbul, 2010.
- ZELYUT, Rıza, *Hünkar Hacı Bektaş Veli Ali'nin Sırrı 4*, Kripto Basım Yayınevi, Ankara, 2016.

İnternet Kaynakları

www.ziyababa.org.tr

www.turkedebiyati.org

EKLER

Ek 1. Orjinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLIK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Gözde ETİK ACAR
Öğrenci Numarası	152205104
Enstitü Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	Yüksek Lisans-İslam Felsefesi
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. İsmail ERDOĞAN
Tez Başlığı (Türkçe)	Hacı Bektaş-ı Veli'ye Göre İnsan Kavramı

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 82 sayfalık kısmına ilişkin, 29/05/2018 tarihinde şahsim/tez danışmam tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 15'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.
Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. İsmail ERDOĞAN
Danışmanın Adı-Soyadı

(imzası)

Prof. Dr. Sami KILIÇ
Anabilim Dalı Başkanı

(imzası)

Lisansüstü tezler, savunma öncesinde intihal program raporu ile birlikte enstitüye teslim edilir.

İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

ÖZGEÇMİŞ

Gözde ETİK ACAR 1990 yılında İzmir’de doğdu. Liseyi İzmir Anadolu İmam Hatip Lisesi’nde okudu. 2008 yılında buradan mezun olan ETİK ACAR aynı yıl İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ni kazandı. Üniversitedeki bitirme tezini “*II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Kurumları*” çalışmasıyla tamamladı. 2012 yılında buradan mezun oldu ve öğretmen olarak ilk görev yeri olan Elazığ’a atandı. 3 yıl Elazığ Merkez Anadolu İmam Hatip Lisesi’nde meslek dersleri öğretmeni olarak çalıştı. Bu süre zarfında Elazığ Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim dalının İslam Felsefesi Bölümünde yüksek lisans yapmaya başladı. Halen Elazığ Fırat Üniversitesinde Prof. Dr. İsmail ERDOĞAN danışmanlığında çalışmalarını sürdürmekte ve Şehit Piyade Binbaşı Zafer Kılıç Anadolu İmam Hatip Lisesi’nde meslek dersleri öğretmeni olarak görev yapmaktadır.